

В А Т А Н
С О В Е Т И М У

МАХАЧКАЛА
1983

ВАТАН СОВЕТИМУ

АЛЬМАНАХ ТАТИ

**Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1983**

**Ватан Советиму. Альманах тати.—Махачкала.:
С 56 Дагкнигоиздат, 1983. — 96 с.
Советская Родина**

Имисал 60 сали гуьнжо омореи Союз Советски Социалистически Республикго. Э гуьзет эни келе торихлубе гьозие ве гьемчун эн буьзуьрге Октябрь э имисалине альманах дешенде омори с ченд стихигьой эн шогьиргьойму.

Э республикайму имисал гировунде оморенини Рузгьой литературой эн Таджикистан. Э и альманах гьемчун дофус зере омори е ченд стихигьой эн шогьиргьой Таджикистан. Эзугьго бэггэй э имисалине альманах дофус зере омори стихигьой эн Монуьэхь Дадашев — ведилубе шогьир нму, доригьго жовонехь жун хуьшдере э Келе догьой Ватани. Имисал 70 сали у эз деде бирен. Гьемчун дарафдет э имисалине альманах жуьр-бежуре стихигьго, произвениегьой проза, очеркго ве статьягьой эн авторгьойму.

С(Тат)
ББК 84 Тат

К 70303—205 81—83
М—123—82

4702052000

© Дагкнигоиздат, 1983

П О Э З И Я

Яков Ильягуев

ВАТАН СОВЕТИ

Э гүвээт 60 сали гүвнжунде оморей СССР.

Октябрь, туьре тэгҮриф доренуьм,
Игид гуфдире, шори сохденуьм,
Нугбегьер суьфде туь богъ дешенди,
Гуьллуге доргьо унжиге кошди.

Богъэ нум нори — улкей Совети,
Нишон дешенде э руй эн хори,
Бэгьэргьой энү бофолу бире,
Э лэгҮэй хэлгьгьо тэгҮрифи доре.

ТэгҮрифи гофгьойме туьни, Октябры!
МэгҮни мэгҮнигьо туьни, Октябры!
ШэгҮмеле бире эри азади,
Э куьнжгьой хори пар зере рафди.

Туь богъ — богъгьои, Ватан — ватангьо,
Чешмей хилоси — вилеет Советгьо,
Туь дори мере гьувот ве жуьргҮэт,
Жофой гьуьзети, гьемиге гьэнет.

Бисдори мозол ве бэхд инсонгьо
Эз мурс не сэгҮэр хилос биретгьо,
Вэхизуьт гҮэйилгьо, гьоволе куфди!
Астара бире, рэхьэ бирмвнди.

Шасд салгьой бесхуни—гҮьмуьр туьни!
Шасд салгьой игиди — у нум туьни!
Ченд пенжсалигьо э и вэхд бири,
ГҮэлем гьирмизи э дес туь дери.

МуьгҮьжуьзгьо бирмунде э дуьшмен,
Э салгьой довгҮо вонорей зэхме,
Эз гьэриш гҮэтош, эз минжи гҮовгьо
Бесхунлугь бирей Ватан Советгьо!

Нум туь у гьисди
 Дузе рэхь расди,
 Э чуьшмей хилоси
 Жофой гIуьзети.

Астарай хори —
 Эри инсонгьо,
 Товуши дори
 Ватан Советгьо!

НИГЬИЛИМ ДУЪБОРЕ БУ ДОВГЮ!

1

Ме дирем сухдеки
 Шегьергьо увэхди...
 Ме дирем эй хэлгьгьо
 Биребу бедбэхди.
 Ме гьисдуьм у шогьид
 Диремгьо гьэзобе,
 Лешэгьой инсоне
 Э гIэтош сухунде.

2

Ме дирем хорире
 Зарунжи гирисде,
 Бугь элов ве дуре
 Э асму верафде.
 Ме дирем бэгьере
 Э зир пой шишире,
 Суьмбуьлгьгой гендуьме
 ШэгIмеле сухунде.

3

Ме дирем гIэиле
 Э више вирихде,
 Дедее гешдени
 Те сэбэхь гирисде.
 Ме дирем кифлете
 Чуьтаме сухдиге
 Э гьэриш эн хуне
 Хокистер бириге.

4

Бегем де инсонгьо
 Михою у рузе?
 Вокурде хунегьо

Вачаруѳ дуборе,
Гѳэзизе балагѳо
Пуч бошут э довгѳо.
Дедегѳо чум гѳэрсѳи
Биретгѳо де весси!

Пой, поит довгѳококор!—
Беде дуѳл, хѳэтокор!
Месох тор асмуре
Хорире хѳэребе.
Э гѳэршуй эн довгѳо
Поисдейм эз гѳерло,
Нигѳилим бедкоргѳо
Вачаруѳ шегѳергѳо.
Вегириѳ эз гѳэре
У беде «нейтрона!»
Не сухут инсонгѳо
Э гѳѳэтош дуборе.
Гѳозней Хиросим
Уре де нигѳилим!
Атомни бомбере.
Вегирде нисд сохим!

Монувѳхъ Дадашев

Эгенер ведѳилуѳе шогѳир иму Монувѳхъ Дадашев согѳ мѳмундге, нѳисал мѳбисдо 70 сал у эз деде хѳэсуѳл оморен. Э товун Монувѳхъ, эн творчествѳой энѳу, талант шогѳири энѳу гѳеле у лап жовон гѳисдики нуѳвуѳсдебу ведѳилуѳе коммунист-большевик Ихъниѳл Матѳатов.

Монувѳхъ Дадашев гѳисди еки эз суѳѳден шогѳиргѳой тѳатиму. Э стихигѳой хуѳше у э раче бемзерлуѳе зугѳуневоз, э келе эншгѳе жовониревоз эз дуѳли тѳэгѳриф дорени Ватан Советире, буѳзуѳрге сервор жофокешгѳой гѳемей гѳуѳломе В. И. Ленине, дусди ве бирѳри эн хѳэлгѳгѳой вѳилеет социалистимуре вел.

Эз Монувѳхъ омборе произведенѳиегѳо немундет. Оммо гѳимет, доигѳлуѳи ве верзирени творчествѳой эн гѳер шогѳир, писатель э омборѳи — кеми недери, э усдоети, идейни ве художественни верзуѳши энѳу дери.

Монувѳхъ Дадашев чуѳтам эз дуѳли-жуни э нуѳвуѳсдеигѳой хуѳше тѳэгѳриф доренбуге Ватане, у гѳечи э келе жуѳргѳѳэтевоз женг берде э гѳэршуй дуѳшменгѳой энѳу — хунризе фашистгѳо, дѳри жун хуѳшдере эри энѳу.

Э и альманах дешенде омѳри е ченд стихигѳой энѳу.

КАВКАЗ

Ме дирем шаргѳоре э дерѳѳгѳе,
Ме дирем зуѳгѳбереш ченд караз.
Оммо гѳечи гужлуѳ э дуѳнѳѳгѳе,
Небирет гѳич хѳэлгѳгѳой эн Кавказ.

Ме дирем хубе вэхд гьоворе,
Ме дирем рузгьореш э васал.
Оммо гьечи софе шогьворе,
Гье эдем диренуым сал бе сал.

Ме дирем богъгьоре гьеминон,
Ме хундем мэгIнире эй буьлбуьл.
Оммо бугьо зобу тор гIуьлом,
Чаруьсди э шоре гьуьзурьгуьл.

Чуьнки, эй Кавказ де нисди:
Не торик, не етим, не соил.
Эз у хотур шори гиросди,
Эз дуьл кук, эз дуьл ме эн шогьир.

Эритуь хунденуьм ме мэгIни,
Эритуь нуьвуьсдем десдонгьо,
Хэлгъгьой туь гьонилей жовони.
Эри туь, эй дедей аслангьо.

Гьер кук туь хуьшдере вокурди
Э эгьуьл ве хьохмой совети.
Гьер кук туь э метлеб вохурди,
Гисней ве женге диреки.

Гьер куьнж туь, эй Кавказ, гуьгчегуьт,
Эз жофой дуьлшоре балагьо.
Хьэрекет сохденуьт, э женгуьт,
Вокунут гуьфдире гьэлегьо.

Нум энугь гьэлегьой эн улке,
Хуьроми венгесде э жунгьо.
Чуьнки сес ве хьэрой гудоке,
Догьлугьо фуьрсорет э чулгьош.

Хэлгъгьой эн Кавказ бирорут,
Эз теке, дузе рэхь уьшуьгьни.
Эз сохде коргьошу дуьлшорут,
Чуьн эз хубе мэгIни ошугьни.

Ме дирем шаргьоре э дерьёгь,
Ме дирем зуьгIбереш ченд караз.
Оммо гьечи гужлуь э дуьньёгь,
Небирет гьич хэлгъгьой эн Кавказ.

МЕГИНИ ЭЗ ТОВУН ВАТАН

Билесмор бируйт э хун, э эрэгъ
Эй сэхьйиби туь жофокеше хэлгъ.
Ленин дори имуре ерэгъ,
Муьгъбет эн дуьлме, гІээизе Ватан!

Гирошд девр падшогъ. У вэхьшне сал...
Уре шушде берд мугуиге сайл,
Туьш веромори гуьзел-богъ васал,
Муьгъбет эн дуьлме, гІээизе Ватан!

Туьни сохдейгъо ярагъоре вир,
Дорей дуьнэгъе хушлуье эвир,
Эз гъеме дусдгъо гуфдирей: хьовир!
Муьгъбет эн дуьлме, гІээизе Ватан!

Гужлуь муьхъкем жесд нишон
пенжкуьнжи,
Эз сер тожгъой суьрхи-буьруьнжи.
Дие гъич ниьвт сесгъой заруьнжи,
Муьгъбет эн дуьлме, гІээизе Ватан!

Муьхъкем венорей туьфенге э душе,
Тиге хэнжелеш бесдей э кишдме,
Эз серхьэдгъойму куьнд ниьв дуьшмен,
Шор-хуьром фуьрсуй ригазеш чуьшме
Э сер хушбэхде, гІээизе Ватан.

ШЭГІМЕЛЕЙ ОКТАБРЬ

ШэгІмеле дегеси,
ШэгІмеле лов бисдо,
ШэгІмеле сэхд раси,
Дуьшменгъо хуьрдбисдо .

Хуькуьмет
гьовоихургъоре
нисд сохдей,
Гъирмизине Октабрь!

Гъэлечей
Жоборде жофоре
Буьлуьнд сохдей,
ГІуьзетлуье Октабрь!

Могъбуле
Дуьлгъоре

Шор сохдей,
Гъирмизине Октябрь!

Хэсдее гъулгъоре
Эшгъ дорей,
Гуьзетлуье Октябрь!

ГЭтош!
Журкумгъойтуь
Лов бире,
Зиёд сохд элове.

У оворд
Хошбэхди э шешимуьн
Бэхш гуьлом.

Лепуьр ю
Эз Ленинград,
Те Масков,
Эз Сталинград
Те Тамбов,

Эз Тифлис
Те Ташкент,
Лов бире, товуш до
Ригагъьой Совет.

Жобордлуьни нумтуь,
Жовогъили гЭсуьлтуь,
Гъирмизине Октябрь!

Хьуьрметлуьни туь,
Пулати гъэлхэнд туь,
Гуьзетлуье Октябрь!

ШэгИмеле дегеси,
ШэгИмеле лов бисдо.
ШэгИмеле сэхд раси,
Хунхургъо гъэргъ бисдо.

Паздегъ сал
Вокурдей пердере,
Паздегъ сал
Чумгъоре вокурдей,
Паздегъ сал
Эшгъ дорей
жунгъоре,

Паздегъ сал
Дегниши венгесдей.

Лов сохдей
 Лугъонди хорире,
Вокурдей
 МэгІдонгъой шорире.
Нисд сохде
 Туй имид дуьшмене,
Вебердей зверо жофоре.
Буьлуьнд мегирим
 Гіэлем туйре,
 Гьирмизине Октябрь!
Э ёр мигирим
 Нумтуйре,
 ГІуьзетлуйе Октябрь!

1932 сал.

Сергей Изгияев

Имисал 60 сали эз деде хьэсуьл оморен талантлуйе шогьир тати Сергей Изгияев.

Сергей Изгияев хьэсуьл омори э дигь Муьшгуйр (Нюгди) э кифлет косибе ранжбер. У гьеле лап жовон гьисдикн. э школа хунденбугьо вэгІдо сер гирдебу эри нуьвуьсде суьфден стихигьой хуьшдере. У гьисди автор эн ченд сборникгьой шогьирн: «Фикиргьой шогьир», «Иму гьэлхэнд шолуминим», «Суьгьбет э дуьлевоз». «Стихигьо», «Муьгьбет ве гьисмет, веднеш, гьемчун автор эн е ченд пьесагьо.

Стихигьо ве мэгІнигьой эн шогьир фирегь мэгІлуьмуьт э гьэд хэлгь. Э гофгьой эн е ченд мэгІнигьой эн нуьвуьсдет музыка композиторгьойму: Шимшуьн Ашуров, Юно Авшалумов, Бобо Кулиев.

Сергей Изгияев бирмунди хуьшдере гьемчун чуйн усдолуйе тержуме сохдегор. У тержуйме сохди э зугьун тати пьесай «Лейли ве Меджнун», сборник эн стихигьой шогьир хэлгьн Догьистуре, Лауреат эн ленински премия, Игид жофой социалисти Расул Гамзатове «Буьлуьнде асарегьо», кими стихигьой эн Лермонтове, Г. Цадасса-ре, С. Стальскире веднеш.

Э и альманах дешенде омори е ченд стихигьой эн шогьир.

ЧУЬ БЭХДЕВЕР...

Чуь бэхдевер, гуьлчемеди гьер тараф!
Хэлгь Ватанме — вокурдегор — гьисд сараф.

Темэхь мени зигьуьм сад сал зиьдетеш.
Бигьил хэйрлуй бу эри хэлгь жофоймеш.

Белкем гьисдгеш жофой шогьир чен гьимогь.
Эз гьимогьгьо бегьем бирет дерьегь, догь.

Э и гІуьлом биё хогьим ободи,
Невинуй хэлгь хэребеи ве беди.

Дур небошут соймишигыо эз еки,
Винуът гъеме хубе рузгыо ве ники.

Дуъл эн дусди бигил бугу нишоне.
Винуът гъеме хубе рузгыо ве ники.

ЕРОВУРДЛУЪЕ РУЗ

Бугеш руз эн васал, гъово бу дегуърде,
Ивэхди э Масков эдембу верф рихде.
Э апрель э иму — э догъгъой эн Кавказ
Мейвобогъ гуъл пурн, ейлогъгъо бирет савз.

Хъэсроти-хъэсроти оморем э инжо,
Дуъл хосде винире Маскове е ченд бо.
Нисохум гъич фурмуш э и гУуълм ме сад сал,
Хэлгъгъой ю хошруют, тегъер руз эн васал.

Э тегъер эн рагъго, кучегъо ухшеши,
Мигуи дуълиге Кремля э минжи.
ТэгІрифи эн Ватан ве хэлгъ гънсд шегъер.
Дие нисд э гУуълм шегъергъо и тегъер.

Э догъго дирейге чуътам чой рихдеге,
Э гъечу зу себэхъ поисдет э жерге,
Э пушой мовзалеј гъуногъго ченд милет,
Эй зере сер э вождь инжо оморет.

Мивинуъм гуйге бу чуъшмей руз э пушо,
Э чуъшме э ранг суърх чигърет вождь де унжо.
Нивонсд рэхъ рафде, зу журо небошум,
Эз чигърет гІэзизи бегем ме месд мибошум?

Мигуи руз апрель офдон вокурди,
У чуъшме эй хэлгъгъо товуши оворди.
Зимисдуъ, гъеминон — гъемише ежире
Эй гъемме вождь—рэхъбер ригазгъо фирсоре.

МЕБОШ СУРУЛ

Мебош сурул, инсофе дор эй жовон,
Дуъл ме эй туъ эдей сухде, бейгумон.
Эглен бире пешмунини эй инсон.
Дуъндуърмиш сох, дуъл духдери гоф дошди.

Тегъер догъго буълуънд бирейт дерд сине,
Гъэм ве хэъл нисе гънше хисире,

БОВОРИН ВЕ ИМИД

Боворин, боворин, генедеш боворин!
У гьисди нишонеи ологъгьой бирори.

Боворин миё бу инсоне э еки.
Боворин, тегьер нун гьемере гереки.

Боворин не имид софе гоф эн дуьлуьт.
Те инсон гьисдигьо, угьошки мизигьуьт.

Боворин ве имид нисдуьт гоф худои.
Дин уре, дуьздире, эз дес хэлгъ восдори.

Одоми. гешдугьо е гьисмет, е бэхде,
Боворин, имиди, чуьн кумег, у вихде.

Четини ве дердгьо инсоне бисдогеш,
Боворин ве имид доренуьт дуьл генеш.

Миёв вэхд, миёв руз э гьисмет соймиши,
Те вэхд имидгьо биренуьт дуьлхоши.

О, нэгI, нэгI! Мегуит те гьисдгьо бишэгIри
И дуь гоф гьемише кумег хэлгъ гьисд егIни.

Азади гьичниёв гье лово хосдигеш,
Имиде туь бесе, сабуьре дошдигеш.

Э гьовхой Октябрь боворин хэлгъ бесе,
Мидануьт дуьшмени эз куьк ю венгеседе.

Эриму—догълуьгьо у бири нишоне,
Пиш сохдейм эз догъгьо, чуьн думон, бег-хоне.

Имугьой боворин ве имид жофон.
У эйму исэгIэт э жигей худон.

Боворин эн иму э хори Ватани,
Мозолменд зигьисде э улкей азади.

Партия — гIэзизи, э туьни боворин!
Э берде рэхьгьой туь имиде бесденим.

ОКТАБРЬ

Октябрь! Чув рачи ёровурд
Бесхуни шешуым бэхш эн хори!
Гоширгыо вир бирет эз у руз
Юхсуылгыо чуйн инсон зигьисди.

Шегьергыо не дигьгыо бирет куынд,
Гуурд сохдет гьер жире карасди.
Эшгьгьойму деш бирет лап буьлуьнд
Э гьер цех — корхоней эн дусди.

Октябрь, норейгыо дузире,
Чув рачи бегьертуь имуруз:
Шахтгьгой куьмуьри, зурбое машине
Зендени вилеет руз—беруз.

Э завод, рэхь машин, корхоне
Корсохгыо сэхде бэхьс зу гирдет.
У куьгьне гьэдергьгой зуине,
Э хори гьеебо расирет.

Э мэхьсуьл колхозиш зарбчигьго
Имуре имуруз омборут.
Жергегьгой орденлуь игидгьго
Гьеме руз зиёдте биренуьт.

Эз дуьли гуфдире сес эн зен:
«Меш деруьм э бэхшгьгой эн рузи,
Чуйн мердгьго гьэжелуьм эн дуьшмен,
Гьурбунуьм эй Ватан Совети».

Гужлуьни партией Ленини,
Рэхьбери, чуьшмеи, гьемише.
Гьуьндуьри шитилью эз хори
Гьэлемгьгой бесхуни э дес де.

Мибу руз, пролетар зимии
Мекенуь гошире эз бине.
Мокуну дервозей хилоси
Мидарав э деврон Коммуне!

ЭЙ ЧУЫКЛЕЛЕ

Нисди мере э зир асму
Эз туь дусдте чуыккле.
Эз эврүүшумь сохде русму,
Нум туьре э сер сине
Сиригъ зерем гІэилме.

Мигирорут рузгъо, салгъо,
Миёв суьрхэ гьеминон.
Келе бире э рач кукгъо
Пес нипон эз деврон
Раче нуме гІэилме.

ГІэзизе дусд, ширине кук,
Э дерс мирай, эй хундегор,
Зиндегуни мибу деш сук,
ГІуьмуьр зверь эз гьозор
Жовогьиле гІэилме.
Раче чумгъой гІэили туь,

Медебугу э рэхьме.
Эз дес хунриз, эз гьэрмэгъ ю
Ватанмере хилос сохде,
Мивогордум гІэилме.

Бинеми Сафанов

Э ЁН ГЪОВРЕЙ МЭГІЛУЪМСУЪЗЕ СОЛДАТ

Инжо гІэтош эдей сухде,
Е дэгъдэгъэш непоисде.
Э ён гІэтош гьемишеи
Чигърет гІэзиз гьисди веде,
Мугуиге жиге гирди,
Э гъугъ асму у верафди.
У гьисд шогъод эн игиди,
Эн вэхд гъовхо, эн азади.
Ерэгъ э дес у вегирди,
Э дуьшменгъо рэхъм неберди.
Ватане у гІэзиз дошди,
Жуне нори, нум ю мунди,
Гьемишелуьг эй эрхэгъо,
Юре фурмуш нисохутгъо.
У гьисд нишон эн игиди
Ве бергулуй эн азади.
Иму унжо омореним,
Э у гІэтош сер зереним,

Поисденим гоф несохде,
Ёр оворде у чигърете
Коми эйму гІэзиз гьисди
Ве эз гъовхо невогшоди.
Сессуьз иму ние поим,
Ёгъин мэГІлуьм биё сохим:
Эйчуь хотур э инжиге
Элов гІэтош луьп зереге,
Тегьер эн хун у гьуьл зере,
Эз дуьли тигьи бирениге.
Бигьил дануьт овлодгъойму
Ве эрхэгъой эн биёвгъо,
Невемунде гъовхо беруьт,
ДовГю бире де негьилуьт,
Недегесуьт де гІэтошгъо,
Чуьн еровурд эй игидгъо,
Э довГюгъо жун норетгъо.

МИДОРУМ

Гуйге менге туь буррай
Э дуь чуьн тое гъозгъо,
Э ишу шириш зерей,
Вогосундей э гъошгъо.

Гуйге эз богъ поиз
Дуь сибгъоре туь вихдей,

Чире, сохдей хуб темиз
Э гъутине венорей.

И чигърет туь эз ёрме
Гъич вэхд фурмуш нибошу,
Э коминжош рафдуьмге,
Э дуьлме мидобошу.

БУЙ ЮШ БИГЬИЛ НИСД БОШУ

Вогзол Дербенд э гүумуър ю
Омборгьоре гьобул сохди.
Чуь коргьореш винири у,
Чендигьоре рэхь сохди.

Инжо бири вохурдеи
Ве гьемиге рэхь сохдеи.
У винири шоре рузгьо,
Сесгьой мэгИни ве гьовогьо.

У гьисд шогьод эн бедигьош,
Эн поездгьой яралуьгьош.
Кукгьой Дербенд омбор рафдет,
Э гьэрибиш угьо бирет,
Оммо гене тоб недорет,
Вогошде э у сер зерет.
И пушегьо э унжиге
Дирируьм ме расд оmore,
Эдей рафде гуйге еки
Э поезд денишири.
Гьечи эз руй гуйге шори,
Чумгьой ю пур гьисд могьбуни.
Илоулей ю чендигьо

Поисдет, рэхь сохдегоргьо.
Угьо гуйге «овилдорут»,
Ужур могьбун ве хиникуьт.
Дануьсденуьм ме у киниге,
У пой зери Ватан юре,
Эдей рафде э гьэриби,
Хурде нунгьой эн ватани
Эз ёр энур фурмуш бири.
Лигьоб сифет юре изму
Бегьем тегьер вегирди у.
Небири ферзенду гьич вэхд
Эри Ватан, эри Дербенд.

Омо поезд, у зу венуьшд,
Денишире у недануьсд
Не э сифет одомигьо,
Не э асму, не э офдо.
Гьетте поезд рэхь офдоре,
Вено воруш сайл оmore,
Бегьем шушд у согь перроне,
Темиз сохде мурдалире,
Пойгьой энур гьишдигьоре,
Буй юш нисд бу гудфире.

Борис Гаврилов

СТИХИГЬО ЭРИ ГІЭИЛГЬО

СЕБЭХЬ

Себэхь бири, руз бири,
Чирогьлегьо нисд бири.
Хэбер веги: «Чуь бири?»..
Товуш офдо лов бири.

Товуш офдо лов бисдо,
Торе булут пуч бисдо.

Хэбер веги: «Чуь бисдо?»..
Нике хэбер лов бисдо.

Офдо герми лов сохде,
Булутгьоре хьэл сохди.
Воруш э хори рихде,
Тэхуьле эйму бул сохди.

ТЭХУЬЛ

Гереки эз сер суьфде,
Гьэдуьр нуне дануьсде.
Нуне зирпой эй сохде,
Э инсон нис гунжуьсде.

Воре—воре туь шени
Луьгьэй нуне э хори...
Були нун эри Ватан
Гьисди девлет ве шори.

Зэхьмет ранжбер омбори
Те нуне веровунде.
Согъ сал у гье э чули
Те оворде расунде.

Гьер коре гьисди жофо,—
Жофой ранжбер знёди:

Э воруши, не верфо
Тум шенде веровунде.

Воре, хэлеф, туь шени
Тилтей нуне э хори.
Були тэхуьл эй Ватан
Гьисди девлет ве шори!

ЗИМИСДУ

Гирошд поиз, воруше руз,
Доргош поисд хэзон, сер гьуз.
Вокурд зуьгIбе, бисдо хиник,
Шевго хэйли бисдо торик.

Эслогь бире гьово дегиш,
Туфон вокурд гьэтме—гьэриш.
Дорго бире бегьем гIэруьс,
Сипре дуйгуьр дегуьрд гьер руз.

Дуллу бире луйжуьд дуйгуьр,
Гуйге бируьт селт эз шише.

Бугеш угьо омбор гьуьндуьр,
Миофдорут леше—леше.

Мивомунге э серини,
Биренбируьт гириденни.
Угьоре бу эз офдо терс,
Мигирисдуьт рихунде гIэрс.

Гьушгьо гьеме бире пэхьни,
Эй гIэилгьо овурд шори:
Куче пури киршо, коньки,
Эдет жесде гьеме еки.

ДЭГИНО

Холей хивит,
Зен эн Дивит,
Гьер руз себэхь,
Дэгино зере,
Кук хуьшдере,
У мигуфди:
— Дениш, хэлеф,

Эз и куче
Эй гирошде
Гьэр вэхд эз рэхь
Согъ—саламат.
Миё боши
Туь э хуьшде
Сэхд мугьое.

* * *

Э гьер дишгьо,
Э кучегьо
Верн фонарь
Се рангегьо.
Э у фонарь
Туь хуб дениш,
Кучегьореш
Лап хуб виниш.
Лап эз звер

Доге товуш
Гьип—гьирмизи:
ТэгIди месох
Эй гирошде
Туь гIээзизи.
Миё пои
Туь гьелуьсди.
Дан ки туьре
Эй гирошде
Гьич рэхь нисди.

* * *

Доге товуш
Зип—зерде ранг,
Туь бош хомуш
Мевеги луьнг.
Доге товуш
Сип—савзе ранг,
Хьэрекет сох,

Э хэлгъвоз
Эй гиросше
Туьш веги луьнг.
Рэхь очугъи
Эй гиросше,
Э рэхь неде
Гьич е хэто.

* * *

Негогъ эгер
Нисдге фонарь,
Туь у взхди
Суьфде дениш
Э тараф чеп.
Нисдге машин
Рэхьэ гирор

Дуз те ниме,
Песде дениш
Э тараф расд,
Нисдге машин
Зуте гирор,
Кучеш варасд..

* * *

Мугъоет бош
Туь, хэлеф ме,
Секонеи—
Дэри э рэхь.
Воре—воре,
Гиросшеки
Сохит вози —
Гьемееки,
Хьовир—хьэрмэхь.

Гьечи гьер руз,
Хoley Хивит,
Зен эн Дивит,
У гІэиле,
ДэгІно зере
Мифуьрсо дуз,
Эри хунде
Э школе...

Лазарь Амиров

СЕР ВАСАЛ

Неме воргъово вокурд,
Булутгьоре у лов сохд,
Луьгей доргъо лой михурд,
Гуйге эйшу гоф мисохд.

Э мейдузи, э сэхьро,
Э сер пире гІэрмудор,
Гъушгъо сохде возигъо,
МэгІнигъо хунде дуьлшор.

МэгІлуймики куьнд бири,
Э домой дер васали.
Тракториш хьозури,
Э чул мирайм эеки.

Герме ригаз фуьрсоре,
Хиникире рэхь мисохд,
Бирмунде барасире,
ТэгІрифлуь хэлгъ кор мисохд.

ЧОЙ

Гьемме чойгьоре нидануым ме дире,
Э Ватан иму хьисоб нисд чойгьоре.
Оммо эз угьо диренуым екире,
Тегьер эн сайлгьо бердени г'овгьоре.

Г'овгьой хуьшдере вегуьрде эз лойму,
Чуькле чойлегьо рихденуьт эз догьгьо,
Песде вохурде эеки э мейду,
Гужлюь рафденуьт г'овгьой чой пушово.

Мере воисде чуьн дугь г'ов бире,
Сессуьз, мэг'луьмсуьз э у чой эй рихде.
Гьер вэхд е жире товуше эй дире,
Э бур себэхьн шоре дуьл вохурде.

Тержуьме сохди эз зугун тат

Яшор Мошияхов

ДЕСГЬОЙ ФЕХЬЛЕ

Десгьой фехьле эз пулатиш нис демунде,
У сенгь бурра, рэхь дешенде, нис вемунде.
У догьгьоре мивачаруну, богь мисоху,
Четинигьо кешигеш юре эхд нисоху.

Гранитгьо э дес эн у тегьер мум бире,
Э гьенг хэми гьэд мисоху огьунгьоре.
Э сэхьрегьо шегьер минуь, бэнд микешуь,
Десгьо ю э кор мидебу, динж нинуьшуь.

Э тайгагьо жилидгьоре мидуь нефес,
Э дерьегьо куьрепи минуь, э дуьл хьэвес,
Эз хиники, эз зуьг'бегьо не лерзире,
Эз дохьборгьо мигирору не терсире.

Эже дес зен е селигьэ веди бире,
Шоригьоре э шоригьой Ватан дире.
И рачигьо н хубигьо эн ишмуни,
Хьуьрмет иму, муьгьбет иму эн ишмуни.

Эн ишмунуьт диренимгьо яравуши,
Эн ишмунуьт диренимгьо товуши.
Эз фехьлегьо гьемишелуьг гьэрдхундум ме,
Гьер фехьле е вегири э дуьл ме.

Шуымшуын Сафанов

ГУЪЛГЪО ХЭБЕР БИРЕНГЕ

МэгИни

Гуьлгьо хэбер биренге,
Данки ёрмеш овори.
Туьре, васал, диренге
Э дуьл ме ёр офдори.

Биё, биё, жон Асли,
Гьэлдешенде моч сохим.
Э гьэд бохчей васали
Гешде иму хьэз сохим.

Васал пури севгили,
Ейге шори эн дуьли
Севгил эзу хэндусьде,
Шори сохде вежесде.

Гуьлгьо хэбер биренге,
Данки ёрмеш овори.
Туьре, васал, диренге
Э дуьл ме ёр офдори.

Хьэвесуьлуьт Гилядова

ЖОВОНИ БОФДЕ ОМОРИ ЭЗ ГУЪЛГЪО

Жовони бофде овори эз гуьлгьо,
Гуйге хунчей у эри чумгьо,
Рачи эн жовони — жофои, муьгьбети.
Дуьл ю гьемише жуьргIэти, пулати.

Жовони гьисд гужлуье шар эн дерьёгь,
Гьисди гьувот, гьэнет ве гьэлхэнд дуьньёгь,
У гьисди хушбуй шогьвор себэхьи,
Боворин, нишон эн дусди-хьэрмэхьи.

Э лугьонде дерьёгь вокурде у рэхь,
Э кор дуьруьсдини эшгь эну ве темэхь,
У гьисди буьлуьнди гьуьндуьре догьгьо,
Шори, уьткеми, имиди эн хэлгьгьо.

Семен Садыков

СОЛДАТ СОВЕТИ

Гуьрдет шекуьлтуьре э сенгь ёси,
Нумтуь эйму гьемише гIэзизи
Игид тэгIрифи э лэгIэй инсон
Эри жовонгьо туь гьисди нишон.

Вогошдебиргеш чулох эз женг,
Гьич несохдей муьгьбет дуьле туь тенг,
Бесгьун дорей э гьовхой азади,
Э жергей паздагь кукгьгой Совети.

Дуьлтуь фирегь бу эри хьовир,
Э тегьер верэгьгьой десдон шогьир.
Э довгьло игидире бирмундей,
Дуьшмене туь гьээзоб, бесгьун дорей.

Гуьзели чигьрет туь, тсв-тови, очугь,
Эй торих Ватан нишон, ярашугь,
Туь гьимиш несохдей э довгьло жуне,
Чуьн суьгьде кук дошдей гьээзизе Ватане.

Борис Ханукаев

* * *

Чумгьгойтуь, э тегьер гузгинуьт.
Ме синемииш сохдем и коре:
Э ме очугь бирмунденуьт
Ме сохдемгьо гьээлетигьоре.

Тэхьлеки, онгур — битмишигьой хорини.
Еки тэхьлиге, дуьимуьн — ширини.
Инсон, кечмиш сохде рузгьой гьуьмуьре,
Гогь тэхьлеки хурде, гогь—онгуре.

* * *

Дануьсденуьм: гьисд езугь у одоми,
Ки эз деде кур э гьуьлом омори.
Гье воисдгеш у езугье винире,
У нидануь руй васале гьич дирe.

Дануьсденуьм: гьисд езугь у одоми,
Ки эз деде кар э гьуьлом омори.
Э саз ошугь чендгьедер денишире,
У нидануь гьич мэгьнире шинире.

Офдорени е вэхд э дуьл чуьк—чуьки,
Чуьтам эхи кур не кар не биреки,

Раче рангъой эн васале фегъм сохде,
Кими инсон у рачире нис дире,
Э овозей эн мэгІнигъо гуш дошде,
Э тегьер кар, уре нис варасире?

* *

Эз сангъгой диворгъойтуь, э Нарын — гъэле,
Гуьл, савзе вороморе!
Ижире муьгІуьжуьз э гІуьлом ме дире,
Э фикир шогъири офдорем...

Э гъэриш диворгъойтуь, э Нарын—гъэле,
Э вэгІдой эн бирэхъме шогъгъо
Чэндгъэдер пуч сохде оморет инсонгъо—
ГІэилгъо, жовонгъо, огъилгъо.

Э гъэриш диворгъойтуь, э Нарын — гъэле,
Чуьк—чуьки азадире сохдет.
Э лол—гъэме сангъгъо белкем не чаруьсдет
Инсонгъо, ношуморе доре?

Эз сангъгой диворгъойтуь, э Нарын—гъэле,
Гуьл, савзе вороморенигъо,
Оморени эри ме ухшеши э чумгъо,
Энгуьшдгъо ве муйгъой эн угъо!

Мирсаид Миршакар

шогъир хэлгъи эн Таджикистан

СУЬМУЪРГЪ

Э сер догъ эдембу суьмуьргъ гирисде,
Бире визор эз гъисмет хуьшде.

Пуьрсуьруьм: «Эй туь, падшогъ эн гъушгъо,
Эйчуь рихунде шура гІэрсгъо?»

Суьмуьргъ сере жумунд, лойлум доре,
Гуфди гъечи дерд хуьшдере:

«Э догъгъой Бадахшан падшогъ бируьм,
Эз гъеме гъушгъо вегир бируьм.

Небу эз ме зиьдте гъич скиш
Бежид, гъинорменд, игидиш.

Уъткем, чум рэхьэ э гІэтош чухшме
Деншире, мипаруьсдуьм ме.

Екиш э асму эз ме зеврте
Нидануьсд унжо паруьсде.

Оммо эз дигъне сие рузовоз
Сухд дуьлме э гъэзобевоз.

Э е суьмуьргъ ме ди вохурдем,
Эз уни гъэнетгъо недирем.

У суьмуьргъ падшоги, келеи, игиди,
Эз ме зурбои, бежиди.

Ченгъэдер ме хъэрекет несохдум,
Расире э у недануьсдуьм.

Бири сэхьиб асму, бирем биёбур,
Мере у венгесди эз обур.

Кини у суьмуьргъ, эн кини овлод,
Ки дори уре и гъувот?»

Эз суьмуьргъ ме гуфдируьм увэхди:
«Инсонгъоре туь тэгІриф ди.

Игид биёбур туьре сохдигъо
Гъисд яратмиши дес инсонгъо».

Тержуме сохди
Хъызгил Авшалумов

Аминджан Шукухи

ВАТАН

Ватанме, эри девр
туь бирей рэхьбирмун.
Ватанме, эри инсонет
азади миёру девр иму.
Муьгъбет дуьлмере нукуьшуьт гъич
дуьшменгъо ве муьшкуьл,
Чуьнки э шир дедеревоз у
диромори э дуьл!

УЛКЕЙМЕ

Улкей хошбэхде бесгъунигъо — улкейме.
Ригаз азади шевгъ доригъо — улкейме.

Утогъ — чаруьсдигъо э гъуьндурье хуне,
Дор — варансдигъо э духдери хумне,
Зими — суьфрей мере герме нун доригъо,
Бэхш — эз дес бирори вегирдемгъо,
Дер эри хошбэхди рэхъзо биригъо,
Гъэнетлурье мэгIни — ме хунденуьмгъо.

Туь бовор сох э ме— угъо, гъемме, хьовир,
Бегьер гуьлишони улкеймени, хьовир.

Э зугъун тати тержуьме сохди
Борис Ханукаев

П Р О З А

Хьызгыл Авшалумов

МУРДЕ Э ГЭРЕЙ ЗИНДЕГЬО

Повесть

И повесть нуувуьсде омори э социальни-бытовая тема. Э мэглэной эни повесть гуьре бирмунде оморебу э десдин коллектив государственни кумыкски театревоз телевизионный спектакль. гьемчун нуувуьсде ве дофус зере омори э зугьун уруси сатирически пьеса.

* * *

Пушой себэхь торики-товуши бу. Астарагьой асму гуйге э вэхд понз суьпенже зере гуьлгьой чулуре хуно ранг рафде, зерд бире, екиеки эденбируьт гьэргь бире. Оммо одомигьой дигь гьемме гьеле э сэхде хифлет, э ширине хов дебируьт. Не эз говдугьо, не эз хьэьтгьо е сес мэглэ зерей эн гов-гуселе, енебуге эн согь шев э тенге пичире кучелегьой дигь хурузгьо э кергелуьгьо эз гьемме зуте хэбер бире, гуйге дуй э екиревоз эз видовусде хэсде—гьолок бире сеггьо нисе оморенбу. Энжэгь уьгьлуье бэхьс берде — сес эн ки келе ве дуразиге — сер гирдебируьт гуйгуй пушой себэхьире эри зере: егьни, кутэхьэ шев гьеминони варасди, вэхд эз хов хэбер бирен.

Гьеле суьфделе сер гирдебу серине шогьвор пушойсебэхьни паруьсдеке хуно эри жесде, гуьм-лос бире савзее велгьой доргьоре эри шувунде, лерзунде. Гье и вэхд гьэлебенди кеширере хуно гуьндуйре боруй сентьни гирде келе хьэьт эн колхозчи Гьэдеш дуй гиле пес-песоеки сеггьой эн гуниле шендей туьфенг оморут. Э и сокити пушойсебэхьни сес эн туьфенг ченд е келе гром-громе хуно омо, бенг сохде гушгьой одомире. Гуйге у сес асмуре э зерверсер эни э хов дебугьо чуйкле дигьле гье е бирден тох-пара сэхд шенд. Гье эз песой туьфенг шенде гье у туьтем эз хьэьт эн Гьэдеш е ченд гиле дураза сес-буруж омо эн сэхд ералуь бире одомире хуно эз некуми. Сеггьой эн дигь, комигьоки э зир чапаргьо, э биней чордогьгьо, э ён диворгьо ве тоегьой гивь э олхогьиниревоз хисиребируьт, гье усэглэьт серсуре хуно эз жигешу вэхуьше, видовусде сер гирдуйт хьов—хьов сохде, зузе зере. Эз сеггьой туьфенг, буруьж одоми ве хьов—хьов эн сеггьо э дуьлпесоиревоз хэбер бисдорут гьеме келете одомигьой эни чуйкле дигь. Эз гьеме пушо э сеггьо видовусде дироморут э хьэьт Гьэдеш гьуншигьой эну. Угьо гье у сэгьэьт э сер офдорут, ки и хьэрой — буруж эн Гьэдеш гьуншишунни гуьфдире. Угьо гьеле надуьсде, чуй бириге Гьэдеше, хьэрой сохде—сохде: «Гьэ-э-деш!» «Ой Гьэ—деш!» «Чуьтами туь?!..» шушнефес гирде, видовусде дироморут э хьэьт эну, э дуьл дэгьдэгьзиревоз еровурд сохде эришу, кидан Гьэдеш зинде нисдиге...

Имугьой те ебѳ гуфдире: эз расдиш чуй бисдоге Гъэдеше, ки шендубеге пушой себэхь, хэлгъ гьеле э ширине хов дернки туьфенге, чуй буге себег эни хьэлегигере буружгьой эн Гъэдеш, егиле глэзизе хундогор, гуюм, ихдилот сохум эришму чуй одоминиге Гъэдеш, гьозие—гъэдер энуре, шинох сохум э коргьо, хосиетгьо, дивэгю, ниетгьо ве гьисметгьой энуревоз.

«ТОЗЕ» ДОМОР

I Серне

Гьирмизине ригаз эн тозе чуйшмей себэхьмунден эз Глэрэй эн хэсде велггьой дор эн хьэёт гуйге э гужевоз сигьмиш бире ведироморе, шишей эн нимелит руй кешире пенжерере «сула» сохде нушдени э кун пенжере. Песде у дуразе, э сер эн гьизгьине Глэтош товунде назуке гьирмизине теллере хуно дегешдени э сер келе фирегье ранги—берангие сузогь, гьемей хори хунере дегирдигьо. Е дэгьдэгъэ гиросше бэгьдо ригаз диеш дураз бире верафдени э сер болуш, э комики вебу муйсуьзе, бирэхьнее, келлей эн сипре пенире хуно бугьо, гиргине сер эн сэхьиб хуне—Гъэдеш. У гьейсэглэт э сэхде хифлет дебу. Фирегье синей энэ тегьнимиревоз э гьуьрушь лугьонде нефес энэ эдембу верафде-фураморе. Э гьэд эн хуне чум руз э гьэд гьомборе хуно нимелит торик бу, унегьуре сифет эн Гъэдеше сечмиш сохде нисе биренбу. Ригаз эн чуйшме верафдки имогьой э сифет энэ, екем товуш сохдки уре, минкин бисдо эри дире, фегьм сохде сер—сифет энуре. Эз сифет у гьечи е пенжогь сале одоми бу. Рушгьо-биггьой энэ кутэхь бируьт, гьэйчи зере. Сер энэ муйсуьз бугеш, оммо муйгьой эн рушгьо—биггьой энэ лап хэсд бируьт. Э гьэд сие мугьой эн рушгьо—биггьой энэ сипре кутэхь русмугьоре хуно хэйли сипре муйгьо дебируьт. Чигьрет сифет энэ дуьруьжд бу, фирегь, ловгьо ве виную гьолинд. Хори сифет энэ снег бу, эз дуре сиегов зерере хуно, илоулей чумгьо ве пушони гьуьж дироморебируьт. У э хисиреки ловгьоре фиржи сохде, гуйге эз неме хуьзуьмгьо веноре Глэтош кинлере эдее пуф зереге, эдембу пих зере, пуф додоре—додоре.

Лигегьой эн дор хьэёт э жумуьсдеки, ригазгьой чуйшме зьёд бире, жесдуйт э гьемей сифет энэ уре э хов бужу сохдере хуно. Гъэдеш э битобиревоз бирэхьнее сере жумунде, чуме невокурде, гьеле эз хов хэбер небире, гуйге хьэрекет сохдени чуйге э ю мешет биренигьоре эри хисире, шенде эз сифет хуьшде. Оммо ригазгьой эн чуйшме уре гуйге э гьосуевоз динж нисе гьишденуйт. Гъэдеш бирден ховелуь, чумгьоре невокурде, вэхуьшде нуьшдени э сер хьэлов. Песде у э гужевоз чумгьоре нимелит вокурде, миже куфде-куфде ховелуь, э биразниревоз дениширени э лой пенжере, воисде юре вэхизуь, пушой пенжерере кешуь, песде гене э олхогьиниревоз биьв дегешдуь э жигей хуьшде те хов ю сурон бире. У десе норенге э хьэлов эри вэхишде, виннки ю шоволбирэхьнен, э е зиршейниривоци, мунд э жигей хуьшде, э хуьшде демундере хуно. У гьич е вэглдош зиршоволисуйз нисе хисиренбу. У эз ховолуьи хуьшде гье у туьтем невераси эйчуй у куьгьне вердиши хуьшдере дегиш сохде, зиршоволисуйз хисирнге. Энжэгъ гье гьечу нимелитховелу сере нехэбереки э улойге чарунде, диренге, ки э ён ю гьейсэглэт жогьиле зендегеш-

ди, хов энү эслогъ гирошд. У гье у сэгІэт э сер офдо, эйчү гьемишенне хосиет хуышдере дегиш сохде у гьечи шову э хьэлов дегешдебуге, чүь одоминниге и жогиле зен суьфделе э урезоз э е хуне, э е хьэлов хисиригьо. Уре воисд жогыле зене гьэл гируь, шувуну, хэбер соху. Оммо диренге, ки у сэхд хисири, гыч партале эз тен невенкенде, кемере чарунде э лой энү, хисири, неденишире э герми эзи эз хиники гьуьж дироморе одомигьоре хуно, э ёр хуышде овурде, эйчү гьечи хисириге у, Гьэдеш дуьлхуьрде хуно десе жумунде, гьолинде ловгьой хуышдере гьужунде, гьошгьобогьлуь вэхуышд эз хьэлов. У э пой вэхуышдки, веди бу, ки у эз буйбала е денуышде саре одомини. Жендек энү дураз, фирегь бугеш, занигьо-пойгьой энү кутэхь бируьт. Гуйге природу и занигьо-пойгьой энуре эри энү нэгІ, эри е сара, гудеге одоми яратмиш сохдебу, оммо егІэлмиш бире э жигей пойгьой Гьэдеш, уре кутэхьэ пойгьой эн гудеге одоми дореву.

Гьэдеш когыли—когыли, эзи хэсде—вомунде одомигьоре хуно дир—дир вокурд партал хуышдере, дер хунере вокурде, ведиромо э сирой хуне. У э сиро ведиромореки Герме офдой себэхьмундеи э ворвориревоз раси э сифет энү. У эз офдои чүьшме чүькле чумгьой хуышдере гьужунде дениши ебо э келе, э гьундуьре боруй сенгьи кешире хьзёт хуышде, э емишдоргьой богь хуышде э хьзёт вебируьтгьо. Угьо гьейсэгІэт гьеме э гуьл дебируьт, эденбируьт эз офдои чүьшме тов—тов доре. Эвир пур бу эз хушбуй гуьл эн угьо. Эз офдой себэхьмундеи ве хушбуй эвир гуйге серхосхе хуно бире гьушгьо эденбируьт хунде э сер э гуьлевоз верансде лигегьо, жезде, пар зере дуь э песоеки. ГІэнгьой ГІэсели эз луьлгышуву ведироморе, гуйге э гьушгьоревоз бэхьс берде, эденбируьт виз зере, э бежидиревоз жезде э сер лигегьо, э ГІэрей доргьо, Келе сег чупони, гусбенде хуно гьолинде пеши вебугьо юре, эз тэхьно демундеи э согь рузгьоревоз э гьэд чор дивор эн хьзёт ве э согь рузгьоревоз э зенжил бесде вэхьш, гьудузе хуно биребугьо, лэгІэре пара сохде, келе, тиже, эн женевере хуно бугьо дендугьой хуышдере вокурде, эдембу видовусде э илоулей хьзёт, эзи куьнж э у куьнж: э сер эн ки равуге, кире ГІэнж гируьге, кире терсунуге.

Э хьзёт—богь хуышде денишире бирден сер-сифет, гьош-гьобогь эн Гьэдеш гуйге е кем очмиш бисдо, эз дуьл энү пэхьникие шори ве келегеди гирошдере хуно бисдо. Сег гьетте Гьэдеше дире, видов-видов омо э ки энү, шоре зузе зере-зере, э бузпой поисде вешенд дуь пушон пойгьой хуышдере э сер душгьой энү, тара, гьирмизине зугьун хуышдере ведешенде эдембу хьзрекет сохде сифет энуре эри лисире. Шувьгьэм эн сег пур бу. Гуйге киниге уре шову те вемасире хорунди. Эз буй легьбет эн сегои бэгьэй эз нефес энү гьейсэгІэт эдембу омор буй эн жуьр-бежуьре хурекгьо. Гьэдеш сер эн сегое совусде, е ченд бо тимор сохде уре, эз бурра гуш эн у гирде, берд уре бесд э зенжил э биней эн келе сидбор э минжи эн богь хьзёт. У э сиро вогошденки гуйге гьейсэгІэт виниге нимелит вечире сифрогьоре, буше, нимелите шишгьой эрегьни не чорекегьой шоробе, чи демунде, сер рэхьое бушбогьгьоре, ленгеригьоре. Сифет энү гене думутлуь, фикирлуьре хуно бисдо. Э ёр энү гье усэгІэт омо дигьне ве шовуне гьозие гьэдер ве гьемчун де коргьойгеш эз зиндегуни энү.

Ди э дигь ГІэруьси бу, ГІэруьси энү. Шову у э хуне тозе зен овурдебу. Имогьой у думиуьн гиле э ГІуьмуьр хуышде домор бири, дуьи-

муьн гиле эри эну гІэруьси бири э дигь. Энжэгъ бешгъэи эзи гІэруьси те суьфдеи гІэруьси э у дебу, ки суьфдеи гІэруьси эри эну биребу эзи си сал пушо, у бисд ек сала жовоне кук гьисдики, дуьл эну эшгъ, муьгъбет пур гьисдики э кин жовоне одохлуй хуьшде. У гІэруьсире эри эну сохдебу бебе-дедей эну. Оммо и десине гІэруьси эну бири у пенжоьгъ ек сале мерд гьисди, муьгъбетсуьз, войгесуьз, «чоре небиреки». Суьфдеи гиле эри эну гІэруьси биренге, чуйтам э дигь гІэдот буге, дуь-се руз пушо э дигь гьовол-зурнов куде оморебу. Одомигьой дигь, иллогьки жемжоьгил, гІэруьс—духдер э гъэд эни се руз межегьисдуьт дуь э екиревоз, шори, хъэз, вози сохде. Э сенмуьн руз шохьонгум, зерегоргьо э пушо дери, бирордоморгьо эз дуь гьул Гъэдеш гирде, э мэгІни, чек, вежегьисдеревоз бердебируьт уре э хуней бебей гІэруьс, гІэруьса эри овурде. Эз унжо гІэруьс э жигьиз хуьшдеревоз, хэгьергилигьо-сэгьдушгьо илоулей энуре гирде, инчегьуьзгьо илоулей эн духдер хон, падшогье гируьгьоре хуно, оморебу э хуней домор. Хьофд руз, хьофд шев, чуйтам гІэдот буге, се куьнде хьовир эну, бирордоморгьой эн Гъэдеш эзу дур нисе биренбируьт. Угьо э доморевоз миhsiриуьт, э доморевоз мивэхишдуьт. Э буруш угьо уре тэхьно нисе ведекирденбируьт. ГІэруьс э гъэд эни хьофд руз э у утогьиге, э перде кешире куьиж э сер безму нуьшдебу. Сер ебо э буру—куче ведерафде бирордоморгьо э гъэд эни хьофд руз уре гьэреул сохденбируьт, екиш килэхь энуре эз сер эну невирухуну гуьфдире. Е гиле э гъэд эни хьофд руз у себэхьмунде э бирордоморгьой хуьшдеревоз ведироморенге э гьирогъ дигь, э песой хэсде кулегьой эн бэгъэлуьлугь эри э буру рафде (у вэгІдо э дигь энугьо хьэжетхонегьо небируьт). Гье и вэхди у э олхогьиниревоз шоволе фушенде, э гьил-гьили нуьшдебугьо вэгІдо, гуселовчи эн дигь Боби е шаздегь-гьевдегь сале делхэке женжеле кук эз пэхьники, асда—асда, туьлки э песой хурузкуьгьи э сер лулей хуьшде э кулелугь нуьшдеки биевгьоре хуно, эз домор куьнд оморе, килэхь энуре эз сер эну парунде, вирихундебу. Се бирордомор эн Гъэдеш э песой эну видовусде, недануьсдуьт э у расире эри килэхь эз дес эну векенде. Килэхь доморе эри вогордунде гуселовчи хосд бебей эн домор дуь гуьфдире юре бэхш чуйкле гьэшгъэе жингов хуьшдере, комики дебу э Боби берденбугьо нэхир.

Э товун эни кор гуьфдире гереки, ки э гІэдот гуьре э гъэд эни хьофд руз ки дануьсдге килэхь доморе эз сер эну вирухунде, э жигей килэхь эз домор пул, бэхш хосде гьер одомире ихдиёр бу. Эзи товун не доморе, не одомигьой энуре неки ихдиёр небу эз килэхь доморе вирухундегор гьэгьри бире, не э у е охмурие гофиш эри гуьфдире, э сер эну дес вегирде. Эхирки, бебей эн домор войгеш-невойгеш бэхши алае жингов хуьшдере гуселовчи Бобире килэхь домори эн кук хуьшдере эри вогордунде.

Оммо и десине гІэруьси эн Гъэдеш гьечу тефигІэтлуь бу эз суьфдине гІэруьси эну, чуйтам тефигІэтлуь бируьтге пушотенине салгьой эну эз гьейсэгІэтине, ранг-руй, сер-сифет, чигьрет-хоснет эну эз умогьоине, И дес не э гІэруьси эну музик, гьовол—зурнов бу, не уре бирордоморгьо бируьт, не ди шохьонгум гІэруьс э хуней эну оморенге, чуйтам гІэдот гьисдиге, тозе гІэруьс э «тозе доморевоз» пушой гелин-гиёв бире невежегьисдуьт. Не угьоре «гелин-гиёвиш» екиш несохдуьт. Суьфдеи гиле у домор биренге е енге эри энугьо эз тараф гІэруье бу, е енгеге—эз тараф домор. Гьетте гІэруьсе э хуне диоровунде, те ебо хэлгъ рефде

э хунегьошу, енгегой эн Гьэдеш уре э ки гIэруьс дешендуйт, тэгIди доре уре, дир несохде ейлуггэ ведировуну дуь гуфдире э ишу... Оммо ди у гIэруьсе э хуне овурденге, екиш негуфди угьоре эри гелин-гиёв бире енгегой гереки гуфдире. Хoley Мироти, гьунши энү, кейвони эн гIэруьси, гьетте гIэруьс э хуней Гьэдеш оmore, хэлгэ тэгIди доре, пиш сохугьоре хуно, руй бире э кин гьуноггьго, гьеле нуьшдебируьтгьго э пушой вераюнде суфрегьго, мугу келе—келе:

— Худо рази эз гьемешму, гIэзизе гьуноггьго! Эри небирегоргьош-муш гердо! Коргьой гуьгьоре хуно: «Гелин гелди — туй гьутерди!..»

Гьуноггьго эз лезетлугье чигьой гIэруьси хурде ве ичку ведоре кеф ишу куьк, гьовошу серхош бируьтгеш хуб верасируьт эйгьом ве мэргIэной эни гофгьой хoley Миротире, егIни: пире доморе э жогьиле гIэруьсевоз омбор гирде герек нисди. Гьер мерд э шори—никеревоз вэхи-зутгу э хунегьошу буравтгу, эзугьго эри эни кор екиш гилей нисоху...

Эз расдиш Гьэдеш гьеле е жунсоггэ, сэхде одоми бугеш, оммо эзи коргьой гIэруьси, хьэрекетигьго, дуьлпесоигьго, видов-видовгьго, и песини рузгьго бегьем нэхисреигьго эдембу эз пой офдоре. У хьэрекет сохден-бугеш эри небирмунде вомундеи—хэсдеи хуьшдере (егIни, эри тозе домор у пенжогь ек сале огьиле одоми гьисдингеш, гIэйби эри хэсдеи-вомундеи хуьшдере бирмунде э пушой гьуноггьго), Гьэдеш гьейсэгIэт эз зир бундуругь эн хиш ведешенде наргове хуно гьолок-тулок бу, эдембу лойлум хурде. Эз елойге хoley Мироти эз домор ветете сэхд вомундебу, эденбу эз пой э пой офдоре. У гIэруьсе э хуне дирувундеки гьич дес энуре, чьутам гIэдот гьисдиге, э бушгьоб гIэсели деноре э зверсер эн дериш незе, еIни зиндегуни энү э и хуне и гIэселе хуно ширин бу гуфдире. Ки дануьсде, белки хoley Мироти, комики гьеми кейвони бу, гьемиге серберэхьи сохдегор гIэруьси эн Гьэдеше, е эз келе зени хуьшде, вомундеи, хэсдеи, серегижи эн гIэруьси фурмуш сохдебуге и коре, енебуге э гьосутевоз «фурмуш» сохдебуге уре. Гуйге у пушоки дануьсдембу: неки бун эн дер хунере, гьеме дергьо-диворгьой эн хуней Гьэдеш э гIэселевоз совусде оmore гене зиндегуни эн тозе гIэруьс э и хуне ширин нибу. ГIэруьс ю хуьшденню гуйге дануьсденбу, верасиренбу и коре. Уре э хуней домор овурденге у лап сер дуллу, ранг рафде, дуьлхуьрде хуно бу. Эз гьовой энү, ранг-руй энү гьечу ве ди бирембу, гуйге у э войгей хуьшдеревоз нэгI, уре э манжаргьоревоз бьесе овурдогор буге э инжо.

Гьэдеш у хуьшденнюш не эз гIуьмуьр, не эз сер-тен, не эз гьовогьой ю э домор ухшеш нисе зерембу. У эри хуьшде тозе партал домор-вориш несохдебу, гье у те домор бире куьгьне парталгьго вебу э тен энү. Энжэгь э салгьой энү нисе гуьнжуьсденигьго, э ранг ве жирей эн хол—холье, чиле—чиле гиргинее гьуьзуьлгьэндил-килэхьпару бугьго фирегье кепка э сер энү тозе бу. Уре у восдоребу и пушегьго э шегьер рафденге хьозури—бори гIэруьси хуьшдере эри дирe.

Хoley Мироти не э сер домор нен гIэруьс е пенже дунеш нешенд, егIни угьоре инггэде гIэйл гердо гуфдире, ченггэдер дуне э сер энугьго у шендге. Э гIэдотевоз у мнесд сохде и коре, пушой угьоре э хуне декуьрде. Белки э товун эни кориш хoley Мироти эз гьеме хубте дануьсдембу (у неки куьнде гьунши эн Гьэдеш бу, гьемчун гьовум энү бу—духдерхoley дедей энугьго) эзу тум, дуне шендегьго э сер энү эри Гьэдеш

е chore, е фойде нисди. Неки е муышд эрзуь—дуне, е согъэ пура туморей энуреш декуьрдиге, тигъи сохдиге э сер эн у ре гене гІэил—ферзенд нибу.

Кими зенгъо песде уре серкуш зеренге эри эн у товне, у угъоре бегъем гуш невоноре, эри гофгъой энугъо шеш кепикиш недоре, жугъоб мидо: «Гъеме э дес худо дери. Худоре воисдге усуьзиш, э у фэгъир езугъе оmore, уре е ферзенд мидуь». Оммо гъе утуьтем, гъелбет, худо могоуь, эз нэхосдеи нэгІ, эз дуьлсухуни сохди эри эн у, у э дуьл хуыше мугуфди: «Те имугъой худо э гъэвл эн у недебиренге, уре ферзенд недоренге, эзимбэгъдойге, омбордеки гІуьмуьр эн у гиросденге чутам доре уре?..» Эзи гофгъо, фикиргъой холей Мироти ве ди бирембу, ки, уре, коргъой гугъгоре хуно, не э худо, не э бенде имид небу эзинбэгъдойге е chore мибу гуфдире эри гІэил бирен Гъэдеше. Ижире фикиргъо—хээлгъой холей Мироти негъогъ небируьт. Те ди, Гъэдеш дуимуьн зен хосде, э хуней хуыше овурде у дуз си сал зигъисдебу э суьфдеи зен хуышдеревоз Сенемевоз. Тойгъой Гъэдеш э дигъ бебей э хуне хузу, бебей эн келе кукгъо, духдергъо бируьт. Омборгъой энугъоре ченд негъо бу. Оммо Гъэдеше э гъэд ингъэдер сал е доне гІэилиш небиребу. Суьфдеи салгъо эри Гъэдеш Сенеме хосде овурденге, бебе—дедей эн Гъэдеш, иллогъки дедей энугъо и гІэйбе эз гІэруьс жусденбируьт. Расди суьфдеи дуь—се сал дедей Гъэдешигъо бирази бугеш э гъэд эни вэхд гІэруьс гІэил незендеи, оммо уре эри эни кор очугъ серкуш нисе зерембу. Уре имид буьбеки, худо гъишдге, салиге енебуге салтериге э шори-никиревоз гІэруьс ю, гІэруьсгъой эни бэхдевергъоре хуно шоре зани мизенуь, ю невере э гъужогъ мивегиреу. Дуьл эн у энжэгъ э песой эни кор, э песой эни мэхъшево бу. Э чоримуьн-пенжимуьн салыш гІэруьсе гІэил небиренге, зенхуьсуьр сер гирд эри лап битоби сохде, дуьлпесо бире. У эденбу келе дуьлесди кешире, билбуле хуно бире: и е тэхвное офдуме кук эн у, худо меёро, э гъечиревоз гІэилсуьз мимуну, гІуьмуьр нэхогъой ю гъечи пуч-гъич мигирору. Зен хуьсуьр имугъой очугъ э руй гІэруьс гоф сохденбу, серкуш зеренбу, э гъэгъ—негъогъ деворигъой энуре эри гъуншигъо гирденбу, э песой эн у гоф сохденбу: еГІни, эз же гъисмет бисдо омо э сер ишу ижире гІэруьс—гъэретикон, небуде чи. Эз гъэгъэр эн гІэруьс дедей Гъэдешигъо гъэбилегъой хуышдереш имугъой э чум дире нисе хосденбу, э ки энугъо рафде-оморе нисе сохденбу, э пушой хэлгъ, э ён гІэруьс хуыше угъоре ондум—ондуме нифригъо-гъэргъушигъо сохденбу ижире духдер, гІэруьс гъисмет бири гуфдире э ишу. У э кук хуыше Гъэдеш дешиновунденбу, те гъеле у, худоре шуькуьр, жогъил гъисдигъо, чум деде, рэхъо гъисдигъо, Сенеме ведекину, е зениге хогуь эри хуыше. Гъэдеше юреш дануьсденбугеш, оммо э гоф дешу э сер варафде, уре эз Сенем жейле бире нисе воисденбу. У э Сенем зен хуыше ошугъ небугеш, оммо уре у хосденбу. У э хосдеи, мигъровуни верзиренне зен бу. Сенем е ничебеле, жонлуье, серсифет очугъэ раче гІэруьс бу, дуьлшоре, мигъровуне одоми бу. У не вемундеи, не дуьлхуьрди, не гъэгъэри бирен дануьсденгиге одоми небу. У руз э кор чули, колхози рафденбу э дилбоширевоз, э лов ю хэнде верики, гуйге э гІэруьси рафдере хуно. Эз кор вогошденге, гъич невомундере хуно те торики шохъонгуми сер мигуьрд хуне—божоре эри вечире, гове дуьшире, чи душунде, э мердхуьсуьр ве зенхуьсуьр хуыше денишире. Оммо гъемей эни хубе

хосиетгъо, дивэгІгъо, коргъой эн гІэруьс э пушой зен хуьсуьр гъичиш небу уре гІэил нисе бире гуфдире.

Келе зен, дедей Гъэдешигъо э кугъне гІэдотгъо. фендизенугъо бовор сохденигъо одоми бу. У сер гирд эри гІэруьс хуьшде у гІэил муну гуфдире фендизенугъо ве де чорегъойге эри сохде. Э гуфдирей эн э куьгъне гІэдотгъо бовор сохденбируьтгъо келе мердгъо ве келе зенгъоревоз, эгенер гІэил нисе биренигъо зен эз зир тобут пире мерд, сад сал зиёд зигъисдигъо гирошдге э герден энугІэил миверав. И гІэдот э и дигъ куьгъне бу. Пушоте э и дигъ ужире келе мерд муьрденге уре э гирёшивеневоз нэгІ, э гъовол-зурнвовоз берденбируьт э сер гъоврегъо. Те э сер гъоврегъо тобуь энуре берде расунде кими гІэил нисе мунденбируьтгъо жогъиле зенгъо, енебуге ишуре салазову бирембируьтгъо дуь—се-бо эз зир тобут энижире пире мерд гирошденбируьт. Эз сер гъоврегъо вогощденге э хуне э жигей ёс гІэруьсире хуно бирембу: зере вежегъисде, хэнде. Еки эз жогъиле мердгъо мивокурд парталгъой эн муьрдигъо пире мерде, е жогъиле зен—парталгъой эн пире зен энуре. Угъо гъечи «тозе домор» не «тозе гІэруьсе» хуно мивежегъисдуьт дуь э екиревоз. «Тозе домор», еГІни пире, сад сал зиёд зигъисдигъо муьрдигъо келе мерд бу, «тозе гІэруьс»—гъэри зен энугІэил. И шоре томоше гирошденбу гъемише э хэнде, зарифт, чеке—чекевоз.

Гирьё, шивен сохдеи эри энижире келе пире мерд увэгІдоигъо э пушой худо нен гъисмет лоигъсуьзе кор хъисоб сохденбируьт. Э фикиргъой эн пушотенине одомигъой эни дигъевоз: ужире мерд эз худо одомире доренигъо гІуьмуьр зиёд зигъисди. Унегуьре э пушой худо дуьруьсде кор нисди эри гирисде, шукъет сохде э товун муьрден энугІэил. Шори сохде геречи худо уре э гІуьмуьр инсон зиёдте ингъэдер салгъо бэхш дори гуфдире э и тоуше гІуьлом эри зигъисде.

Омборе гІэдотгъо: э гъовол-зурневоз бердеи ижире келе мерде эри гъовре сохде, э парталгъой энугІэил нен зен энуревоз вежегъисде э пушой кукгъо—гІэруьсгъо, невегъо—нишрегъой энугІэил келе мерд, эн одомигъой дигъ эз зуревоз эз гІэре ведерафдебу, фурмуш биребу. Оммо гІэдот—гІэил нисе биренигъо зен эз зир тобут энижире келе мерд се гиле гирошден гъеле э дигъ демундебу. Сенем бовор нисе сохденбугеш эз ижире кор эри гІэил мундей ю е чоре мибу гуфдире, э гоф-буйругъ зенхуьсуьр хуьшде муьди бире, е гиле э дигъ ижире сади нуьгъ сале пире мерд муьрденге се гиле гирошдебу эз зир тобут энугІэил. Зенхуьсуьр сохдебу эри гІэруьс хуьшде де фендгъойгеш, чорегъойгеш, оммо э гъечиревоз меьгъо, салгъо эденбируьт гирошде, оммо Сенем гІэил нисе мунденбу.

Дедей Гъэдешигъо диренге, ки эзи чорегъош е кумеки нисе бире эри гІэруьс ю, у дие гІэруьсе э чум дирe нэхосд, гуйге у гІэруьс нисди, дуьшмен, хунки эн хунеюни. Эзи товуне э хуне шолуми недебу, дуь э екиревоз бегъем гоф нисе сохденбируьт. Эри хуьшдени Сенем келе хижолети, могъбули, хуьрди бедбэхди оморенбу юре гІэил нисе бире гуфдире, эз серботи эн ю Гъэдешиш гІэилсуьз мунди, хуьсуьргъой ю — невесуьз. Серзиёди гъуьд—гъуьди, гушхури, гъошгъобогълуви, дуьшмени энугІэил зен эденбу хурде—вечире уре, хъэл сохде сер дуьл энуре. Уш имугъой зенхуьсуьр хуьшдере э чум дирe нисе хосденбу. Биренбу руьзгъо, кейки Сенем визор оmore, воисденбу сер хуьшдере вегируьт вирихуну эзи хуне.

Гене у сабур сохде, ветовусденбу, довом доренбу. Гьэдеш ужире миҕровуне шувверниш небуге эри зен, оммо у ээ Гьэдеш э гьэд эни ченд сал, неденишире э Глэил небиреи энэ, гьуьд-гьуьди эн келе зен, хьэрекетэ энэ эри хьэловот сохде кук хуьшдере э Глэруьс хуьшде, у э Сенем е усоло гоф нисе гуфдиренбу, е охмури э у нисе зеренбу. Оммо песини вэхдгьэ жогьиле зен эденбу дире, ки шуввер э ю пушотенире хуно нисе дениширенбу, бегьем э юревоз гоф нисе сохденбу, кимивэгдо шевгьэ те нимешевгьэ э хуне нисе оморенбу, я хуней кесгьэ-хьэрмэхгьэ мунденбу, гьич юре э хуне зен гьисди-нисди гуфдире э ёриш нисе овурденбу. Гьемей эни коргьоре, дуьлесдигьэ, хижолетигьоре, у э дуьл хуьшде кеширенбу, пэхьни сохденбу, оммо дуьл сохде э хуней шуввер нисе ведерафденбу. Гьэдеш гьечи хубе, рэхьмедуьле шуввер небугеш, уре нисе воисденбу ээ Гьэдеш ведироморе. Хуб-зобу у э шуввер хуьшдеревоз э гьэд эни ченд сал вердиш биребу, усуьз у зиндегунэ хуьшдере эри хуьшде еровурди сохде нисе дануьсденбу. У жогьиле зен бугеш, ээ келетегьэ шиновусдебу, дануьсденбу: ченгьэде зене кукгьэ-дуьхдергьош бисдоге, э сер шуввер неверигьозен сэхьибсуьзе етисе хунои, екиш уре гььмиш сохдегор, э дерд ю дерафдегор шуввер энуре хуно нибу. Унегуьре гуфдиренуьт э метелегьэ: «Эз дегь желде кукгьэ е небеледе шуввер хуби». Песде, кире гереки у Глэил нисе биренигьэ зен? Э сер Глэил небиреи, уре шувверниш небисдоге, согь Гьуьмуьр хуьшдере тэхьновэхьно гировунде эри энэ лап терс оморенбу.

Оммо Сенем ээ гьовогоьй Гьэдеш имугьой эденбу дире, ки кор угьэ ээ еки жейле биреи имбуруз—себэхьни. У имугьой э урэвоз недуьл—недуьл, дира гирде, гьэгьри бире одомире хуно гоф сохденбу. Сенем гуйге шев руз э дуьлдэгьдэгьэзиревоз э гузет бу, кей е гиле нэгI, егилейге Гьэдеш эзу мигую: «Ме имугьой э туьревоз и шеш-хьофд сал эдее зигьисденуьм. Гьуьмуьрме, жогьиле салгьойме эдее гирошде пуч, негьогь, Глэилсуьз, ферзедсуьз. Туь ээ ме э шуввер оморей э гьэд эни ченд сал эриме неки е кукле, е духделеш незендей. Мереш и мердгойгере хуно бебей Глэилгьэ бире воисде. Унегуьре те гьеле иму пир нисдимгьэ биё э хубиревоз ээ еки жейле бошим...» Оммо Гьэдеш гьеле ижире гофгьоре э у очугь негуфдирекиш, Сенем дануьсденбу ээ коргьэ, гьовогоьй энэ э дуьл энэ чуь дериге. У дануьсденбу, ки эхир гьечи мибу гуфдире. Оммо те Гьэдеш и гофе э ю негую, ужире гофе эзу нешинову уре нисе воисденбу ээ Гьэдеш жейле бире. Гьэдеш гьэгьигьэтиш э дуьл хуьшде теслих сохдебу гье ижире тегьер эри гуфдире э зен хуьшде. Оммо те ебо ижире войгей хуьшдере гуфдире у э Сенем, берд жогьиле зен хуьшдере э шегьер э духдиргьэ эри бирмунде, белки угьэ е чоре сохдут эри Глэил биреи энэ. Эгенер чорегьой духдиргьош кумеки несохдге, увэхди у ёгьин ээ зен хуьшде жейле биренибу. Э товун эни кор у э дедешуш мэгIлуьм сохдебу, дедешуре эри олхогьин сохде.

Е руз себэхьмунде Гьэдеш не Сенем зен—шуввер ведироморут ээ хуне эри э шегьер рафде, Сенеме э духдиргьэ эри бирмунде. Келе зен, дедей Гьэдешигьэ ээ хьэёт э рэхь сохдеки угьоре, э песой энугьэ е тас палаше Глов билогьиш шенд, е Гни рэхь энугьэ гьечи и Глове хуно «рушуьм» бу гуфдире, коргьэ—метлебгьошу э шориревоз э жиге биёвт гуфдире. Е ченд руз гирошде бэгьдо жогьиле зен ве жогьиле во-гуфдире. Е ченд руз гирошде бэгьдо жогьиле зен ве мерд во.

гошдуът э дигь. Сер эн Гъэдеш лап гъуз бу, гъовою хэрэб, рангиюш тор бу эн нечоґь бире одомире хуно. Уре гуйге э екировозиш эри гоф сохде дуьл небу. Оммо Сенем зен эну дуьлшор небугеш эз шеґьер воґошдеки, не моґьбул, дуьлхуърде хунош небу шуьвер хуьшдере хуно. Гъовой эну ґейсгІэт ченґъэдер хуб бу те у э шеґьер э ки духдирґо рафде.

Уґьо зури—зури, ишуре кес паюнде, дуьндирмиш несоху ґуфдире, ґье эз сер хэрмонґьо, эз ґъироґь дигь, э ґъэд дигь недироморе, бурмиш бире ведироморут э ён хунешу, комики бу э зофруи тараф э ґъироґь дигь.

Нисди ужире сур. комики дир енебуге зу ошгор небу, эгенер и сура се одоми семе дануьсдегор ґьисдиге. Гъэдеш не Сенем э шеґьер э кин духдирґо рафденге эз угьондуьни ве келе зен—дедей Гъэдешиґьо бэ-ґъэй екиш нисе дануьсденбу эричуь рафдебируьтге уґьо э шеґьер, чуь ґуфдиребируьтге э уґьо унжо духдирґо. Оммо е оринеш неґирощд уґьо эз шеґьер воґошденге, ґьемей дигь дануьсдембу себеб уґьо э шеґьер раф деи энугьоре ве чуь ґуфдиребуге эзуґьо духдирґо, эйчуь Гъэдеш ґьечи моґьбул, дулхуьрд, нечоґьэ хуно воґошддебуге эзунжо. Духдирґо э ше-ґьер, э болнисе хуб, э тигъэтевоз феґьм сохденге Сенеме э ёґьини ве тоґІинниревоз ґуфдируьт эзу не эз шуьверю, ки у эслоґь жунсоґьэ одо-мини, е ГІэйб, е нечоґьи зенуне э у недери, тэхсир ГІэйл незенден эну э у эслоґь невери. И ГІэйб, нечоґьире уґьо офдут эз шуьвер эну.

Эри Гъэдеш и ґуфдирей эн духдирґо ґьечи некумие, бихэбере, ґьич э дуьл—сурґьою недебуґьо коре хуно омо, гуйге эз товуше, темизе хомуше асмуй эн ґьово нехэбереки э сер эну биренґьине, тегерг тигьги бирере хуно омо э сер ю. Уш ґьемчун дешешуре хуно себеб ГІэйл неби-рей уре теимоґьой энжэґь эз зен хуьшде жусденбу, эз хуьшде ґьич нэґІ. Ижире мибу ґуфдире ґьич э дуьлґьо, хэёлґьой энущ нисе оморенбу. Имугьой ведини, ки Сенем нисди тэхсир э пушой эну, ю, Гъэдеш тэхсири э пушой зен хуьшде. Песде е коригереш дануьсд у э ки духдирґо оморен-ге. Омборе нечоґьи зенуне ґьисдиґьо зенґьоре хуб сохде бирени ґуфди-ре эзижире нечоґьи уре ГІэйл бу ґуфдире, оммо «тум» эи мерд эз бине-ден пучиге, уре хуб сохде нисе бире, эри эну чоре нисди.

ґьелбет, и сура ґьетте оmore Гъэдеш ґуфди э пэхьники э дешешу. Гъэдеш ченд рузґо э говол доноре, куфде, хэьл—хэхэ сохде одомире хуно ґьолок, хэслебу эзи дерд. Оммо зен эну Сенем эз ело шор бу, ГІэйб, тэхсир ГІэйл небирей э ю невери ґуфдире, ки эхир—эхиреш имугьой зенхуьсуьр эну дие нихуру сер-ґуш энуре, серкуш, хижолети нидуь ґьемише уре, э небире жиге доворигьой энуре ниугуьр э пушой ґьунши-мэхьэле, динж мигьилуь бебе-дедей ГІэруьсе эз нифри, ґьэргьуши сохде, ниугую эз кук хуьшде: «Пиш сох ведеки и назуре эз хуне, е зени-ге, ГІэйл зендуьґьо, хоґь эритуь. ґуьмуьртуьре пуч месох э уревоз!..» Эз елойге Сенемиш моґьбул, дуьлхуьрд бу, соґь ґуьмуьр хуьшде э ижире шуьверевоз ю ГІэйлсуьз мумуну ґуфдире, ґьич е доне ГІэйл хуьш-дере у э ґьужоґь нивегируь, нене нидуь, э ґуфере нибесдуь, делеґьоре хуно эри эну «Ненем-ненуй» нихуну. И хэьсрет, и тешней ґьемишелуьґь э дуьл эну мидемуну, э и хэьсретевоз жоґьиле салґьой эну, соґь ґуь-муьр эну мигирору, пуч мибу мирав, э и хэьсретевоз у мимируь мирав эзи ґуьлом. Эри зен эзи ґурунте, тэхьлте э ґуьлом дерд нисди. Оммо, неденишире э ижире фикирґьо, дуьлесдиґьо ґьич э дуьл эн Сенемиш ни-

се оморенбу ведарв гуфдире эз ки знижире шуввер, белки, еГни, е одоми гьисмет бисдо эри энү, эз комики юре Глэл мибу, юш деде мибу э Глэрей эни дедегьо. Зен эри гьеме коргьо ченгъэдер эз мерд сабуыр-луьни, довомлуьни.

Эз расниш, эзи кор бире эйло, келе зен, дедей Гьэдешигьо лэГлэй хуьшдере, зугьун хуьшдере гирдебу, Глэруьсе хижолети нисе доренбу, серкуш нисе зеренбу, нифри, гьуд—гьуди нисе сохденбу. Оммо эз дерд, эз хьэйф энү кор, ки е теке кук ю Глэлсуьзи, у гьечи мимируь мирав эзи глуьлом, юш гьич невере э гьужогь нивегируь, э пушой худо нен бенде угьо деде-писер уьзуьгъэре, хижолете хуноют, келе зен гьэрише хуно,, э хуьшде недерире хуно биребу. У кимивэГдо э хуьшдеревоз, десгьоре вежегьунде—вежегьунде, э диворгой хунеревоз гоф сохденбу. Дуь сал гиросше бэгъдо эзи хэбере у эз кук хуьшде шиновусде, е руз себэхьмунде, гьетте эз хов хэбер бире, у э хьэет ведироморе, нордуире веноре э бун хуне верафдебу. Екиш недиребу уре гьейсэглэт э бун э верафдеки. Эгенер дирегориш мибисдоге, екиш е думит, е мэхшово нисохд эри хуьшде. Унжо э сер бун у гьемише домбулго, элбухорегьо, сибгьо хуьшг сохденбу эри зимисдунен, Глэрмуре хуьшг сохде, энжине-гьо сохденбу, енебуге куьдуьгьоре, суьмергъэндилгьоре дечиренбу. Оммо руз себэхьмунде у э бун верафдебу эри э сер «бун хуне дечире хуьшге емишгой хуьшдере дирэ нэгI, эри эзунжо э «гьово пар осре». И худотерсе зен, гьемише э сер худо шовгIо сохденбугьо, нум юре э ники гирденбугьо, песини вэхдгьо э сэгIэтгьоревоз э куьнж хуне нуьшде, э хуьшдеревоз гоф сохде, десгьоре вежегьунде вежегьунде, сер мигирд эз дес худо шувкеетигьо сохде, эри энү гьелебулегой гирде, «Пой егиле туь, худо, ме э дивун туь мирасуьм!— э хуьшге, пажире энгьуьд хуьшдеревоз гьелебуле доренбу «худоре». — Ме духдер бебейме нибошум, эгенер ме э дуь десевоз эзу сипре дуразе рушгойтуь гирде э ехэн туь хьэлово небисдорумге. Эйчуь эн кимигьо молихь эз тиракго ведироморере хуно гьечи Глэйлго парте-парт эдее дуь эз песоeki зере ведироморенуьт, оммо Гьэдеш кукме, нечоь эри нугбегьере емиш тешне, хьэсрот бугьоре хуно, гьечу тешне хьэсроти эри е Глэйлле. Эйчуь туь Глов энуре эз бенд буррай?! Жунме жегьендем, эри фэгьире шуввермере, эзи се сал пушо муьрдигьоре, нум нореш е Глэйлле уре недорей? Ме дениширем, кей мере паргьо миверовтге. Ме у вэхди гьич э песо-пушо неде-нишире, пар зере мивером э китуь э хьофднмуьн тебэгъэй асму, туьр э силис, эдивун эри гирде. Пой егиле мере паргьо веровт!..»

Гьэдеш не Сенем ченд бо шиновусдебириуьт и гофгьо, шувкеетгьо, гьелебулегой эн келе зене эри худо, ченд бо угьо дирэбириуьт, чуьтам келе зен и гофгьоре э гуфдиреки, зир гьултуьгьой хуьшдере дес зере, фегьм сохденбуге, еГни, сер гирдиге уре паргьо эри вероморе небуге нэгI. Оммо угьо зен ве шуввер дануьсде эз эгьуьл гьэриш бирен эн келе зене, фикир нисе доренбириуьт э гофгьой энү.

У руз келе зен себэхьмунде э сер бун верафденге гьэгьигьэтиш эри хуьшде веровурд сохдебу эхириш юре паргьо вероморет гуфдире. У э гьироьг бун поисде, егиле дуь хуьшге, гьэчоре хуно бире гьулгой хуьшдере дуь гьэнете хуно лов сохд. Песде денишире э ковре асмуй себэхьмундеи, гьуьж дироморе ловгой хуьшдере э чешмише хэнде веберде, э шори ве гьелебулеиревоз хьэрой сохд:

— Пар зеруьм!..

И бу песини сес, песини гоф эз бугъоз энү ведиромогъо. Эз е дэгъ-дэгъэйге бгъгдо келе зен хуышге кутукире хуно динж, сессуыз, нефесуыз дегешдебу э хори хьэът, э пушой хуней хуышде...

Салго эденбируът оmore гирошде дув э нубот еки. Э гъэд эни салго суьфделе тозе дешенде оmore богъгой колхоз эз зуревоз вишере хуно зере вероморебируът, бул-булинде эденбируът бегъер доре, ченд гилс бисдугъо кошде ве руй биребируът, зимгъо кошде дурунде оmore бируът. Тозе эз дедэ бире гIэиллегъо келе бире вероморебируът, э школа хунденбируът, кими дигъне-перине куклегъо, духделегъой эн дигъ эденбируът гъейсэгIэт э келе шегъергъо э институтгъо. техникумгъо хунде, кимигъо э дигъ мунде жовонгъо, духдергъо, дув э еки соймнш бире, тозе севгилигъо—одохлугъо биребируът. Гъер сал э дигъ гIэруьси дебу. Сес гъовол—зурнов эн гIэруьси лов биренбу э гъемей эни чуккле дигъ, э иловлей энуре ведабуря богъгъо, вишегъо, муьлкгъо.

Оммо э зиндегуни Гъэдеш э гъэд эни салго гуйге е дегишиш неги-рошдэбу. Угъо зен—шуьвер пушотейнере хуно гIэилсуыз—овлодсуыз зигъисденбируът. Энжэгъ хосиетгъо, дивэгIгъой эн Гъэдеш э гъэд эни салго (у гъейсэгIэт эз гIуьмуьр эз чуьли зидь бу) келе дегиш биребируът. Гъэдеш пушотегъош туь гуигоь омбор рафде—оmore нисе сохденбу э ки одомигъо,куьнде хьэрмэхъгъой хуышде, э мэгIрекегъо. межлуьсгъой энугъо кем биренбу. Расди э гъер гIэруьси рафденбу, вежегъисденбу, пул доренбу и хэлгъэ хуно. Оммо и песини салго у э е жигеш нисе рафденбу. У хьэрекет сохденбу э гуьрделемегъой колхознш, эгенер ужи-ре минкини мибисдоге, эри нерафде, гъирогъ поисде. У гъейсэгIэт э гъунши-гъовушмезе, эз гъеме сечкуе одомире хуно бу.

Пушоте Гъэдеш чуккле гIэиллегъой дигъе мивиниге, иллогъки угъо э вози сохдеки э куче, э пушой школа енебуге э гъирогъ дигъ, у лове э шоре хэнде веберде э дуьлхоши, мигъревуниривоз мидениши э угъо, томоше мисохд. Дуьл энү герм, сифет энү шор, шевгълуьре хуно биренбу у э гIэилгъо дениширенге. Песде у е чуккле гирисде гIэиллере мивиниге. дуьл энү нисе рафденбу э гъэйгъусуьзиривоз эри зере гирошде эз ён энү. Гъэдеше тэгIдие кор енебуге рафденне жиге мибисдогеш э ижире вэхд, у поисденбу, гIэллере хоши гирденбу, сер юре совусденбу, гъемин сохденбу. Гъэдеше у вэгIдогъо гIэил небугеш, уре э дуьл хуышде имид бу, худо гъишдге, юреш эхирки ижире гIэил мибу. Эри энү увэхди гъе-чи оморенбу, ки у гуйге гъейсэгIэт эз зен ю бугъо гIэил хуышдере диренбу, сер юре тимор сохденбу, хоши гирденбу. Оммо имугъой у гIэилгъой кесе мивиниге, гъич э лой энугъо неденишире, мизе мигирошд. Эри энү гурунд оmoreре хуно биренбу у гIэилгъой кесе диренге.

Гъэдеш песини салго э е доне гIэруьси нисе рафденбу. Сес эн гъовол—зурнов эн гIэруьси э гуш, э дуьл эн гъеме келе—чуклей дигъ шори венгесденбуге, оммо э дуьл Гъэдеш могъбули, гъэреболугъи венгесденбу. Чорей энү мибисдоге у гушгъой хуышдере сэхд мисохд эри у шоре сесгъой гъовол-зурнов гIэруьси кесе нешиновусде енебуге э руз гIэруьси эри ведерафде рафде э гъержой бисдо. Оммо эз сесгъой эни гъовол-зурнов э е жигеш пэхъни бире нисе биренбу, не э дер-пенжере сэхд сохде хуне, не э хьэът, не э богъгъо, не э вишегъо. Сесгъой энү неки э иловлей дигъ бируьтгъо богъгъо, вишегъо, чулгъо, оммо гуйге э гъе-

мей Г'уылом эденбируът лов бире. Дуъл эну кош нисе биренбу, нисе вегирденбу э ки эну мердгьой кес гофгьой Г'эилгьо, невегьошуре гуфдин-ренбируътге, эзугьо шори, келегеди сехденбируътге, э сер эн Г'эилгьошу шовг'ло сохденбируътге. Чорей эну мибисдоге э ижире вэг'до у эз ки энугьо мивэхуьшд мивирихд. У песини салгьо гьемише гьош-гьобог'лауь бу, неки э кэсезов, унг'эдэр э зен хуьшдеревоз уре гоф-ихдилот сохде хьэз нисе омренбу.

Оммо Сенем зен энугьо гье у пушотейнегьой хуьшдере хуне бу — дуьлочугь, дуьлшор, миг'ровубу, Уре эз кор чули, хуне можол биренбу-гьо вэг'до гьемише дерафде—дироморе сохденбу э ки гьуншигьо-мэ-хьэлейгьо, рафденбу э хуней хэгьергьой хуьшде, э Г'эилгьой энугьоревоз вози сохденбу эри дуьлмухшули хуьшде, эри змисдуней энугьо журуб, элжек бофденбу, гьемише э шори—беди хэлгь бирембу. Эз салгьо, Г'уьмуьриш у гуйге унг'эдэр дегиш небиребу. И чуьлдуй сале зен си сале жог'ыле Г'аруьсе хуно веде биренбу. Сифет эну очугь бу, рач бу, синей ю гьуьндурь, шумол, эн жог'ыле духдере хуно, сие алише чумгьой энугьо э миг'ровуни ве хоширевоз дениширенбируът э одомн.

Расди Сенемиш э дуьл хуьшде омбор фикир сохденбу ишуре Г'эил нисди гуфдире. У ченд бо гуфдиребу, дешиновудебу э шуввер хуьшде е етиме куклере енебуге духделере вегируът эз детдом, келе сохут, э жигей эн бебе нен деде бошут эри энугьо етимле, е нике кор сохут эри энугьо, гьемиге эзу тешней Г'эилсуьзире вегируът эришу: Г'эил эн зендегор нисди, эн келе сохдегори. Оммо Гьэдеш э герде нисе вегирденбу. Сенем эзижире кор энугьо омбор могьбул, дуьлхуьрде хуно бу, оммо имид хуьшдере у нисе бурамбу. Уре имид бу, ки Гьэдеш эхир—эхириш рази мибу э и хубе, нике кор. Эз елойге Сенем фикир сехденбу эри хуьшде, эгенер угьо Г'эил вегирдуьтге белки хоснетгьой шуввер юш дегиш бисдо, у нерм, эз хэлгь — хэлоигь, дигь-жэг'мет хуьшдере дур негирд.

Оммо салгьо гье гьечу, гьемишенегьой хуьшдере хуно эденбируът оmore рафде, хоснетгьой эн Гьэдеш дегиш нисе биренбируът. У пушотейней хуьшдере хуно, е э кор небире бэг'до, эз хэлгь, одомигьо гьемише хуьшдере дур, гьирогь гирденбу. Оммо э гьэд эни салгьо у эри хуьшде е хубе хуней сенг'и э гьомборевоз вокурдебу. Гьеле э дигь энугьо екиреш хуней сенг'и небу, гьеме эз керпич гуьли вокурде хунегьо бируът. Иловлей эн хуне нен келе хьээт хуьшдереш у э гьуьндурь боруй сенг'иревоз кеширебу. Сенг'э эри хуне не эри боругьо у эз шегьер э мошингьоревоз овурдебу. Э и келе хьээт хуьшде у е келе богь дешендебу. Э гьэд эни салгьо доргьой богь энугьо келе биребируът, имугьой гьер сал буле емиш доренбируът. Суьфдеи салгьо у эз богь кура сохде емишгьоре, гьич э жой нерафде, гье инжо э дигь э «заготпункт» фурухденбу. Песде у эри пул омбор гьэзенж сохде, емишгьой богь хуьшдере дие э «заготпункт» недо, миберд э шегьер унжо э базар э лап бугьое, спекулятивни гьимет мифурухд. Унегуьре у согь гьеминнон, э гьизг'ин коргьой чули, бисдун, гендуьм вечпирен эз кор колхозни пес гьишде хуьшдере, берденбу э шегьер пура севергьой емише, эзунжо э пура куьфгьой пулевоз вогьошденбу.

Суьфде у ижире хуне, хьэёт вокурденге, сер гирденге эри пул кура сохде эри хуьшде гьечи фикир сохденбу: де одомигьоре э дигь г'Эилгьониге, оммо еки энугьореш ижире хуне, ижире хьэёт, ижире богъ нисди, песеде божэхьэт еки энугьореш гьисдиге ингъэдер, пул уре, Гъэдеше, гьисдигьоре хуно. Эри эни коргьо, ег'Ини, у эз угьо «вегиртеи», килэхь энэ эз килэхь энугьо звери. Э ижире гофгьо, фикиргьоревоз у дуьл хуьшдере гьемин сохденбу. Оммо оmore—оморе войге, хьэрекети энэ эри «эз гьеме звер бире» чаруьсд э келе пулдусди. Фикир, хижолети эн г'Эил небиреиш эзи кор гуйге оmore—оморе эслогь ведерафд эз дуьл, фикир энэ. Имугьой гуйге гьеме метлеб, войге ве гилгул энэ бу: ченгъэдер минкин гьисдиге, унгъэдер пул, девлет кура сохдени. пуле э сер пул эри веноре. Ченгъэдер имугьой пул энэ зиёд биренбу, унгъэдер семэхь пули энэ диеш гужлуь биренбу, гуйге у хос небирение г'Эзоре хуно нуьшдебу э, дуьл, э беден энэ. Э гьирогъ, э жой уре э «негьогьи» е зиёдие монет хэржи мибисдоге, гуйге э у монетевоз е тикей жун, нешумой энэ рафденбу. Эри энэ келе дуьлхоши, жунрэхьэти оmoreнбу шохьонгумгьо гьэмгьой пуле эз сэхде сундугъ вегирде, норе э пушой хуьшде, шуморде э тегьними, хъэвес-лезетевоз, песеде гене э жигей ю берде деноре. Гьечи гьер шев пулгьоре нешуморде, согъ—саламат э жигей ю неденоре, у эри хисиреш нисе дегешденбу, гуйге у пулгьой хуьшдере недире, нешуморде уре ховиш ниёвге.

Гъэдеш недануьсде небу, ки э вэхд гьеминон, э гьизгьин бегьер, тэхуьл вечирей эз кор колхози хуьшдере гьирогъ поюнде эри рафде э базар, э шегьер емишгьой богъ хуьшдере фурухде, спекулянти сохде, гьеми номусизини, гьемиге хогьинини э пушой хьэрмэхьгьо-колхозчигьо, эз елойге заралини эри колхоз. У лап хуб дануьсденбу, ки э вэхд ю эз тегьенг онгур вечире неомоге, эз богъгьо — емиш, эз зимигьо — тэхуьл чимей энугьо пучут. И келе заралини эри хьукьумет, эри хуьшдени колхоз. Оммо у дуьл хуьшдере олхогьин, жэг'Им сохдембу э ижире фикиревоз: эри ю, хуьшдению, э вэхд гьеминон эз кор колхоз хуьшдере песо кеширей е войне заралиниге, оммо э базар бердеи, емишгьой богъ хуьшдере фурухде дегьвойне хэйри, гьэзенжи. Эхирки, темэхьпули нисе гьишдембу уре поисде, гуйге у жине хуно офдоробу э жун энэ, эгъуьл юре чешмиш сохде, гъуьл додорембу уре э ижире рэхь.

Гьеме э дуьруьсдиревоз э колхоз кор сохденбируьтгьо одомигьо эз Гъэдеш омбор бирази бируьт, гьэгьри бируьт. Угьо э кор чули ведироморенге, иллогьки э вэхд гьеминон, гене нивинуьруьтге Гъэдеше э кор, сер гирдембируьт эри гоф сохде э песой энэ, мугуьфдируьт уре эри эни кор пуьруьш—дивун сохде гереки, тембихьи энуре доре гереки.

Дануьсде гьовогьой колхозчигьоре, биразини энугьоре Гъэдеш хьэрекет сохдембу гьич э чум энугьо эри невохурде. У себэхьмунде ториктовуши, чум хэлгъ гьеле э хов дерики, э пура севергьоревоз мивадарафд эз дигь эри э шегьер рафде, энжэгъ шохьонгум, шев торик гьисди, юре екиш невинуь гуьфдире, дуьзде хуно э иловле чумечару сохде—сохде, мидиромо э дигь. Песини вэхдгьо уре е—дуь гиле э правлениеш огол зербу, э гирдлемей колхоз г'Эйб-номус доробу, дегъ трудовень энуре буррабу. Оммо Гъэдеше гене тубо ние бирембу. У имугьой е руз кор

мисожд, е рузиге мирафд э шегьер, э базар, комики гуйге мognите хуно кеширенбууре э ки хуыште.

Сенем узыуыгъэрен, хижолети кеширенбу эзи коргъой шуьвер хуыште э пушой дигъ-жэгмет, уре гIэйб оморенбу. У мигуфдиге эз Гъэдеш дес вегируь гуфдире эз ижире коргъо, и хэлгъэ хуно биёв—бурав э кор, Гъэдеше эзи жире гофгъо, дэгIногъой зен хуыште гъэгър оморенбу.

— Туь э жигей мере ижире дэгIногъо зере, «нубоймере хунде», э ориней у дуй—се гиле семе мирафдиге э шегьер э жигейме,—мугуфди Гъэдеш эз зен хуыште,— ме э олхогъиниревоз мирафдуьм э кор э колхозчигъоревоз, увэхди ижире гофгъо—гелижгъош нибисдорут э песойме, нуммере э гуьрдлемегъой колхозиш нигирдуьт, не дегъ трудодене эз ме нибуррурут.

Сенем э ю охмури шенде одомире хуно гIоси бире, гиргине сифет энэ гъирмизи бире, э биразиниревоз мугуфди:

— Эйчуь ме, келе зен, пура севергъоре хэре хуно веньум э кулме беруьм э шегьер э базар эри фурухде? Согъ руз, эз себэхъ те шохьонгум поюм э пушой оmore—рафдогор томошере хуно сибгъо, гIэрмуьго, догбулгъойтуьре эри фурухде? Иму гьердуйеeki эз колхоз гъэзенмиш сохденимгъореш хурдогор кес нисди. Эричуьи мере э ижире коргъоревоз, э лэгIэй хэлгъ хуышдере венгесдеиревоз, хэлгъэ, колхозе эз хуыште бирази сохдеиревоз зиёдие пулгъо кура сохде эри э кун сундугъ пэхъни сохде? Ме эри зиёдие пул кура сохде нэгIо, эри гиснеи мундеш у туь сохденигъо коргъоре нисохдуьм.

Гъэдеш дануьсденбу, ки хоснетгъой энэ нен зен энэ эслогъ бешгъэуьт. Угъо келе мерд, келе зен бире—бире гуйге гье эдете эз дуьл, эз хоснетгъо дур биренуьт дуь эз еки. КимвэгIдо эзи товне угъо зен—шуьвере хуно нэгI, лап кесгъоре хуно биренбируьт дуь эри еки, э рузгъо, оринегъоревоз э екиревоз бегъем гофиш нисе сохденбируьт. Гъэдеш омбор бирази бу эз зен хуыште. Зен дуз, хъисоби бугеш, кимвэгIдо эзи хоснетгъой эн зен хуыште уре гъечи гъэгър оморенбу, воисденбу юре те хъэл бире денуь кую зен хуышдере, э гуфдиревоз уре э рай овурде нисе биренге, э гужевоз бигъилуь, межбур соху воисдей юре эри сохде, э хуыште муьди сохде. Эзини вэхдгъо шохьонгумгъо пушой хисире эз гъэгър Сенем уре дуьлиш нисе бирембу гьемишенгъоере хуно пулгъоре эри вегирде эз сундугъ, э дуьлхоши, дуьлшориревоз шуморде деноре э жигей ю, песеде э динжи, дуьлгъеминиревоз хисире э хъэлов хуыште.

Эзи се мегъ пушо, э еки эз дуразе шевгъой эн мегъ февраль Гъэдеш не зеню нуыштебируьт э хуне. Э куче хиник, кулок бу. Эз хъэет эденбу оmore сес, чуьтам кулок шувундениге лигегъой эн бирэхъне доргъой богъэ. Эз хъэет эденбу оmore сес равусде не дуразе зүзей эн сег. У сеге пор Гъэдеш кучукле овурдебу эз етэгъ, эз чупонгъо. Э гъэд эни е сал сег э гъуьндуьри эн е келе гуселе биребу. У холисе сег гелеи бу: келе, гъемей ю гъолинде пешм, путсире хуно, бед. У днеш зобу, туьнд бу гуфдире Гъэдеш э серчиревоз буррабу гушгъой энуре у гъеле кучукле гъисди. Е доне одомире у э хъэет, э богъ нисе дегъишденбу, гье у сэгIэт хуьършлуь, гъэзоблуьре хуно бире, келе—келе равусде—равусде, пеленге хуно шенденбу у хуышдере э сер одоми. Эз терс энэ е доне гIэилиш жуьргIэт сохде э богъ Гъэдеш нисе дироморенбу эри эз пэхъники энэ

сиб, гІэрму, бэгІли, шофдолу хурде. У сеге руз бесденбу э зенжил, шев рэхьо доренбу э хьэёт. Сег боворине, уёгълуье гьзэрул хуне, хьэёт ве богъ эн Гьэдеш бу. Ижире сег лап эз дуьли эн Гьэдеш бу. Оммо сегиш, комики согъ руз э хьэёт дебу, эз Гьэдеш не зен юре бэгъэй екиреш нисе диренбу, сэхьиб хуьшдере омбор хосденбу.

Гьэдеш э пушой хуьшде, э сер стол гьэмгьой пулгьоре дечире, чь кориге десе э чуне веноре, э келе фикир дебу. Сенем нуьшдебу э ён кинле, э сер дуразе нимдер, э сер келе сумогъ дешенде оморобугьо. Э куьнж хуне ранги-беранги огьун гирде сундугъ бу, э кун комики Гьэдеш пулгьой хуьшдере пэхни сохденбу. Очор эн сундугъ гьемише э у бирембу.

Э кинле хуьзуюмгьой балуди сукде верасдебируьт, оммо кинле, гьемчун хунеш гьеле герм бу. Сенем эз ён кинле нуьшде гьутинегьой ю е кем гьирмизи бире, гуне дорере хуно биребу. Эзи «гуге дорен» гиргине шумоле сифет эну рач, шевгълуь эн жогъиле зене хуно веди биренбу. Гьыч э Гуьмуьр хуьшде соворе гІэиле нене недоре синей эну гьейсэгІэтиш эн духдер, жогъиле гІэруьсе хуно дарам, гиргине бу. Э пушой эну, э сер сумогъ е зерде туп русмуй пешми бу, э дес ю эри бсфде чьукле журублей гІэили дебу. Журубле бсфде верасде оморобу, энжэгъ буз эну верасдени мундебу. У журубле у эри чьуклеи гІэиллей хэгьер хуьшде эденбу бсфде, комики и пушолегьо сер гирдебу эри э пой рафде. У э журуб бсфдеки, э журублей гІэили денишире, ловгьой хуьшдере э муьгьровуне хэнде вебердеу. Гуйге у гьейсэгІэт э пушой чумгьой хуьшде эдембу дир, чутам чьукле хэгьерзорей эну и журуб у гьейсэгІэт бсфденигъ э пой вери э чьукле пойлегьой хуьшдеревоз, лой хурде-хурде, шоре шогъгъэ зере-зере оморениге э гьэл ю.

Гьэ э и вэхд ала-пеленге назуй эн хуне э туп русмуревоз э сер сумогъ эдембу вози сохде э мушевез вози сохугьоре хуно. У гогъ э поевоз гьуьл додоре шенде туп русмуре, гогъ. думье вежегъунде, пеленге хуно мишенд хуьшдере э сер эну, э гьэрмэгъгьо не дендугьой хуьшдеревоз сэхд мигуьрд уре.

Сенем эз зир чум дениши э шуввер хуьшде. У десе эз чуне невегирде, гьундогъгьой пуле э пушо норе, пушонире гьунжунде, э чьу фикире дебу. Гьовой энущ имишев е жирейге бу, чумгьой ю рэхъ кеширере хуно, гуйге гьейсэгІэт екиреш нисе дирембу. Сенем хуб э тигьэтевоз дениши э сифет эну. Рушгьо, бигъгьой эну нимелит сили биребируьт. У хэсде, вомунде одомире хуно веди биренбу, эз салгьой хуьшде пирте веди биренбу. Сенем нисе дануьсденбу эйчуь гьечи имишев шуввер эну, гьундогъгьой пуле э пушой хуьшде норе, гьемишеинегьой хуьшдере хуно шори нисе сохдеге, лове э ширине хэнде нисе вебердениге. У гьейсэгІэт гьечи э шуввер хуьшде дениширенге эз ёло уре э у езугъ омо, эз елойге э дуьл ю гьэгър веромо. «Эйчуьи ире и гьэтреигьо, тартапилнго, гьечи э песой пул видов—видов сохдеигьо?»— эдембу фикир сохде эри хуьшде Сенем.— Согъ гьеминон эдее берде э шегьер емиш фурухде, зисмиду — хуьшге онгур, гІэсел, пени. И рэхъ эз дигъ те шегьер, эз шегьер те дигъ э зир пой эни тэхдеи, оммо юш эзи рэхъгьо, эзи э песой пул видов—видов сохдеигьо вомундеи, хэсден, туьр—туьри, хуьшдереш э лэгІэй дигъ-жэгІмет дешенди, гьемере эз хуьшде гьэгъри сохди э и коргьой хуьшдеревоз. Эри кини и пулгьо ире? Гье гІэилгьош мибисдоге угьоре, эричуь гьечи бебе-деде лап э хуьшде гуж веноре, пул-мол кура

сохут эри энугьо, еГни, угьо келе биренге э сер хьозури эри нушунде угьоре, угьо четини, синемиши невинуйт гуфдире? Эйчуьни ужире гЭилгьо, четини недиретгьо, у ишуре гьисдигьо чигьоре э жофошуревоз гьэ-зенж несохдетгьо? Ужире гЭилгьо хуте биренуйт хуьшдере э кор, э жофо веноре нэгI, э хьозури хурде. Эзунигьо гьэдуьр бебе—дедереш, эн жофой энугьореш унгьедер нисе дануьсденуйт.» эденбу гьечи фикир сохде эри хуьше Сенем. Оммо э шуьвер хуьше у гоф гуфдире, дэгIно, весиет доре терсиренбу.

Назу и дес тупе э поевоз э шендеки, туп гули-гули омо э зир стол э ён пойгьой Гьэдеш диromo. Э пойгьой Гьэдеш гьейсэгIэт журуб невебу. У журубгьоре векендебу, бобосиле пойгьой энур рэхьэт, серин бошут гуфдире. Назу гьеусэгIэт видовусд омо э песой туп. Оммо у диренге бирэхьнее пойгьой эн Гьэдеше, буй бобсил оморенбургьоре, дие тупе э гуш негирд. У е-дуй гиле лиси э зугьуневоз эз энгуьшдгьой пой энур, песеде дуйм хуьшдере хьэчере хуно тик гирде, кемер хуьшдере дуймбег девере хуно зверо веберде, эз шори тасире хуьр зере-зере сер гирд эри совусде гьэбуьргьэгой хуьшдере э пойгьо, занигьой Гьэдеш. Гьэдеш бирден эз некуми хэбер бирере хуно вешенд хуьшдере, сифет ю дегиш бисдо У сэхд, э гьэгрывоз зе э поевоз эз гьэбуьргьэй эн назу, тупе хуно пертово до уре э у серигей хуне. Веди бу, ки тепуьк эн Гьэдеш омбор дорд до, терсунд назуре. У келе-келе э шуькеетлuye сесевоз мяв зере-зере, дуйме фушенде, дир-дир, хэсдере хуно куьнд омо э ён дер. Дер эн хуне е пертовуш рэхьо бу. У пушой пой хуьшдере тик гирде, э гьэрмэгьэвоз эз лет дер гирде, е кем вокурде уре, неденишире э хиники, э кулок, ведерафд эз герме хуне э хьэйт.

Сенем гьеусэгIэт но э гьирогь телгьоре, журубe, омо э ён дер. У дере нимелит вокурде, сер гирд э хоширивоз «пис-пис» гуфдире-гуфдире назуре эри огол зере, дировунде. Оммо назу э хуне невогошд, гуйге эри энур э шэхтей кулок, хиники хуб бу, гьейсэгIэт э хуне вогошденжон.

— Эйчуь туь гьечи э зарбевоз зери-шенди назуре?—вогошде э жигей хуьше нуьше, журубe э дес вегирде, э биразии ве серкуширивоз гуфди Сенем эз шуьвер хуьше.

— Эгь! Ме гьейсэгIэт э фикир, э дуьлесди дереуьм, у омори э зир пойгьойме диromе, гуйге эри энур жиге гьэгьетиниге,— жугьоб до Гьэдеш, песеде е кем э хуьше демунде, гIоси, хуьршуьре хуно бире, мугу:— Назуре нэгIо, эз гьэгр жунме ме гьейсэгIэт хори-гьовореш мизеруьм лов-тум мисохдум эз десме миверомоге.

Сенем сие, алише чумгьой хуьшдере келе сохде, э мэхьтели ве синемширивоз денши э шуьвер хуьше, журуб не телгьоре э сер зани хуьше веноре.

— Чуь бири беге гьечи туь гуьлом-гьоворе эри зере лов сохде?— э мэхьтели ве серкуширивоз мугу Сенем.

Гьэдеш гьеебо жугьоб недо. У эз битоби дуьл хуьше вэхуьшд эз сер стул, сер гирд э иловлей хуне эри гешде.

— Э лэгIэй хэлгь сес дери, реформай пули биренини, — гурунде ох кешире, э дуьлгьэреболугьиривоз мугу Гьэдеш.— Эдете гуфдиренуйт э жигей дегь монет доренин е монет, оммо эн ки мере хуно э хуне пул дериге, угьо гьеме пучут.

Э ёр эн Гъэдеш гье усэгІэт омо имурузине ихдилот у э кор шиновусдебугьо. Имбуруз у э тапшуърмиши эн бригадиревоз эз ён ферма э гІэреберевоз эдембу пеин Ёберде э сер гъугъэр поизи эри шенде, пезде весал биренки и хорире эри мол зере, унжо суьмергъэндил кошде. ГІэребечи бу гьемин гье у Боби, комики эзи си сал пушо э песой дигь, э ён бэгъэлилуьг килэхь доморвори энуре вирихундебугьо. Неденишире э салгьо хуыште у делхэки хуышдере тер несохдебу. У бебей эн хьофдхъшд гІэил бу. Зен Боби е зэгІифе одоми бу. У энжэгъ кор эн хунере, хъёйт-божере сохде дануьсденбу, Сенеме хуно, де зенгьойгей дигье хуно э колхоз кор нисе сохденбу. Кор сохдегор, хуне-кифлет дошдегор у тэхьно бу. Унегуьре у, тэхьное одоми, унгъэдер э нун, хурек, партал эн ингъэдер гІэилгьо, кифлет нисе расирембу. Оммо неденишире э и кор Боби дуьлшор, уьткеме хуно бу, куьгъне, ранг рафде шопкей хуышдере ён веноренбу эзи келегедэ жогьилгьоре хуно. Зарифат, мэхсереш уре омбор хъзз оморенбу. Гьеме одомигъой дигье хуно, иллогьки Бобире, эз Гъэдеш хъзз нисе оморенбу. Гьеме дануьсденбириуьт, ки «зир Гъэдеш пури», еГІни, уре пул омбори. Оммо эз Гъэдеш угьоре хъзз нисе оморенбу унгъэдер э товун энур кор нэгІ «зир энур пури гуфдире», эз беднефси, лап темэхькоре хосиет энур, нум ю э колхоз кор сохде, оммо гьемише э базар демунди рафди гуфдире эри пулгъой хуышдере зиёд сохде, эз ГІэрей жэгІметиш хуышдере сочкуи гирдей энур.

Угьо э гъугъэр поизи зере хори оморе расиренге, гьерки энугьо е буьлуьнг гьовунире вегирде, сер гирдуьт эз гІэребе э сер хори эри пегьин шенде. Пушой гІэребей пегьин верасде, Боби буьлуьнге э хори дезде, э сифет Гъэдеш денишире, суьпле хэнде сохде, мугу:

— Дануьсдени чувниге Гъэдеш?

— Гу-дануьм,—э буьлуьнгевоз э гІэребе вемундебугьо пеине вегирде, недуьл-недуьл жугьоб до Гъэдеш.

Боби гьчу суьпле хэнде сохде—сохде, эз зир чум денишире эз эрэгъ нем биребугьо пушони Гъэдеш, е десе э сер дуьм буьлуьнг веноре, э е десигеревоз сие бигъгъой хуышдере тимор сохде-сохде э тегьнимиревоз, мугу:

— Ме шиновусдем эз е боворинлуье одоми, ки реформай пули бири, оммо гьеле э хэлгъ мэглум сохде неомори. Кире туьре хуно э хуне пэхьникне пулгьо дериге, угьо имугьой гьеме волговуши, пучи.

И гофе шиновусденге, Гъэдеш лол-гьогъ бисдо мунд. Буьлуьнг э пенневоз э дес энур дегубгьо, гье эз сери хуыште офдо э хори эз буш, шуькесте хуно бисдегьо дес энур. Гуйге гьейсэгІэт еки э тухмохэвоз зе эз мазалай энур, гиж сохдеге уре. Эзи гофе, хэбере шиновусде эйло Гъэдеш согъ руз хэсде, нечогъ, дуьлнедериге хуно бу.

Сенем дануьсденге чужь дердиге гьейсэгІэт шуьвер энуре, эйчуь у гьечи э фикир, дуьлсди демундиге, уре эри хомуш сохде, мугу:

— Э товун пулгьо дегиш мибу гуфдире ченд бо ижире сесгьо, хэбергьо биребу. Оммо гьич е кориш небисдо. Гьегенеш гьичиш нибу.

И гоф эн Сенем эз расдиш дуьл энуре е кем герм, жэгІм сохд, у э дуьл хуыште е ченд бо нифри сохд Бобире ве угьонигере, ки уре «нисе хосдениге, э ю бэхили сохдениге», лов энур е пертовуш э шоре хэндеш верафд. Оммо эзи хэбере шиновусде эйло, у эри хуыште теслик сохд,

гье себэхь рафдени э шегьер, офдени е долеле, э гьемей энү пулгьо суьрх эри восдоре, еГни, сад реформиш бисдоге — суьрх-суьрхи.

Гьэдеш гене омо нуьшд э жигей хуьшде. Сенем журублей гIэиле бофде верасдебу. У ебо те журублере э гъйрогъ норе, вено уре э сер зани хуьшде, ченд бо тимор сохд уре э кеф дес хуьшдеревоз, гуйге у эденбу чуькле шумоле пойлей гIэиле тимор сохде, лове э хэнде веберде-веберде. Песде у гьечи хэнде э лов ю вери, дениши э шуьвер хуьшде, мугу:

— Жон Гьэдеш, биё рази бош, е етима гIэиллере вегирим эриму, келе сохим, э пире вэхд иму тэхьно, бейгъуше хуно немуним...

Сенеме гене чуьиге гуфдире воисденбу э хоширевоз, хубиревоз, Гьэдеше эри нем сохде, у э и кор рази бу гуфдире, оммо у виники, чубтам гье у сэгIэт хун жесде э сифет Гьэдеш, чумгьой энү эн хуьрш-луье жингове хуно буьхь бире, хун гирде э ю денишиге, у лэгIэй хуьшдере гирд. Эз гьовогьой Гьэдеш веде бу, ки у суьфден гиле небу и гофе эз зен хуьшде шиновусденбугьо. Не умогьиш, не гьейсэгIэтиш у гоф, и кор эз дуьли энү небири ве нисди. У эз хуьрш дуьл хуьшде бирден хурузе хуно гьирмизи бисдо, гудеге пой хуьшдере э зарбевоз э хори зере, э хьэроевоз, мугу:

— Духдер куксег! Текей мугун туь и гофе?! Мере эз кемерме неоморго гIэйл герек нисди, нис-ди!..

Дуьлхоше гьовой Сенем гье усэгIэт дегиш бисдо, офдое хуьроме руз эз некуми дегиш бирере хуно. Омбор гурунд нуьшд э Сенем неки жугьоб эн шуьвер ю, гьемчун э чуь жире хуьрш, гьэгьревоз гуфдиге у и гофе, уьсделуьге юре «духдер сегиш» гуфди. У э и гофгьой хуьшдеревоз гуйге хоконтаз гIэтоше вегирд э сер энү тигьи сохд. Сенемиш гьэгьр, гIюси бире, мугу:

— Ме чуь сохум эз кемертуь гIэйл нисе омере гуфдире? Мере ализе шуьвер гьисдики, ме эз мердгьой кес рафде эри ме гIэйл сохдени небируьмки?!

Хуьршгьо, жингьой Гьэдеш диеш вероморут ижире серкушире, гофгьоре эз зен хуьшде шиновусденки. Эри энү номус энуре э хори зерере хуно омо, еГни у мердгьой хэлгэ хуно мерд нисди. Иллогьки гурунд нуьшд э у гофгьой Сенем: «Мере ализе шуьвер гьисдики, ме эз мердгьой кес эрима рафдени гIэйл сохдени небируьмки». Гьеме гьэгьргьо гьейсэгIэт э дуьл энү дебугьо зеруьт вешенд э мазалай энү. У гьеебо эз жигей хуьшде взхуьшде, жингир, э хуьшде недерире хуно, гьов кенд омо э сер Сенем, сер гирд эри кудде уре, э муьшдгьо, лепуькгьоревоз дедоре эз сер, кемер, гьэбуьргьэгьой энү. Сенем э гужевоз эз дес эн гуьрге хуно э ю хьэлово биребугьо Гьэдеш ведешенде, шуш-нефес гирде, эз гьэд гIэтош гирде, дегесире хуно вирихуьгьоре хуно, вирихд ведирома эз хуне. У е дэгьдэгэз поисд э лэгIэй вокурде дер э сиро, дениши э лой Гьэдеш. Сифет эн Сенем эз терс, эз юре гьейсэгIэт э ю е гIэйб, тэхсир неверики гьечи э гьэзобовоз, бинсофиревоз кудден, гьип-гьирмизи бу, гуйге гIэтош гирдебу, тар-эрэгъ бу. Синей энү эн пиш сохде одомире хуно эденбу верафде фураморе, чумгьой энү гIэрсире хуно бу. Гьэдеш э хуьшде недерире хуно поисдебу э минжи хуне, э гужевоз нефес вокошире —вокошире. Эз рэхьое дер эденбу э хуне шэхтей кулок-хиники дироморе. Сенем

чумгьой ю Глов-Глови ебо хуни-хуни дениши э Гъэдеш, пезде келе-келе, гьирке вепичирере хуно, туф шенде э лой энугу, мугу:

— НэгЛет э сифет туьчини мерд!.. Ме духдер бебейме нисдурм дие поймере вегирде э и хуне дирумормге!..

Михаил Дадашев

Г Ъ И С М Е Т

СУЬФДЕГЬИ СЕРНЕ.

Э мэхэлейму гІэруьсини. Э мэхэлейму шорини. Боби-дерзи эри Шенде кук хуьште зен хосди. Омборок бу, сэгІэт ю ник бу! Ишмуш, гІэзизе хундегор, куке-домор, духдере гІэруьс сохошит!

Эз шори хубте чуьни э и гІуьлом. Э мол-девлет ниверзурьми э лов инсон хэнде вебу, э дуьл ю — шори. Эри ме оморенигьо, инсон омореш эз у хотур омори э руй хори-гьемме юре деги эри вараюнде, ве эз ужи-ре сохде кор хуьште эри дуьлшор бире.

Одоми дуьлшор эз зиндегуни хуьште мибу. Унегуьре, гІэзизе хундегор, эри туь гьемише хэйри, гьунши туь бисдоге, хьэрмэхь бисдоге — гьеркиш бисдо, ки гьеме руз э туьревоз вохурде, э темизе дуьл ве хэндее ловевоз «Руз туь э хэйрбу! «гуьфдиге эз туь. Чуьнки эз зиндегуни дуьлшор бугьо инсон, э екейге бэхили нисоху, дуьлхуьрде гоф нигую, эри кес беди-усоли ниюю. Белкем эз у хотур гуьфдиренуьт хэлгь иму: «Эз зобуни — дуь э еки хуби сохде хуби гуьфдире».

Э мэхэлейму гІэруьсини. Э мэхэлейму шорини. Одомигьой домор гьемешу геймиш-гейдуьрмиш, э тебэгьгьо ве боргулигьоревоз, э чорекгьой шоробевоз ве буьсегьой кобобевоз, э зерегорчигьоревоз, вежеисде ве чек зере-зере эдет эри гІэруьсе овурде рафденуьт.

Эз гьеме суьфде, э сес ве хэндеревоз, хуьшдере эз шори вешенде-вешенде, э боргулугьоревоз эдет рафденуьт куклегьо ве духдерлегьо, комигьоки имбуруз омбор мозоллунуьт, угьоре боргулу эри берде ихдир дорет гуьфдире.

Рач бире гІэтош боргулугьой гІэруьси. Ярашуьгьи доре шоре десдей гІэруьсире. Эз у бэггэй, гуьфдиренуьт, гуйге боргулугьо эз товуши хуьште чапар гирденуьт, рэхь шорире беди не гирору, э домор не гІэруьс чум ве хоннети нерасуь гуьфдире.

Э песой эн боргулугьо-десдей келетегьои. Е дуразе мерд э буьск кобоб не нун тонуиревоз э е дес, э гьуьзуьлгьуьлие чорекей шоробевоз э е десиге, десгьоре, паргьой гьуше хуно, лов сохде, э хэндеревоз ве э лезетевоз эдей вежеисде э е килчее, денуьшдее раче зеневоз. Э ён энугьо е дегь-дуьваздегь одомигьойгеш эдет вежегьисденуьт.

Вомундетгеш зерегорчигьо, эрэгь бердигеш ишуре, нипоют, чуьнки угьо хуб дануьсденуьт, шори ве рачи гІэруьси-зерегорчигьоют.

Э песой зерегорчигъо не вежегьисдегоргъо, э десдей бирордоморгъо-ревоз, эри гІэруьсе овурде сергъуз эдей рафде домор...

* *

Те Шендере бисд сале сохде, овурде э ижире руз расунде Бобидерзи не Шекер зен ю гурунде гезирегъо, ченд жире четинигъо кеширет, чубнки эз хьофд гІэил ишу е тек Шенде зинде мундебу. Екигъо мигуфдирут, еГІни, гІэилгъой дерзи эз чум муьрдет, екигъойге, гьеммере мивешендуьт э сер нумнегир, комики, еГІни, э дуьзди-пэхъники тасунденбукуьше соворе гІэилгъой Бобире. Унегуьре момугъо гьишдебу Бобире пессини гІэиле эри эз дес садан-гъэлифо ведешенде, гую эз лэгІэй хуьше (э вогънеки семе), шенди гуфдире. Шенде... Шенде... Шенде... Эз у рузеву и нум вемундени э сер кук. ГІэил ки, е буьск-е осгъу, гье евошлей-евошлеь, гье э нум худорево, гье, коргъой гуюгъоре хуно, юхуле-будуле, кемлей-кемлей, гъо—гъо—гъо—гъо—эз дес гІэжел хилос бире, оморени келе бирени.

Хьэшд сале биренге Шенде (эз хьофди уре эри хунде нисе норенуьт, чубнки деде—бебей Шенде терсиренуьт уре гъувот хунде нибу гуфдире), Боби—дерзи э хотур бэгъдовой ченд салгю е гІэил ю семе келе бири ве э школа рафдени бири гуфдире, сохдени келе пуьрлуьжее суьгІуьдо. Э шегьер одоми нисе демунде: гъовум—гъэрдеш, дусд-ошне, тонишгъо-билуьшгъо, гъунши-мэхъэле—гъеме огол зере оморенуьт. Холегъо-гІэмегъой Шенде гириге, эз шори ве эз хотур вегуьрде бэхшгъо эз гъэдо вегуьрде вемунденуьт.

Эри хунде Шенде зиеди зирек небу, оммо э бирени бебе гуьре, келегед е небуге нединже гІэилиш небу. Унегуьре учительгъо гъеме сал хунден варасде бэгъдо эз товней Шенде не хуби мигуфдирут, не зобуни. Оммо э хуне у эз е кориш нидемунд, не эз асант, не эз гурунд: эри дедешу э вэхд гІов мидировунд, бохчей хьэёте бил мизе, хуьзуьмгъоре мивенжи ве э салигъэревоз эри зимисдуне э гъомбор мидечи. Бебешу э хуне гІорд фирсоренки, Шенде хьсфдод килои туморере, паре хуно, вешенде э душ хуьше, мидеберд мино э гъомбор. Шекере эз шори жиге небу. Омореморе Шенде бирени раче кук: гъуьндуьре бала, гъир-гъире сие муйгъо, э ковре чумгъою гириге одомире хьэз оморенбу денишире.

Хунден кук варасде бэгъдо, Боби—дерзи хэйли пулгъо хэржи сохд, берд Шендере э Масков э институт деншенд. Оммо эз шеш мегьиге, хундеире эз сер берде недануьсд гуфдире, Шенде вогошд омо э хуне. Боби омбор гъэгър кеши увэхди, дуь-се гиле э Махачкалеш рафд-омо, хэйли хьэрекет сохд э угІэре семе уре эри хунде, оммо дениши дики юре воисде нисе бире, сер гирд Шендере сенигІэт хуьшдере эри хуте сохде. Шендере ки воисдембу бурав э колхоз эри кор сохде, песде хуну э техникум агрономи, оммо э гъэршуй гоф бебешу нерафд, уре ужире руьхь небу.

Эрк дошде гІэилиш буге, Шендере э кесевоз кор небу, динж, сараф, эз е-дуь хьэрмэхь бэгъэй, э хуней де кесиге рафдгоре одомиш небу. Эз лутьи-путигъо, эз омбор гоф—гелиж сохдугъо одоми Шендере хьэз нисе оморенбу, унегуьре эз десдей ужире жогьилгъо дур гирдебу хуьшдере.

Зарифете варасиренбу, оммо е гиле эз гоф эн е зарафетчи гъэгъри бире, гъечи уре эз дуь дес ю гуьрде жарундебу, чоре не бире зарафетчи э суьплехэндеревоз хъэрой сохдени: «И филе эз сер ме вегирит, небуге гъейсэгIэт хъэл мисоху мере!» Эз умогъойевоз э Шендеревоз хэре зарафетгъо екиш нисе сохденбу.

Мирвори, духдерлей гъунши, гъебо, нэхэбереки, оморени е раче, е гуьзеле духдер бире. Шенде пушоте э лой эн у гъич нисе дениширенбугъо, е руз себэхъмунде Мирворире совуй ГIов э душ вери диренге эз духдер чум вегуьрде нисе дануьсде, мэхътел бирени мунде э жигей хуьшде, мигуиге э хинике руз зимисду гъебо нэхэбереки офтои ведиромори. Шенде, лоле одомире хуно, лэгIэ хъэрзо дуь чуме буьхуьлуь сохде денорени э духдер—бовор нисе сохде и гъэле пор-пирор э гIэилгъой кучеревоз ошугъ-ошугъ везиренбугъо «гIэтоше» духдерле гъебо гъечи зери ведиромори гуфдире. Мирвори, ки сере гъово гуьрде, хьол Шендере диренге, дугмелегъой сибе хуно бугъо гъутинегъой ю деш дарафдени доруне, бэгIли ловгъой арафдени э хэнде, сере гъуз гирде, шэггъэ зере хэндуьсдени ве зере гиросдени эз ён Шенде.

Эз у рузевоз Мирвори офдорени э дуьл Шенде, хэнделуье чумгъой духдэр нисе ведерафде эз ёр ю. Кими вэгIдо э кор сохдеки, эз хуьшде хэберсуьз, э пушой чум Шенде оморени офдорени Мирвори, гъечи, эз зир чум э хэндеревоз дениширени э ю, мигуиге эдей огол зере юре. Шенде гъэ у туьтем кеширени десе эри гуьрде духдере, песде э хуьшде дироморенге, делуьре хуно, хэндуьсдени.

— Туь е жирен эхи, хэлефме?—е руз э шек офдоре пуьрсирени эз Шенде Шекер.

Э ногъогъ нисе гуфдире: «Дуьл дедее эз гъеме кор хэбери».

— Гъичиш, дедей!— ловгъоре э хэнде венгесе, жогъоб дорени Шенде.— Имбуруз е хэндее кор бири, имугъоиш фурмуш сохде нисе дануьсденуьм. Э хъэет диромореки дениширенуьм диренуьм Гегъвер, духдер гъуншиму, поисди. Эз и дуь-се сал пушо э шуьвер рафдигъо. «Э Гегъвер, мугум, хэйр гердо, туь э и логъо чуь сохде?» Е хэнде эз и ведиромо, ме Гегъвер нисдуьм мугу, ме Мирворинуьм. Эз расдиш, и бижи-не духдреле кеине келе бириге мэхътеле кори...

— Духдергъой гъейсэгIэтине гъэчуни, хэлефме, э гъэд е—дуь сал шив шенденуьт, келе бире,—метлеб э дуьл дери, жогъоб дорени Шекер.— Ингъэдер раче духдергъош гъисдики, лап туьре воюгъо...

У шев Шекер не Боби-дерзи те нимешев ихдилот эри Шенде зен хосденре сохдет. Мерд омбор шор бире эхир э и руз омори-расири гуфдире, имугъой юш, хъэрмэхгъой хуьшдере хуно, невегъоре э гъужогъ мивегируь, эз гъул ишу гуьрде э бохче мирав эри гешде. Оммо Шекер тэгIрифигъой Мирвори, духдер гъуншире, гуфдиренге, Боби гъошгъобогълуь бире, бирази гоф зене буррани:

— Имуре Мирвори не т...вори герек нисди. ГIэсуьлмендгъоре шенде ме духдере эз хуней тенбирэхънегъо нивегуьруьм. Ченд салгъо, э пушой чумтуьни, э Бобоил демуьрчиревоз эдей дусди-бирори сохденуьм. Худо мебура, мол—хэзине ю пур, гIэсуьл ю зиёд. Седеф ки, е теке духдер ю э рачи не хуби ю э шегъер духдер недери. Эз у бегъэй иму дуьекире гоф доребирим, эгенер худо гъисмет сохде, имуре кук не духдер

доге, угьоре ёгын жуьфд мисохим гуфдире. Де хис, себэхь ме э Бобилевоз гоф мисохум.

— Эхи Шенде нум Мирворире гуьрди, песде э иму гуфдире рази небисдоге?—гене, тоб недоре, пуьрсирени Шекер. — Белкем и духдер муьгьбет юни?..

— Чув?.. Гьеле менуьм сэхьиб эни хуне! — вэхуьшде нуьшде э сер хьэлов, э хьуьршевоз гуфдирени Боби.—Гьеле э гьумолет иму небири, ки чуклете вэхуьзуь э руй келете гоф соху, енебуге э гоф келете неде-нуьшуь. Имуш гІэил бирейм, э руй келете гоф неки, эз соешуш терси-реим... Муьгьбет! Не муьгьбетиш не бири имуре, не чиш, те шев гІэруьси руй екиреш недиребирим. Угьо гьемме гофгьон... Э еки зигьисдуьтге лап муьгьбетиш мибу, угьонигеш... Ме кес нисдуьмки, хун мени, эз кемер ме омори. Эз у бэгьэй, сэхьиб эри форзэнд е вэхдиш зубуни ниhoю, дануьс-дебош...

— ГьейсэгІэatine жогьилгьо,, — чувбуге гуфдире воисдембу Шекере.

— Не гьейсэгІэatine, не эзинбэгьдойге,— гоф зене зерени Боби,— дануьсдебош, ме гуфдирумге мир—мимуьруь, мун—мимуну! Де жирейге ферзэнд мере герек нисди...

Десдей домор э чек не вежегь-вежегьовоз, э шори не хэндеревоз оморени расирени э хуней гІэруьс. Домор э бирордоморгьоревоз поисденуьт э пушой гьопу. Еки эз одомигьой домор э вогьнеки хьэрэй сохденн:

— Э, Бобоил! Эжи? Ведировун гІэруьс имуре!

— Воисдениге Либо дедешуреш ди э юревоз!—гуфдирени е зараетчи.

Оморени сес хэнде.

Сэхьибгьой гІэруьс э жиловгиргьоревоз, партал гІэруьсе вокурде: дуразе буьлши эз хэре, сипре дуьгуьр э руй ю, сифет ю веди небу гуфдире. песде е раче лужужь верие шол Кешон э сер ю, гьемеюре геймиш-гейдуьрмиш сохде ве эз гьул гуьрде юре куьнд оморенуьт эз гьопу.

Бобоил оморени пушово, гьэл гуьрдени доморе, пушони юре моч сохдени. Песде чумгьо ю екем глов-гІови бире, гуфдирени:

— Мозоллу гердошит, хэлеф ме! Э еки пир-сир гердошит! Сэхьиб кук духдер гердошит! И эз ме эри туь бэхш, хэлефме! — Бобоил денорени э жиб Шенде гьулбогь суьрхире не е раче ейлугьэ.

ГІэруьсе куьнд овурденуьт эз домор. Э сер ишу шенденуьт дуне ве ширинигьо. Либо, дедей гІэруьс, дунере э е дес, гьэнфитгьоре эз е десиге лов сохде шендеки э сер домор не духдер хуьшде, эз худо лово хоюгьоре хуно, гуфдирени:

— Э пешмуни мерасошит, гІэилгьой ме! Мозоллу гердошит!..

Имуьгой гьемееки: э гІэруьс не доморевоз, э чек не вежегь-вежегьовоз, э жиловгиргьой гІэруьсевоз, э хьэловгьо-болушгьойюревоз э лампе не гузгюревоз, э боргулугьо не зерегорчигьоревоз, э шори ве хэндеревоз, вогордим, берим гІэруьсе э хуней домор, чувьнки э унжо гье-

меeki, эз гІэруьси—гъуногъго те сэхьнб хуне, э оморей гІэруьс не домор дениширет—имишев гІэруьси домори.

Шевиш шев небугъо — шев муьгъбетхогъо не соймнишгъо, чумтиже менг не гІэмелдане астарегъо, шифонлуье бел хуьшдере лов сохде де-гуьрдебугъо бун гъэдимие шегъере — у ъбу суьфдеи шев суьфдеи мегъ гъеминон 1941 сал. Велгъой эн доргъой куче, эзи дуй сэгІэт пушо ги-рошдебугъо ворущ, эденбируьт тов-тови доре, мигунге доргъош э сес мугъумлуье мэгІни зерегорчигъо вараисде, э игІэре кура биребируьт.

Хуб ве раче вэхд эн сал бу. Колхозчигъо шор бируьт эз кешире жо-фошу: бисдугъошу буле бегъер доребируьт, онгурбогъгъой колхоз суьф-деле хуше гирдебируьт, зимигъо ки пур бире сергъуз бируьт, чуйнки бегъерлуье шив гъеммише сергъуз мибу.

Расди ижире вэхд э шегъер омборгъо гІэруьси нисе нушунде, чуйн-ки колхозчигъоре минкин гІэруьси-шори нисе бире, оммо гъемеш дануьс-денбируьт, ки Боби, бебей домор,—куьгъне берзини, Бобоил ки, бебей гІэруьс, усдой эн гъемме demuьрчигъо. Эз у дэгъгъэй, Боби не Бобоиле эри гІэруьсире зуте нушунде е себебигеш бу...

У руз Седеф эри хуьшде жиге нисе офдембу, дуьл ю эдембу вэхуь-шде вирихде, сегъми шишугъо одомире хуно. Эз фикиргъо, хэлгъой хуьшде, хэсдее одомире хуно, Седеф чумерэхь, эз пенжерей хуне дени-ширени э куче. НэгІ, Мунош веде небу. Седеф юш дануьсдембу Мунош веде ние бугъоре, чуйнки у имишев миесд э гІэруьси—хуне эри тар зере рафде, оммо дуьл духдер эденбу муьгъбет хуьшдере огол зере...

Имогъой е сали эз угъо суьфде дуь екире дире. У шев Бобоил-де-муьрчи э хуней дусд хуьшде вегирдебу э гІэруьси э хуьшдеревоз Седефе овурде. Рачи Седефе диренге жогъилгъо эз духдер чум вегурде нисе дануьсденбируьт: дуь бенд муй э кемер ю те сугърезани, сие эвуьршуь-ме хуно, эденбируьт тов—тови доре, буй-бала ю бу, э тегъер э азади ке-ле бире жейрон, эгъ, де чуй гуюм э ишму, шогъир мивиниге уре мигуфди: «шейгъой гъуьзуьргуьлгъо э руй ю вери». Бобоил екем хуьшдере э ошге-реки гъош-гъобогълуш гуьрдебуге, оммо э пэхъники, э гъэд дуьл, шор бу эз духдер ю хъэз омори гуфдире э гІэруьси оморегоргъоре.

— Э, Бобоил?—пуьрсирени зен эн е дусд ю.—Туй и гІэселе духдере э хуне эйчуй пэхъни сохдей? Гъери хуб винуьм туьре,—Седефе эз хуьш-де куьнд сохде, зен гъэл гуьрде, моч сохдени уре.— Гъэдоволим эз туй. ГІэруьс гердош, гІэил ме, товуш чум бебеле—дедей гердош! Бирор ме муно, мере ужире кук мибисдоге, туьре е рузиш э хуне нидегъишдуьм...

Седеф эз гІийб сере гъуз гуьрде рафде нуьшдени э ки бебешу. Кук-хологъо не кукгІэмлегъо ки духдере у шев динж нисе гъишденуьт, гъерки эз ело огол зеренуьт уре эри вежегъисде. Е гиле эз зерем гъовго гъово хъэз не оморе, Седеф хосдени эз тарчи е гъовоиге зенуь... У чуйтам бисдоге Седеф имогъоиш нисе дануьсде. Эз у гъеймогъой гъерки бисдо гуфдиге, э вогънеки семе, э гъэд гІэруьси э вежегъисдеки э зерегорчире-воз гоф соху гуфдире, у эз гІэйб сере гъово гуьрдеш нидануь, оммо у шев... Мунош сере гъово гуьрде, мугу:

— Бошгу, гегей!

Песде чумгьошу э е дэгьдэгъэ э еки вохурдт. Чув гуфдируйт у взхди чумгьой эн угьо дуй э еки, чув пэхьникке сур дуйле винируйт угьо э руй еки, не Седеф, не Мунош, не у шев, не имогьоиш жогьобире доре нидануьт, чуьнки ки дануьсде астарагьо дуй екире э Глэмелданиревоз чум эри чув зерге, эйчуь хэндуйсде угьо эз зерв асму э иму денишире?

Песде... Седеф сере гъуз гирде эз зир чум э Мунош дениширени, уш, чуме эз ю невегуьрде, хэндуйсдени, сессуьз, э шоре ловгьоревоз, э шэгIме хуно сухденбируьтгьо гьутинегьоревоз, э эшгь дуьлевоз, комиреки воисденбу гьейсэгIэт, ковтере хуно, пар зенуь бурав э ён духдер нуьшуь. Тар Мунош у шев дилмож биребу, мугиге симгьой тар нэгI, симгьой дуьл эн Мунош эденбируйт гуфдире эз товней муьгьбет ю. МэгIнигьо ю гириге... Седеф варасиребу у гофгьо гьемме эри юни гуфдире, унегуьре гьутинегьо ю эз гIэйб сухдени вереморе. Эз у бэгъэй, су:фдеи гиле э Гуьмуьр хуьшде, е коригереш варасирени Седеф, жогьилгьоре эз ю хьз оmore вез хотур ю угьо чуьш мисохут гуфдире...

Песде... пушой хэлгь лов бире Мунош, гуьрг э геле офдонугьоре хуно, нисе дануьсде чув сохуге, чуьтам э Седеф е-дуй гоф семе гуьге. Бебешу духдере е дэгьдэгъэш тэхьно нисе гьишде, не э гьэд хэлгь гоф сохдеш нибу — эри духдер келе хуьрдини, келе биёбуруни у. Бобоил взхуьшдени эри рафде, э песой Бобоил Седефш взхуьшдени, эз хуьшде хэберсуьз, гене дениширени э лой Мунош—чумгьошу э еки вохурдени, имугьой екем омборте дениширенуьт угьо дуй э еки...

— Э, Бобоил! Нуьшде гьеле дне,—дес Бобоиле гуьрде, гуфдирени сэхьй хуне. — Туь кес нисдики, бирор ме хьисоби...

— Э жун туь, е хубе кейф сохдейм имишев. Э кук бирен гIэйлтуь оморени гердойм!—жогьоб дорени Бобоил.—Себэхь эдей бире, Либош кефсуьз тэхьно дери... Согь бошит!

Бобоил сере гъуз гуьрде ведарафдени эз гьопу. Седефиш, пое э дер гьопу денуь гуфдире, е гIэйлле, э пэхьники дес юре гуьрде, е чуькле когьозде денорени. Духдер гьэебо эз терс дениширени э иловле, дуьл ю сохдени куп-куп, мигуиге гьейсэгIэт мивэхуьзуь мивируьхуь.

Песде... эз дуй рузиге, эз шохьонгум э уло, пушой торик бире, э куьгне бохчей шегьер, э чум кес невинуьгьо пэхьникке далдее жиге, Мунош не Седеф э еки вохурденуьт. Суьфде, эз фикир юре гьерки бисдо мивинуь гуфдире, Седефе рафде нисе вогьисде— эри духдерхуне муьрде хуби э лэгIэй хэлгь дерафденжон. Оммо дуьл ю уре нуьшде нисе гьишденбу, мигуиге эденбу гуфдире эз ю: «Туь эйчуь нуьшдей, духдер, Мунош э туь денишири поисде»... Гьечи, эз хуьшде хэберсуьз, Седеф пойвокугьоре вокурдени. Оммо пушой дере вокурде эри ведарафде, мигуиге сегьм шишире юре, гене пойвокугьоре векенде нуьшдени. Песде Седеф хуьшдере дуьл дорени, еGни, е-дуй гоф сохде бэгьдо, ю гьелуьсди э хуне мивогорду миёв гуфдире.

Ме нисе дануьсденуьм чуьжире гофгьо сохдетге угьо, суьфдеи гиле, оммо эз у рузевон сифет Седеф биребу деш товуш, чумгьо ю пур бу шори, э лов ю хэнде, чуьнки э дуьл духдер луле гуьрдебу муьгьбет. Седефе гIэйбиш оморенбуге эз ширине гофгьой Мунош (у гьеле гьевдегьсале бэгъэй небу), оммо дуьл ю сохденбу шори, уре хьз оморенбу эз жуьжире гофгьо, чуьнки дуьл эри муьгьбет хьэсуьл оморени.

Э гээд е сал угьо э еки дуй — се гиле бэгъэй не вохурдет. уш э теретэгиди, э видов-видов, бегъем гоф сохдеш недануьсдет, оммо дес екире гуьрденге, лерз эн десгъо гуфдири, чумгъо э еки дениширенге, чумгъо гуфдирет э дуьлгъо: «Ме туьре хосденуьм!»

Ки дануьсде э не бире, не шинохе жигегъо э дуре рэхъ рафденге, э же мийруге у рэхъ туьре? Ки дануьсде гъисмет ю э коми сэхде сундугъ дериге? Ки дануьсде эз е вилеет одоми духдер е небуге кук екиллегье эйчуь вихдеге? Гьечу бири, хун эни духдер эри эни кук дуьш зери!

Эз раслеш у руз Седеф эри хуьшде жиге нисе офденбу, гогъ миёмо э ён пенжере мипонсд, гогъ журубe эри бофде вегуьрде, мирафд э сер куврси минуьшд. Дуьл ю, э сэхде гъэфес дебугъо гъуше хуно, эденбу пар-пар сохде. «Эле, чуь бири мере, худо?—мигую э дуьл хуьшде Седеф.—Ники гердо, хуби...» Гьечи Седеф э фикир дери, дере вокурде диреморени Мирвори, хэгьергили ю. Э сифет Мирвори денишире бэгъдо, Седеф мугую:

— И ранг туь чуьни, духдер? Туь кефсуьзе хунои?

— НэгI, кефсуьз нисдум, — иловлей хунере фегъм сохде-сохде, жогъоб миду Мирвори, песде э Седеф тиж денишире, минуьрсуь.— Чуь хэбери?

— Чуь гуьом,—хэнде э лов вери, жогъоб мидуь Седеф,—е жире бирем мунде имбуруз: не кор хунере сохде дануьсденуьм, не и журубe бофде верасде, гьечи гулумпе бирем нуьшде. Чуь хуб туь семе оморей, екем дуьлхошини...

— Чуьтам?— гIэмелдан тегьер, мипуьрсуь Мирвори.— Туьре хэбер нисди бегем?

— Чуь?— мэхьтел бирени Седеф.—Туь е хэндеини эхи имбуруз? Эз чуь миё хэбер бу мере?

— Эз е сегIэт пушо бебешму туьре эри э шуьвер доре разименди дореи туьре хэбер нисди?..

— Мере... э шуьвер?—деш мэхьтел бирени Седеф.—Туь чуь хунде?— песде гъэбо нэхэбереки мугую.— Эки?

— Э Шенде!...—мугую Мирвори.

— Шенде кини?— гъэбо ранг ю рафде, пуьрсирени Седеф, песде, гирисдени бирере хуно, гуфдирени.—Эй вой, гу бура, дуьл ме эдей лов бире!..

— Шенде дие, кук лелей Боби-дерзи, гъуншиму. Ме эри туь ченд гиле гуфдиремки э товней эн у. Меш нэхэбереки шиновусдем... Эзи е сегIэт пушо, бебешму гъэле-гъэл э лелей Бобиревоз оморут э гъопу дерафд, боруй хьэёт эн угъо не эн иму екини. Угъо э хьэёт нуьшдебируьт эхъисобевоз. Лелей Боби мугу эз бебешму: «Э Бобоил-бирор, иму си сал э еки дусди-бирори сохдейм, унегуьре имуре гоф гIэилгъой—муре эри сохде де кесиге гереки?» Бебешму мугу: «НэгI». «Ой согъбоши!— мугу лелей Боби.—Гьечу гъисдиге биё иму деш куьнд бошим, э жогъили дуй екире дореймгъо гофе э барасд биёрим. Шенде кук мере не Седеф духдер туьре э еки жуьфд сохим. Чуьтам оморе и гоф ме эри туь?»

— Бебе чуь гуфди?—терсе-терс, пар зере вируьхуьгъо парандере хуно, пуьремирени Седеф.—Рази бисдо рафд?

Мирвори дениширени э гъебо э лугъонди дерафдебугъо чумгъо, э дегиш бире сифет не лерзире десгъой Седеф, сере гъуз гирдени, песде

— Эри, Седеф, имишев э хунешму илчигъо миёв.
э могъбулиревоз гуфдирени:

Седеф, гъэбо эз некуми гуниле расугъо одомире хуно, ноле зерезере офдорени э сер диван.

— НэгI, нэгI,—гирисде-гирисде гуфдирени у, — ме бейхэбер, дуьл мере хэбер бире бебей, эз себэхъэвоз эдей пар-пар сохде гирисде э меревоз...

Мирвориш, гъэл гуьрде Седефе, гирисдени...

— Э, Либо!—гъэбо, нэхэбереки, эз хъэёт оморени сес Бобоил. — Эжи туь?

Либо эз хуно э хъэёт ведиреморени.

— Э мерд, эжеи туь те имэхъэли? — мэхътел бире, мугую Либо.— Пишнеиш бисдо, туь оморе неведиремори, чиш хиник бири мунде...

— Дерд чи нисди,— жогъоб мидуь Бобоил,— гъери е тас гIов биёр, тешне мере, туьш биё нуьш, мере э туьревоз гофи.

И гофгъо э лэгIэ дери эз хуне ведиреморени Мирвори, сере гъуз гуьрде вирихде ведерафдени эз хъэёт.

— И духделе кини?— пуьрсирени Бобоил.

— Э ки Седеф оморебу,— тас гIове э Бобоил дореки, жогъоб дорени Либо, — хэгъергилилеюни...

— Лап хуб, Седефиш э хуне дери,— сер гуьрдени Бобоил гоф хуьшдере.— Эзи е—дуь сэгIэт пушо мере Боби кеши берд э лошу. Ме медан ире метлеб биреире. Гоф эз гоф, чуь гуюм э туь, биё мугу рази бош Шенде не Седефе жуьфд сохим...

— Чуьтам?—чумгъоре ченд е домбул сохде, пуьрсирени Либо.

— Чуьтам-чуьтам?— гъэгъри соегъ гуфдирени Бобоил.— Гъэрез, кем гуюм, омбор варас. Ме рази бирем, гоф дорем Бобире Седефе э кук ю э шуьвер эри доре. Шендере меш, туьш шинохденим: динжи, э кесевоз юре кор нисди; сарафи, э гъэд пенж—шеш мегъ сенигIэт бебешуре эзвер сохди, хуте бири рафде; хэлгъ, худо мебуро, партал—кастуме эз ишу бебе-писер бэгъэй э ки кесиге эри духде нисе берденуьт. И мол-хэ-зиней бебеш эри юни. Эз у бэгъэй, юш, худо мебуро, гуьндуйре бале, раче куки, лап тои эри Седеф... Унегуьре, дир мебош, ме гъэдэгъэ зерем эз ним сэгIэтиге эриму гушт миёрут, дуне, шороб, де чигъойге туьре э хуне дери, савзи-пиёз, зерде-дурупн—гъеймогъой миёрум эз базар.

Пой, э мерд, гъечи э теретэгIди кор нибу,—биризи мугую Либо.— Э и духдериш е-дуь гоф гуфдире гереки...

— Туь негъогъ мефугъун,— хуьрш сохдени Бобоил.— Пенж—шеш одоми эз лой эн угъо миёв, шеш—хьофдиге — эз лойму. Мидуьт гъулбогъи, сэгIэти, энгуьшдерини-чини, варасд гъишд рафд. Гуьдуьшбенду не гIэруьсире гириге, и хэлгъэ хуно, мисохим эз е мегъиге. Э Седефевоз... уре туь месуьзиш э рэхъ берде мидани.

Бошгу, ме гъеммере хьозур мисохум, мере дерд чигъо негуьрди, ебо э гофигеш гушвени, меш муьрде дедеюм эхи,—гъэгъри соегъ гуфдирени Либо.— Туь ире хьофдире варасденге де эри хунде не гъишди рафде, не э кориш не гъишдей дерафде, имугъой эз ю не пуьрсире э шуьвер доре? Гъечу кор гIэмел оморе? Ире огол зере гоф сохде гереки, хошидври гирде, варасунде, андурмиш сохде...

— Варасундеш-варасун, лап андурмишиш сох, мере вэхд нисди, ме рафдуым э базар,—Бобоил гээрзинкере вегирде ведерафдени эз хьээт. «Шенде эз расдиш хубе куки— э у гоф не вери,—фикир сохдени эри хуыште Либо,— оммо... терсиренуым и дедей муьрде рази нибу гуфдире, е пертовуш дирем ире э Муношевоз эз пенжере э пэхьники гоф сохдеки. Чоре нисди, дерам гьери э ки ю»..»

Либо дере вокурде э хуне диреморенге, Седеф гьэебо вэхуышдени.

— Ме гофгьой бебере гьеммере шинирем,— дедере гоф сохде не гьиште, гирисде-гирисде гуфдирени Седеф, — оммо, дедей, ме гьеле э шуьвер нисе рафденуым, ме гьеле гьездегьсале бэгъэй нисдуым, гьеле нун хунереш бэгьем не хурдем... Ишму эз ме визорит бегем, дедей?

— НэгI, гIэил ме, миром эри туь!— Либо гьэл гуьрдени Седефе.—

Ме туьре дирте диренуымге дуьл ме лов бирени ведироморе. Эз туь визор? И чуй гофи? НэгI, гIэил ме, гьэчу бире, гIэдот гIуьломи, духдергьо э шуьвер мирав, гIэруьс мибу, песе дедей гIэилгьо мибу, кукгьо-духдергьой туьре э гьужогь вегиром, эришу гьурбу гердом. Туь, худо мебуро, имугьой келе духдери, бебейтуь муно, тойтуь биремгьо вэгIдо мере, дур эз руйгуь, дуь гIэилиш бире муьрдики, бэгъдовой паздегьсалиге бирей туь, товуш чумгьой ме. Те туьре дошде, келе сохде е худоре хэбер бири, е бендере. Туь кеси бегем, жун мени, жигер мени, гIэил ме. Визор неки, гьеммей зиндегунимуш эри туьни, де кини имуре?..

Седеф э пой дедешу офдоре, эз гирисде гьирке вепичире э ю, мугую:

Жон, дедей, мере эз и боле хилос сох!

Либо, юш гирисдени бире, гьуз мибу Седефе минушуну э сер диван.

— Хомуш бош ,гIэил ме, хомуш бош, дедей миро эй туь,— Либо минушуь э ён Седеф,— бебешму гоф дори, гIэил ме, туь дануьсденики, худо меерош, эри муьрдей хуышдеш доре гофе нивогордуну. Эз у бэгъэй, Шенде е раче, е бэхдевере куки, э сер дес мигердуну туьре. Худо мебуро, хунешу туп зеге лов нибу, хурде-вегуьрдешу, гьеме коргьошу эз хуней падшогы зиеди. Кук эн угьош омори домор сохдени бири...

— Ме чуй тэксируьм э инжо?— гIэрежые сифете гьово гуьрде. мигую Седеф.— Домор сохдени бириге вегируьтгу екейгере хоютгу, духдер гьэгьети бегем, уни Мирвори, эз ме е мисгьолиш кем нисди...

— У гьисмети, гIэилме, худо доре гьисмети,— муйгьой сер Седефе совусде-совусде, мугую Либо.

— Мере ужире гьисмет нисе воисде!..

— Кире инжо чуй нисе воисде?.. — э хьэроевоз мидиров э хуне Бобоил.— Ме э базариш рафдем оморем, гушдеш овурдет, иг.о деде духдер имогьоиш э гьуьд-гьуьд деруьт. Э Либо, сэгIэт сесе эдей бире, чи кей сохде туь?

Либо чум зерени Бобоиле, егIни, е—дуь гоф туьш гу, песе гьэрзинкере эз дес мерд вегуьрде, зурн—зурн эз хуне ведерафдени.

— Мере, духдер ме, эз хуышде гIоси месох,— гьэгьри соегь сер мигуьруь гоф хуышдере Бобоил.—Туьре жовогьил э пембе доругьоре хуно, дошдем, келе сохдем, хотур туьре, э пушой чум туь бири, эй гьич кориш не гьишдем, мере мозоллу бирен туь воисде, эри ме э жигей ку-

киш боши, э жигей духдериш. Э у ме туьре доренуьмгьо хуне туь эз расдиш мозоллу мибоши, духдер ме.

Седеф сере гьво гуьрде э гIэрс пур бугьо чумгьоревоз дениширени э бебешу:

— Чув тэгIдини, бебе? Мере...

— ТэгIди? — Бобоил гьошгьобогъль бире, э хуьършевоз еки-еки гуфдирени.— Лап вэхди!.. Эзу бэгъэй, эзинбэгъдойге мере эз хэто эри дур сохде, у кими вэгIдо эз ён пенжерейму э фитевоз гиросденигьо Муноше, эз лой гьопу нэгIгьо, эз фикиргьо-хэлгьойтуьш вир-пиш сох. Жогъили, духдер ме, дайчере хунои, гьувот ю омбори, эгъулью кем, гогъ э уло видовусде, гогъ э ило. Ишму, жогьилгьо, не хубишмуре дануьсденит, не зобунире!... ГIэрсгьой туьре поку, ведера э дедешму кумеки сох! Де мере... дубьоре гоф сохде мегъил!...

Дуьл Седеф эз дерд хуьшде эдембу лов бире, у гьеймогьой гоф сохде мидануьсде, у хьэрой сохде, мигуфти: «НэгI! Куьшдигеш мере, бебе, ме рази нисдуьм! Ме муьгъбет мере пой низенуьм!»

...Оммо дуьл, доргьой више не сэнгъгьой кучере хуно, лоли, у гоф сохде нисе дануьсде...

У руз Седеф те шевиш эз жигей хуьшде не жуьмуьсди, е гиле бэшгъэй, уш э гуж бебешуревоз, илчигьо э дес ю сэгIэте не энгуьшдерире деноренге. У вэхди нэхэбереки, е пертовуш, э чум Седеф Шенде вохурдени...

Эз хьол Шенде екиреш хэбер небу: эри эн у имбуруз гьеме хове хуно оморенбу, у гогъ, мигунге, э минжи лепуьр гIэтош офдоренбу, гогъ-э шаргьой дерьёг; дуьл ю, гириге, делуьре хуно, гогъ хэндуьсденбу, гогъ гирисде. Себэхьмунде Мирвори э пушой гьопу дире, чумгьошу э еки вохурденге. гьердущу хэндуьсденуьт, мигуиге игьоре келе пэхьникке сури, мигуиге гьеммей эни хубигьо-рачигьой дуьньёг гьеймогьой эни ишуни. Шенде гьечи дануьсдембу имбуруз мозолгьой гьемме эн юни, оммо э жигей шори оморени дерд-гъэм, чуьнки зиндегуни, руз поизире хунои, гогъ офтои ведироморе, гогъ — воруш не верф...—пишнен бэгъдо бебешу уре огол зере гуфдирени имишев эдей эри ю Седеф, духдер лелей Бобоиле, хосде гуфдире. Тов-чум Шенде рафдени. НэгI, нэгI, дуьл энуре ужире хэбер нисе воисде, у, яралуье гтуше хуно, ноле зере, парпар сохденни.

— Иму гьеммере бурайм-бесдейм, хэлефме!— диренге гоф ю эз дуьли кук нисди, э хуьършевоз гуфдирени Боби. — Э рачи Седеф э шегьериш духдер недери, хуб, эгъуьлменд, гIэсуьлменд, чумгьоюш эдей одомире хурде. Де кесигере ме э и хуне гIэруьс нийрүм!

— Мере, бебе, хунде воисденбу эхи,— ёвошлей, бебешуре гъэгъри несоху гуфдире, жогъоб дорени Шенде.

— Хундегоргьош е келе гуьгъ нисди!—гъэгъри соегъ гуфдирени Боби.— Суьрхе сенигIэт э дес туь, пул э куьф туь—угьониге гьеме гофгьои. Инсоне чув гереки, хэлеф ме? Кейф не хьэз. Угьо гьеме э дес туь дери, хунде кире гереки?! Гьеле кидан коргьой гIуьлом чуьтам биреге? —фикирлуй, сесе ёвош сохде песини гофгьоре гуфдирени Боби, песде, э хуьшде дироморере хуно, гене гуфдирени:— Гъэрез, ме гуфдирере мисохи, де меслэхъэтиге мере гьерек нисди!

— Мере гьелелуьге зен герек нисди...—гьич сере гьово неведуьре, жоьоб дорени Шенде.

— Чув—уь—уь?!—жингире хуно, хьэрой сохдени Боби.—Иш гьэчи. Ме эри туь муьрдеки, туь эри ме пойпички. Мере имугьой э лэгИэй хэлгь-могьлугьэт дешенде, биёбур сохде? Дедешму сергуш мере берди, эри туь зен хюм гуфдире, туьре невоисдеки бири и гофгьо, немуссуьз?! Эзу бэгьэй, данусдебош, ме Мирвори не киниге у, духдер пойбирэхьнегьоре, гиснее шувьгьэмгьоре э и хуне нидировунум. Ме гуфдирере мисохи-мисохи, небуге туьреш микуьшуьм хуьшдереш!..

Шенде данусдембу эз догь дохьори офдореш екини, гоф бешешуш, унегуьре е лугьонде ох кешире, могьбул гуфдирени:

— Эгь, туьре вонсдере хуно сох...

— Лап хуб, эз сер бошден мере гИэзиет не доре гИемел нисе оморембу? Бура сер-тен туьре шу, партал туьре вокунхьозур бош...

У руз Шенде е нубоигеш вегуьрдени, е бэхшигеш дорени уре гьисмет, мигуиге егилейгеш воисдембу уре сечмиш сохде сэхди-нерми Шендере эри дануьсде. Э бешешуревоз гоф сохде варасде бэгьдо, э ён гьопу э пушорэхьи ю оморени Мирвори ведироморе. Духдер суьфде гЮв-гЮвине чумгьоревоз тиж дениширени э Шенде, мигуиге угьо эденбируьт гуфдире: «Чув сохди туь?!», песде сере гьуз гирде, дерафдени э хьэёт ишу. Шенде, тэхсиркори хуьшдере варасире бэгьдо, деш дуьлхуьрд бирени. Песде, эз гурунде фикиргьо-хэёлгьой хуьшде, хэсдее одомире хуно, невое-невое дерафдени э хуне. Шев хосден Седефе диренге, Шенде мугуэ э дуьл хуьшде: «Эз расдиш, чув рачи духдергьойму!..» Оммо гье у туьтем э пушой ю оmore дугмелуье гьутинегьой Мирвори ведироморенге, сергьуз, могьбул бирени...

Эз некуми гуниле расугьоре хуно бире Мунош у шев э у хэбер хосдеи Седеф расиренге. Суьфде у бовор нисе сохде, гьэебо, нэхэбереки э гьэд э руз ижире кор мибу гуфдире. Песде, жингире хуно бире, норени эри хуьшде, гьейсэгИэт видов-видов мирав э Бобоил демуьрчи минет-синет мисоху, э пой ю миофдону и гуже не соху, муьгьбет Седеф не юре пой не зенуь гуфдире. ЕгИни, э дуьшмеш одоми ёзугьбери сохденики, рэхьм бердени. Оммо екем фикир сохде бэгьде, варасирени гьечу метлеб хуьшдере веровунде нидануь гуфдире, чуьнки э демуьрчи дерд дуьл хуьшдере андурмиш сохде нидануь, не у варасиреш-ниварасуь. Эзун-бэгьдойге, эз хуьрш дуьл хуьшде, э фикир Мунош е хэёлигеш оморени: бурав эз ехан Шенде гуьруь, бигилуь уре эз Седеф дес вегуьруь, оммо гьуьндуьре балай Шенде э ёр ю оморенге, эз уш хомуш бирени. «Пой ебо,—мэхьтэл бире, мугуэ э дуьл хуьшде Мунош.—Седеф чуьтам э герде вегирди и коре? У эхи... белкем уре э гужевоз гьишди рази бире? Видовум бурам э ки Седеф, уре невоисдге, екиш нидануь муьгьбет имуре пой зере!» И фикиргьо — хэёлгьо э дуьл дери, Мунош зури-зури оmore расирени э ки хуней Седефигьо.

Эз куче сес фит оморенге э жендек Седеф лерз офдорени, уре воисдени вэхуьзуь видову э ки пенжере, оммо эз зир чум денишире диренге, чуьтам бешешу, чупон э геле дениширенигьоре хуно, эз ю чум нисе вегуьрдеге, э жигей хуьшде поисдени. Денишире диренге Седеф эз пенжере куьнд нисе оmore, Мунош, эз гьемме коргьо дес вегуьрде, тар зере-зере мэгИни хундени:

Ебо денишит э дуьньёгь.
Чуь рач яратмиш бириге,
Раче гуьлгьо-гъуьзуьргуьлгьо
Э ю бенд зериге.
Менг не астарагьо
Дуь эз еки руьгь вегирде,
Эйчуь, ой духдер, дусдимере,
Эйчуь, ой духдер, дусдимере,
Туь недануьсди дошде?..

Гье и гофгьой мэгІни э лэгІэй Мунош дерики, э Седеф гьирке вепичире, у зар деноре гирисдени. Бобоил гье усэгІэт хьуьршлуь бире, эз жигей хуьшде вэхуьшдени, зури-зури пенжерере вокурдени.

— Эй, кини туь, гьурумсогь?!...— мэгІни эн Муноше бурра, э хьуьршевоз пуьрсирени Бобоил.— Шев эдее ниме бире, чум хэлгь э хифлет вери, оммо туь инжо уин вокурдей?!..

Э сес тар нен мэгІни Мунош хэйли одомигьо эз хунегьо э куче ведироморобируьт.

— Э лелей Бобоил!—сере гьово гирде, мугую Мунош.— Минетуьм э ишму и гьэлете коре месохит! Седефе э кес медит! Муьгьбет имуре пой мезенит!

— Чуь... уь? — хьэрой сохдени Бобоил.— Вир—сур бош эз пушой чумгьойме, гьурумсогь!

— Месохит гуж, ой лелей Бобоил!— гене гуьфдирени Мунош.— Метлеб зиндегуниме Седефи.

— НэгІ! Е взхдиш!—жингире хуно, хьэрой мисоху Бобоил.— Ме э зибирзигьчи духдер нидуьм!..

Мизроб сэхт эз симгьой тар расирени, мигуиге чуьниге офдо хуьрд бисдо... У шев гьич э хунеш не дерафде, Мунош э вогун венуьште эз шегьер ведерафде рафдени...

Сес «Кесме шукестечи», сес гІэруьсгьовои зерегоргьо, сес хэндей не шори боргулuchгьо, веженсдегоргьо оморе расиренуьт э ён гьопуй Боби—дерзи.

— Овурдет! ГІэруьсе овурдет!—хэбер расирени э сэхьибхуне.— Э Боби! Э Шекер! Эжит ишму?..

Э сер гІэруьс не домор шенденуьт дуне, ширинигьо.

— Дировунит гІэруьсе э хьэёт,— гуьфдирени еки эз одомигьой домор.

— НэгІ!—жогьоб дорени е жиловгир гІэруьс.—Суьфде, э гІэдот гуьре, гьэгь имуре дит!

— Дивист монет!— хьэрой сохдени Шемей, холуй гІэруьс.

— У—у—у!—бирнзие сес ведироморени эз одомигьой домор.

— Де чуь дануьсдебиритз!— оморени сес килчее зен, тупе хуно бугьо холей гІэруьс.— Муй суьрхини, гутинней суьрхи. Э Шемей, е кепнкиш кем месох.

— Сад монет мидим, дировунит гІэруьсе!—гуфдирени Келеи, лелей домор.— Де ишмуш лап веноре мебурит...

— Садипенжоғь монет!— екем нерм бирени Шемей.— Дит, деберит гІэруьс ишмуре. Э, Боби, лап гьечи сэгъэт нибу одоми, гІэруьсе э пушой гьопу гуърдей гьишде.

— Ингъэде бинсоф мебош, эй холе!— мэхсере сохдени е бирордомор э килчее холеревоз.— Лелей Боби, валлагь, лап дивисдиш мидуь туьш э гІэруьсевоз омориге!

Гьемееки хэндуйсденуьт. Пул жиловгиргьоре доре гІэруьс э хьэёт дировунде оморени.

Шекер, зенхуьсуьр, энгуьшдгьой гІэруьс э гІэсел деноре лисирени (егІни, гІэруьс не зенхуьсуьр э еки ширин бошут гуфдире), пезде гьэл гирде Седефе гуфдирени: «Э пой—порунтуьревоз, духдер ме, э и хуне шори не мозол биёво! Сэхьиб кук—духдер гердошит, гІэилгьой ме!» Эзунбэгъдоинге Шекер гІэруьсе эз гьул гирде дировундени э эри гІэруьс не домор хьозур сохде хуне, нушундени уре э сер куьрси, ламбелушеш э зир ю денорени. Э нуьшде жигей ю норени ширини: гьэнфит, кишмиш ве де чигьоигеш (егІни, эри гІэруьс и хуне ширин бу гуфдире). Енгегьо нуьшдени э ён ю.

...Э мэхьэлейму гІэруьсини, э мэхьэлейму шорини — эз хунде мэгІнигьо не эз хурде чигьо эдет хьэз—кейф сохде оморегоргьо. Боби не Шекер, деслипоче бире, эдет гешденуьт эз и дусдт, те у дусдт, эз хэгьер — бирор те холу—гІэмле, омборекбу вегуьирде — согьбоши вогордунде, эдет шори сохде эз хотур расире метлеб ишу...

...Пушой себэхь э фит не хэндеревоз енгегьо пенжерей сэхьибгьой гІэруьсе куфде ве бэхш вегуьирде, э Либо ейлугь гІэруьсе доренуьт.

— Гьемише шоре хэбергьо биёрошит,—шори сохде-сохде, гуфдирени Либо ейлугьэ вегуьурденге.— Гьемише дуьл дедее шор сохош, духдер ме!— Лово хосдени Либо эри Седеф...

ОЧЕРКЪО, СТАТЬЯГЪО

Нисон Гилядов

Э ГЪЭРХУНДИ СОЛДАТИ ГУЪРЕ

Келе довгЮй Ватани овурди эриму бесгъунире, бирмунди неки игиди ве мердъети хэлгъ советире, гужлуьй вилеет имуре ве лешгер энуре, у гьемчун бирмунди зурбое руьхъ эн азаде одоми эн суьфдеи э гЮьлом вокурде оморе вилеет социалистире. Оммо э и бесгъуни эри расире омборе кукгЮй хэлгъ иму хун ишуре тигъи сохдет, жун ишуре дорет э довгЮ э гЪэршуй вэхъшии талавурчигЮй фашисти. Омборе шегъергЮ, дигъгЮймуре хэребе, бербод сехдебируьт. Ченгъэде дедегЮ чумерэхъ эз довгЮ невогюшде кукгЮшу мундет, ченгъэде зенгЮ — бие, гЮилгЮ етим мундет. И бедигЮ, хэребеигЮ, заралигЮ ве ярагЮре овурдебируьт эриму талавурчигЮй фашисти.

И келе довгЮре иму межбур бирим эри берде э хунризе гъушунгЮй фашистиревоз хунегЮ, мескенгЮ, Ватан имуре эри гЪэлхэнд дошде, эри дошде тозе жэгЮмиет социалистимуре. Э и довгЮ суьфдеи патриотически гЪэрхунди эн гьер одоми совети бу: ерэгъэ э дес вегирде рафде эри женг сохде э гЪэршуй дуьшменгЮй Ватан э жун хуьшде гЪимниш несохде.

И гЮьзетлуье гЪэрхундире те гъувот ю гъисдигЮ эжиге овурди Яков Захарович Захаровиш...

Зенде оморе э омборе гЮиллуье кифлет, э комики эз ю бэгъэй эденбируьт келе бире чор бироргЮ ве чор хэгъергЮйгеш, Яков венорени омборе хъэрекетигЮ эри э хубе барасигЮревоз хунде варасде миёнее школаре. У школаре варасдеге дерафдени эри хунде э Педагогически институт э шегъер Ленинград, чуьнки эз кор учителя, тербие дорей гЮилгЮре уре омбор хъэз оморенбу. Э барасиревоз хунде варасденге институте у вогошдени э шегъер гЮили хуьшде— э Дербенд. Данани энуре дире, жовоне сенигЮткоре норенуьт директор эн лап келе школай эн шегъер.

Екем э школа кор сохде бэгъдо, э мегъ октябрь 1940 сал у рафдени эри гъуллугъ сохде э жергегЮй Армией Совети. Эз е салиге Яков Захарович миёсде вогошде э хуне, э жиге кор хуьшде. Увэхди у гъуллугъ сохдембу э серхъэдгЮй Западни Украина, э Северни Буковина, э куьндигЮй шегъер Черновицы. Те э хуне вогошдей энунжэгъ дуь мегъле мундебу. Иллогъки э песини вэхдгЮ омбориш э хов энун оморенбу ю те Армия кор сохденбугЮ школа, гЮилгЮ, гЮизизе шегъер ю. Уре имид бу, ниет бу эри веноре гъеме хъэрекети хуьшдере ю рэхъбери сохугЮ школа пушолуье школа бу гуфдире, хубе нишон эри де школагЮйге. Э и ниетгЮй энун мешет бисдо сер гирде омогЮ довгЮ.

...Эри рядовой 60 — муьн горно-стрелковый девизией эн дуьвазде гъимуьн армия Яков Захаров довгЮ сер гирд гье эз суьфдеи руз эн дов-

Го — 22— муьн июнь 1941 сал сэгIэт чорним себэхьмунде э божэхь тревогей гъвхоиревоз — гьемин гье у вэхд, гье у дэгъдэгъэ, кейки гъушунгьой фашисти серхьэдгьоймуре гиросдебируьтгьо вэгIдо. У себэхь суьфдеи гъэрхунди энугьо бу: кумеки дорен э серхьэде гьуллагъ сохденбируьтгьо солдатгьойму.

Э ёр оворде суьфден руз довгIоре э серхьэдгьой Западни Украина, полковник пограничникгьо Хрусталеv э книг «Э гъовхо эри Карпатгьо» нуьвуьсди:» ...Овхьолет эдембу гурунд бире. Эз сер те жой ерэгъленмиш бугьо дуьшмен, гъувотгьой комики ченгъэдериш зиёд бируьт эз гъувотгьойму, эдембу эз гьеме тараф ведебурра имуре... Умугьой кумек бислорут э иму э вэхд у оморутгьо подразделениегьой эн шасдимуьн горнострелковый дивизия. Угьо нехэбереки зеруьт э фланг дуьшмен, буррирут рэхь энуре ве негъшдуьт уре эри пушово рафде. Э кумеки дуь-екиревоз пограничникгьойму ве стрелкови подразделениегьо томом нисд сохдуьт енебуге э есири вегирдуьт серхьэдгьоймуре гиросдебируьтгьо фашистгьоре».

Э и гъовхо бэхш вегирдебу гьемчун Яков Захаровичиш. У бу суьфдеи женг э суьфдеи руз довгIо.

Угьо гьеле нисе дануьсденбируьт чуь жире бедигьоре миёруге и хунлуье довгIо, чуьжире мибошутге масштабгьой энуге, ченгъэдер дураз микешуьге и довгIо. Четинигьо гьеле э пушо дебируьт.

У бу энжэгъ суьфден руз довгIо.

Гьеле э хуней екиш неоморобируьт «похорнкегьо»— хэбер эз товун э двогIо пуч биреи, гьеле нелерзиребируьт диворгьой гъэлей гъэдимие Дербенд эз шивен ве гирьёй чумерэхь бируьтгьо дедегьо, сес домо вокурдеи комигьоки шиновусде оморембу э гьер куче, э гьер мэхъэле.

Гьеле энжэгъ эз е салнимиге бэгъдо э верфлуье, шэхтелуье зимисдуй 1943—муьн сал омори беде хэбер э хуней Захаровгьо, мэгIлуьм сохдебугьо, ки э келе женггьой довгIон эри Новороссийск нори жун хуьшдере СэгIэдиё Захаров Э когъоз гене нуьвуьсде оморембу, ки хьовиргьой гъовхон эн СэгIэдиё Захаров э гIуьзетевоз гъовре сохдет гуфдире уре э у хори, эри комьки у тигъи сохди хун хуьшдере.

Эжеиге, лап дур эз Iэзизе шегьер энуге эдембу гъовхо берде э гъэршуй хунхуре дуьшмен гьемчун дуьнимуьн бирор эн Яков Захарович — Авадиё...

Гьеле довгIо томом э пушо дебу. Лап гужлуь ве хунлуь бируьт суьфдеи рузгьой довгIо. Э у мескен, эжеки гьуллагъ сохденбу шасдимуьн дивизия, э келе гужевозиш буге, дуьшмен дербедогъун сохде омребу. Келе игидире бирмундебу э и женггьо подразделений эн Яков Захаровичиш. Зхарове гье э суьфдеи рузгьой довгIо доре оморембу званий жигегир политрук.

Десдей стрелокгьо эз пенж одоми, э Iэрей комигьоки дебу Яков Захаров, э куьнди е сэгIэт поисдебу э гъэлхэнди мескен ишу э гъэршуй томом эн е согъэ ротай фашисти. Угьо неки э гъэд энн вэхд тоб дорет э гьинормендиревоз э зир гужлуье, воруше хуно омренбугьо э сер энугьо Iэтош эн фашистгьо, оммо те эришу кумек оmore дануьсдуьт нисд сохде гьемей ротай дуьшмене. «Гьисди, позициягьойму хубтебу эз позициягьой дуьшмен,—э ёр оворде у женге, мугу Яков Захарович,— иму э далдай дорго бирим, оммо дуьшмен э очугъэ мейдузи бу».

У вэхд э товун игиди пенж солдатгьойму ве угьо вегирдетгьо трофейгьо омбор гуфдире ве нувьуьсде оморебу. Еки эз суьфдеи статьягьой довгЮн, комики дофус зере оморебу э гозит «Комсомольская правда», нувьуьсде оморебу э товун эни женг. Гьемчун э гЮузет игиди эни пенж солдатгьо э дивизия ве корпус гировунде оморебируйт митинггьо. Хуб мунди э ёр Яков Захарович у вэхд, кейки угьоре, пенж кукгьой Кавказире, сирот зеребу эз Масков оморебугьо корреспондент. Бэгъдовой ченд салгьо у сирот офд оморе, дофус зере оморени э кинг, ихдилот сохденигьо э товун суьфдеи рузгьой довгЮо. Гье у вэхд нувьуьсде оморенуьт «вэрэггьой наградеи» эри доре угьоре орденгьо. Оммо эз серботи эзунбэгъдойге бисдогье гурунде овхьолет, и вэрэггьоре чуй бисдоге мэгЮлум небисдо.

Э мегь июль э куьндигьой шегьер Каменоподольск э еки эз женггьо, комигьоки руз-беруз эденбируйт гужлуь бире, Яков Захарович гурунд яралуь бирени. Уре фирсорени э госпиталь э шегьер Харькове.

Э сер шегьер шев э рузевоз эденбируйт гешде самолетгьой дуьшмен хэребе сохде уре, пуч сохде одомигьоре, гьемчун яралуьгореш. Энжэгъ у инжо тевесер варасирени у ченгъэдер келенге гъэгър эну ве нэхогьи эну э кин хунризе бирэхьме дуьшмен, ченгъэдер гьеле уре гьувот ве эшгъ герекиге эри женг берде э суруле дуьшменевоз. У бу гьувот эн руьхь эну, эн нечогъэ гьувотсуьзе одоми, ярагьой комики шевиш-рузиш гЮэре недоре эденбируйт жуьз зере; у бу гьувот руьхь солдат совети, дирингьо э чум хуьшдеревоз келе бедигьо ве хэребеигьоре, овурдетгьоре эри Ватан эну вэхьшише фешистгьо.

Эз госпиталь ведироморенге Яков Захаровиче фуьрсоренуьт э шегьер Горький э Военно-политически академией Армией Совети. Эзунжо э мегь ноябрь 1941-муьн сал Захарове фуьрсоренуьт э Кавказски военин округ комиссар батарея э шегьер Гори. Гье и вэхд у норе оморени член эн военин трибунал. Э куьнди е сал гьуьллуьгъ сохде бэгъдо инжо э мегь октябр 1942 сал уре доренуьт званий «политрук» ве фуьрсоренуьт комиссар э еки эз подразделениегьой-гьеждегьимуьн армия, комики эдембу гьовхо берде э район Туапсе, Геленжик, э нуькерей Пшыш.

Инжо гЮэре недоре эдембируйт гирошде гурунде женггьо, комигьоки нисе дорембируйт дуьшмере минкини эри рафде пушове. Яков Захарович активлуье бэхш вегире э гьемей эни женггьо. У рафдени э разведкагьо, дебирени э пушои жергегьо э атакагьо. Хуб мунди э ёр эну е шев, кейки угьо эри дануьсде военин овхьолет дуьшмене, вегирдебируьт э есири немецки офицер-летчике.

Эри гьовхогьо э жергей гьеждегьимуьн армия Яков Захарова доре оморени орден Гьирмизине асдара. Оммо э эхир 1942 сал Яков Захарович гене гурунд яралуь бирени. Уре дегердунденуьт э госпиталь э Сочи. Э у кумеки нисе сохде ченд операцнегьо, унегуьре духдиргьо межбур биренуьт пой энуре эри бурра эз сугъразани зверте. Э дуьл Яков Захарович келе гъэгър, келе гъэзоб дебу эри дуьшмен, эри женг берде э урвез те песини гьувот, те песини нефес хуьшде, оммо э е поезов эри довгЮо сохде минкин небу.

Яков Захарович епои вогошдени э шегьер хуьшде. Увэхди лап четин ве гурунд бу гьемчун э тылиш. Эри хурде небу бегьеме нун, эри вокурде бегьеме партал, эри форигъэти вегирде — минкини, эри хэндуйсде—

дуьл, эри гиристе — гIэрс. Неденишире э келе четинигьо жогьиле директор гьеме хьэрекети ве гьувот хуьшдере вонеренбу эри кор хунде ве тербие дореи гIэилгьой школаре э жиге оворде, пушово берде. Эз 1943 те 1948 салгьо у рэхьбери сохдени екимуьн школай шегьере. У омборе фикир ве кумеки доре гIэилгьой эн э солдати бирегоргьоре, сер-тен энугьоре вокурде, екем зиьдте хурек эри доре угьоре. Неденишире э увэхдине четинигьо, Яков Захарович гуьрд сохдени суьфден интернат догьлугьореш.

У четине вэхдгьо гиросдет. Старший лейтенант Яков Захаров, комики э гьер жиге бирмунди хуьшдере чуьн боворинлуье солдат эн Ватан, э дуьруьсдиревоз жофо кешири э де коргьойгеш. Е ченд салгьо у бири рэхьбер отдел пропагандеи ве агитациеи эн шегьерие комитет партией. Эзунбэгьдойге, бисд салгьо зиьдте, у рэхьбери сохди яздегьимуьн миёбнее школаре. Э гьэд эни салгьо у рэхьбери сохдигьо школа гьемише бири пушолуь ве нишонлуь

Изуьш, э верзуьшуье форигьэти ведерафде бэгьдош коммунист, фронтовик, педагог Яков Захарович эдее жофо кешире чуьн тербие дорегор ве лектор эн «жэгIмиет данани». Статгьой энугь, дофус зере оморенуьтгьо э гозит шегьери, э келе хьэвеслуьиревоз хунде оморенуьт.

Верзирение эрклуьи эдее сохде Яков Захарович эз пушотейне ученикгьой хуьше. Изму э гIэрей эн угьо деруьт ведилуье корсохгьой шегьер, районгьо ве столицай республикайму, гьемчун зигьисденуьтгьо ве кор сохденуьтгьо э де шегьергьойгей вилеет иму. Э жергей энугьо деруьт жуьрг-бежуьре одомигьо — эз фэхьле те вице-адмирал.

Яков Захарович боворинлуьни: э коми жигей улкей вилеет иму кор сохденуьтгеш пушотейне ученикгьой энугь, чуь жире кор-сенигIэт сохденуьтгеш — э гьер жиге угьо э дуьрисдиревоз бегьем сохденуьт гьэрхундигьошуре э пушой Ватан, гьечу, чуьтам угьоре тербие доре, хундиге тербие дорогор ишу, дуьруьсде коммунист, жуьргIэтлуье солдат, синопгьлуье педагог ве расде-дузгуне одоми Яков Захарович Захаров.

ЭЛОВЛУЬЕ ГОФ КОММУНИСТ

Э еки э школагьой эрию гIэзиз биригьо шегьер Дербенд лектор шегьери «жэгIмиет Данани» Илья Соломонович Хаскин миёсде гировунде лекция эри ученикгьо «Э товун 60 салине Гуьзетлуь рэхь вилеет Советгьо». У миёсд хунде и лекцияре эри энугьо чуьн лектор, ветеран партия, довлго ве жофо, чуьн еки эз активлуье корсохгьой жэгIмиети эн шегьер. Оммо э жигей лекция гиросд хубе меслэхьэт, ихдилот э товун партия, Ватан, одомигьой совети. И меслэхьэт гьечи хуб гиросд, чуьнки уре гировундегор неки хуб дануьсденбу омборе гьозиегьой вилеет имуре, оммо у хуьшдению бу бэхшвегир эн келе коргьо ве гьозиегьо, гиросдетгьо э вилеет иму э вэхдгьой власть Совети.

У вэхд, кейки Илья Соломонович эденбу ихдилот сохде эри ученикгьо Гуьзетлуье рэхь Ватан имуре э гьэриш эни салгьо, эриме гьечу оморенбу, гуйге у эдее ихдилот сохде эз товун зиндегуни хуьше ве эн у хуб, куьнд дануьсденигьо одомигьо.

— ...Эгенер суьфдеи э Гуьлом бригьо революцией социалисти бес-
гьун доригьо э Уриснет э октябрь гьевдегьимуйн сал, — эденбу гуфдире
э г'эилгьо Илья Соломоновия, — гирошдиге хун тигьи небире э вегирде-
ки хуькуьмете э дес иму, оммо гьовхо эри муьхькем сохдеи и хуькуьме-
те э гьер тарафгьой виллет, гьемчун э Петроградиш, талаб сохди
эз иму лап келе гьувотгьо, гьурбунигьо, женгьо э контрреволюция ве ин-
тервнтгьоревоз, гьер жире дуьшменгьой тозе власть Советиревоз. И
гьовхо гирошдебубу эз западни серхьэдгьо те Дальни Восток, эз Урал те
Кавказ...

Нимей садсалини партийни стаж эн Илья Соломонович. Нимей сад-
сали — активлуье зиндегуни коммунист. Зенде оморигьо э шегьер При-
луки, область Чернигов Украински СССР, у келе бири ве тербне вегир-
ди э кифлет фэхьлей тембоку сохденигьо фабрик. Келе кифлет бу киф-
лет бебей эн Илья. Хьофд г'эил зигьисденбу э и кифлет энугьо. Оммо
гьемей энугьо лап дус бируьт дуй э екиревоз. Угьо эз г'эилиревоз ва-
расирет чуйниге жофо, э чуй г'эзиет чарундиге зулумкоре капитал
жофоре, зиндегуни фэхьлере, косибе одомире эри е лугьэ нун гьэзенмиш
сохдеи. Угьо эз г'эилиревоз дануьсдет киниге ве эйчуьниге тэхсиркор эн
и жире зиндегуни косибгьо.

Келеи бирор Илья — Исаак Соломонович, большевик, активлуье
бэхшвегир революция, член партия эз 1918 салевоз, гьеммей зиндегуни
хуьшдере дори эри гьовхо, эри муьхькем сохдеи власть Советире. Э Ук-
раина у кор сохди э жугьобдорлуье партийни коргьо. Лап четине вэхд-
гьо бируьт эри Украина у э партия дерафдебугьо вэг'одо, э салгьой граж-
ански довго. У вэхдигьо эз ело хун могьлугьэ эденбируьт тигьи сохде
гьудурмише вэхьшлуье черносотенцигьо, эз елойге — хунризи эденбируьт
сохде ченд жире келе ве чуйкле десдегьой гьэчэгьгьо, э омборе жигегьо
эденбируьт гуж сохде э могьлугь гьушунгьой эн белогвардейцигьо.

Э и эловлуье салгьо гьовхо берди э дуьшменгьой жогьиле хуькуь-
мет советиревоз бирор Илья, гьемин гье и салгьо муьхькем бири гьемчун
хосиет эн хуьшдени Ильяш. Илья Соломонович гирошди хубе школай
зиндегунире — школай гьовхо бердеире.

Наздегь сале Илья Соломоновиче э 1929 сал чуйн активлуье член
комсомол фуьрсоренуьт эри хунде э Университет Коммунисти э нум Ар-
темов э шегьер Харьков.

— ...Оммо чнгьэдер гьувотгьо ве жунгьой игиди доре оморет э вэхд
индустриализация ве коллективизация, — эдее знед сохде гоф хуьшдере
Илья Соломонович. — Ченгьэдер четинигьо кешире омори те колхозгьо
гьунжунде оморе. Ченгьэдер товун активлуье гьовхо эри колхозгьо гуф-
дире ве нувьуьсде омори! Хуб, э бемзерлуье зугьуневоз нувьуьсди э то-
вун эни гьозиегьо э книг хуьшде «Веровунде гьуремит» классик эн ли-
тературой совети М. Шолохов, э комики э дузгунлуьиревоз ихдилот сох-
де оморени э товун гьунжундеи суьфдеи колхозгьоре. Хуб мундет э ёр-
меш у салгьо...

Университет Коммунистире варасде бэгьдо, Илья Соломонович
фуьрсоре оморени э Тресенецкий район. Гьовхо эри фирегьу сохде жер-
гегьой комсомолуре, комигьоки активлуье бэхш вегирденуьт э вокурдене
социалисти ве кумеки сохденуьт э параменд бирей колхозгьо, э увэхдине
овхьолет чаруьсдени э еки эз бинелуье гьэрхундигьой комсомол. Герек

бируът келе жофохогыи ве гьеме гьувотгьоре эри кор партия дореи. Еки эз бинелуе гьэрхунди, комики норе оморебу э пушой коммунистро ве комсомольго, бу гьовхо бердеи э гьэршуй кулачество. Э синумуън сал э вилеет гьеле бируът э куънди е миллион си гьозор хозяйствогьой кулаки, комигьоки сохденбируът бедигьоре э гьэршуй параменд биренбируътго. Энжэгъ э суьфдеи пенж мегьгьой 1929 сал э хьукуьмет мэгилуьм биребу гьозори сади пенжогъ беде коргьой кулакго э гьэршуй колхозго ве эн политикай партиейму. Э ижире четине вэхдго эденбу рэхьбери сохде райком комсомоле Илья Соломонович.

Э 1932 сал ЦК ВЛКСМ Украина э хогыиши Совнарком СССР гьуре фуьрсорени чорсад лап хубе кукгьой хуьшдере, жовоне коммунистро э Дальни Восток, эжеки э гьэрорнемой ЦК КПСС гьуре эри муьхкем сохде восточни серхьэдгьой вилеете, кейки эденбу гьурд сохде оморе Тихоокеански флот. Э 1931 сал Илья Соломонович гьобул сохде оморени э жергегьой партией Коммунисти ве чуьн жовоне коммунист рафдени эри гьуьллугъ сохде э Дальни Восток, э тозе гьурд биринго флот. Суьфде у гьуьллугъ сохдени э жергегьой Гьирмизине глэемлуе Армия э 2-муьн Нерчински полк чуьн секретарь комитет ВЛКСМ эн полк. Эзунбэгъдойге полк энугьго гиросхдени э Тихоокеански флотилия ве гьэриш бирени э жергегьой бригадай пехотей дерьёги.

...Э клуб, эжеки эдете э тигьэтевоз гуш дошденуът меслэхьэт энуре ученикго, лап сокити. Илья Соломонович гоф хуьшдере знед сохде, гудфирени:

— Чуьтам ишму диренитге, партия ве гьемме хэлгъ иму гировунденбируът омборе корго эри муьхкем сохде вилеет имуре ве гьувотгьой гьэлхэнди Ватане. Иму, иллогьки, дальнивосточникго, хуб варасиренбирим четин бугьго увэхди международни овхьоьете. Оммо хунхуре талавурчигьой фашисти э сер вилеет иму шишире омореи лап эз гьеме синемшигьго гурунде синемши бу эри Ватан иму...

Гьездегъ сал гьуьллугъ сохди э жергегьой Тихоокеански флотилия Илья Соломонович. И флотилия гирдебу гьэлхэндире э восточни серхьэдгьой вилеет иму. Угьго дануьсденбируът, ки империалистгьой Япония хьозурут гудфире эри гьер вэхд оморе э сер иму. «Японцигьго гьер руз эденбируът зенг зере э ергэгьошуревоз э восточни серхьэдгьойму...— нувьуьсдебу увэхди военни кореспондент Владимир Рудный.— Оммо дуьшмен эз иму ужире муьшд вегирди, комиреки гудфире мибу муьшд эн гьувот эн гьемей гьул».

Э синей активлуе бэхшвегир Келе довглой Ватани Илья Соломоновича Хаскин эдее шевгъ доре орден Гьирмизине астара. Гьиметлуьни эри энугьемчун грамота, комиреки гьул кешири генерал Армия Плиев. Омборуът уре наградгьой гьовхон. Оммо эз гьеме наградго эри энугьбуголуь гьисди — шолумне асмуй Ватан.

Э 1950 сал Илья Соломонович э овхьоьлет жунсогьи хуьше веде рафдени эз жергей флотилия э чин майоревоз. У е хэйли вэхд кор сохдени начальник маяк эн флотилией Каспий, активлуе бэхш вегирде э кор политически вомухдеи жофокешгьоре. Омборе салгьой гьуьмуьр хуьшдере дори у эри параменд сохде кор шегьери «жэгимет Дананире». Гьеймогьоиш, неденшире э хьофдод сала бирени, у эдее гировунде кор лекторире. У гьисди еки эз хубе лекторгьой шегьер. У ченд сальго рэхьбери

сохдэбу десдей лекторгьоре, бири жугьобдорлуь секретарь «жэгIмиет «Данани», Эри хубе кор хуьшде ве активлуь жире бэхш вегирдеи э кор жэгIмиети уре доре оморет ченд партийни грамотагьой шегьерие комитет партия. Эзи дуб сал пушо эри омборе саллуь жофо э кор идейно-политически вомухдеи жофокешгьоре уре доре омори грамотай гIуьзети эн Президиум Верховни Совет ДАССР.

Лев, Владимир ве Юрий. Лев Илья серберэхьи сохдени отдел Рыбин-

Э бебешу верзирени келе бирет се кукгьой эн Илья Соломоновичиш. ский исследовательский институт гIилмире. Владимир Ильич — мастер шлифовальни станокгьо сохденигьо завод Дербенди, Юрий Ильич — начальник лабораторией исследовательски институт гIилми э шегьер Горькини.

Омборе салгьо зигьисде Илья Соломонович э гьэдимие шегьер Дербенд. Э гьэриш куьнде дусдгьой эну деруьт одомигьой эн ченд жире миллетгьо: татгьо, азербайджанигьо, лезгигьо, урусегьо, табасаранигьо ведиеш. Чуьн лоигьлуье коммунист, интернационалист у гьемише бэхш вегирди э собраннегьой татгьой шегьер Дербенд, эжеки э хосдеи ве муьгьбетевоз гуьфдири э товун гIээзие Ватан Совети, бирорлуье дусди хэлгьгьой эну, очмиш сохди хьиллеигьо ве дургунигьой сионистгьоре, дуьшмение реакционни идеологией энугьоре.

Хьызгьил Авшалумов

Эри 60 сали эз деде бирен

Сергей Изгияев

ТАЛАНТЛУЬЕ ШОГЬИР ТАТИ

Имисал 60 сали эз деде хьэсуьл оморен мэгIлуьмлуье шогьир тати Сергей Изгияев.

Сергей Изгияев гьеле пенжогь салаш небиребу, кейки у бивэхд рафд эз гIэрей нуьвуьсдегоргьойму, кейки талант шогьири эну эдембу сал бе сал зиьдтеш параменд бире.

Те ебо гуьфдири э товун мэгIэно ве гьиметлуьи нуьвуьсде шогьиригьой эну, чуьтам у э нуьвуьсде стихигьо, мэгIнигьо ве десденгьой хуьш-деревоз гIошир сохдиге поэзней татире, мере воисдени е ченд гоф гуьом э товун хуьшдени Сергей Изгияев, чуьтам ве кей сер гирдебуге у эри нуьвуьсде суьфдеи стихигьой хуьшдере, оmore-оморе муьхкем биребуге усдоети нуьвуьсде суьфдеи стихигьой хуьшдере, оmore-оморе муьхкем биребуге усдоети нуьвуьсденгьой эну чуьн шогьир.

Сергей Изгияев эз деде хьэсуьл омори 24 ноябрь 1922 сал э дигь Муьшгуьр (Нюгди). Песдегьо кифлет бебей Сергейгьо э шегьер зигьисдембугеш, бебей энугьо, хуьшдени Сергей ологьошуре, рафде оморешуре э дигь хуьшдеревоз, э дигьбонигьой хуьшдеревоз гьемише гировунденбируьт. Те э Дербенд колхозгьой онгурбогьи гуьнжунде оmore, бебей Сергей Довид-Хьэим гьемише э Муьшгуьр зими, хир, бисду ве де мэхьсуьлиге кошденбу, дуланмиши кифлет энугьемише эзи кор, эз кор ранж-бери биренбу.

Ме э товун эни кор нушу доренуым унегуьре, ки раче природай эн дигь иму: савзелуе мержгьой энун, ковре хиргьо, зерде зимигьо, хэсдее вишегьо, гуьлишоне богьгьо-богьчегьой Муьшгуьр эз гIэилиревоз хэвес венгесдет э дуьл энун. ГIошире раче природай энинжо э хэвес оурденбу одомигьой эни буле хорире неки эри э селигьэиревоз гьуьллугь сохде, дошде и хорире, веровунде э у жуьр-бежуьре мэхьсуьлгьо, гьемчун эри хунде мэгIнигьо, гуьнжунде овосунегьо, легендагьо, ихдилот сохде угьоре дуй эри еки. Белки эзу товуней, ки лап келе мэгIлумдуйе овосунечи хэлгь иму Хьизгьийей Эмин (Дадашев) ведиромори эз дигь Муьшгуьр. Э ёрмени, гьер сеимуьн-чоримуьн муьшгуьри овосунечи бу. Хуьшдени бебей эн Сергей Довид-Хьэим, комиреки ме лап хуб шинохденбируьм, омборе овосунегьо, метелегьо дануьсденбу. Сергей неки гIэил гьисди, э жовоне вэхд юш эз бебешу омборе ихдилотгьо, овосунегьо шиновусденбу, комиреки у эри энун гьемише ихдилот сохденбу. Эз бебешу, эз овосунегьо, ихдилотгьой энун, эн дигьбонигьой хуьшде Сергей гьемчун хуте биребу темизе зугьун хэлгьире. Гуьфдире мибу, ки Сергей эн суьфде сер гирди эри нувьуьсде суьфден стихигьой хуьшдере хэвслуь бире эз гофгьо ве ихдилотгьой бебешу.

Омборе салгьо гирошдигеш эзумогьойлеревоз, оммо гуйге дигьне рузе хуно э ёрмени, э пушой чумгьоймени, чуьтам э мегь эн Май 1939 сал ме э З—муьн школа э Дербенд диребируьмге Сергей Изгияеве, вегирдебируьмге эзу суьфден стихотворенней энуре эри дофус зере э альманах иму. Ме увэхди кор сохденбируьм э Махачкала э Институт история, зугьун ве литература. Гьемин суьфден гиле теслих сохде оморебу эри гьер сал ведешенде альманах э зугьун тати. Ме оморенге э Дербенд шинохэ учительгьой эн З—муьн школа текелиф сохдут мере эри оморе э школа, вохурде э ученикгьой эн келете классгьо. Э пушой парта нуьшдебируьт жовоне гIэил раче сиечердее сифет, сие мигьровуне чумгьо Сергей Изгияев ве е науке сиечердее духдер, кутэхьэ муьгьо.

Сергее ме шинохденбируьм эз зуревоз, кейки бебегьойму э дигь эеки хьэрмэхьи, ранжберьети сохденбируьт: зими, бисду, хир кошденбируьт. Сергей у руз до э ме дуй-се стихигьой хуьшдере эри хунде, дануьсде фикирмере э товун энугьо. Стихигьой энун гьелеунгьэдер хуб, небелд бируьтгеш, оммо ме дирируьм, ки и жовоне гIэил хэвесе шогьйри, дуьл шогьйри дери. Эзу стихигьой эни гIэил школан ме э стихотворенней энуре вегирде дешендуьм э суьфден альманах тати, комики ведироморебу э 1940 сал. Стихотворенней энун бу э товун мигIнд Май:

МигIнд эн Май, мигIнд васал,
Шорут гьеме фэхьле-ранжбер,
Варансдет гьеме чуьн богь.
Э минжю зерейм бейдогь...

У руз ме э Сергеевоз хэйли суьгьбет сохдум, гуьфдируьм эзу нувьуьсден хуьшдере эз дес нешенуь, гьемчун хунден, данани хуьшдере гIэре недоре зиёд ве звер соху. Чуьнки гьер шогьйр, гьер писатель э хунден, дананиревоз божорени ве зиреки хуьшдере зиёд несохдге, чуьтам гIов недоре, гьуьллугь несохде гуьл пажирениге, гьечу божорени ве зиреки пажирени.

Чуьтам мере имид бугьоре хуно у оморе-оморе, келете жогьил бире-бире сер гирд зиреки ве божорени энущ эри муьхькем бире, нуьвуьсде раче мэгГэнолуье стихигьо, мэгГнигьо, десдонгьо.

Гьелбет, э е статья минкин нисди эри нуьвуьсде тевесер э товун хубе мэгГэно, жуьрбежуьре тематика, бемзерлуье зугьун ве верзуьшлуьигьой эн творческой эну. Тевесер угьоре хунде, шинох бире ве дануьсде мибу энжэгэ э хундеиревоз гьеме шогьиригьой энуре. Омборгьой энугьо сал бе сал дофус зере оморет э альманах тати, ведироморет э жейлее сборникгьой шогьири эну: «Фикиргьой шогьир», «Иму гьэлхэнд шолуминим», «Суьгьбет э дуьлевоз», «Муьгьбет ве гьисмет», «Э иму ижире гГэдоти» ведиеш.

Шогьир Сергей Изгияев э творческой хуьшде эн суьфде гьисди шогьир-гражданин, ватанхогь эн вилеет хуьшде. Стихигьой энугьо гьисдуьт э товун Ватан совети, дусди, шолуми ве бирори хэлггьо, гГуьзет эн жофо, гьэлхэндчигьой ватани, мугьбет жовони ведиеш. Э омборе стихигьой энугьо дусди шогьир, хуьрмет, герми дуьл энугьо эри жофокеше дуьруьсде одомини, комики э жофой дес хуьшдеревоз бегьем сохде граждански ве патриотически гьэрхунди хуьшдере э пушой хэлгь, вилеет, зиёд сохде девлет Ватане, муьхькем сохде гьувот энуре, юш хуьшдениюш э дуьруьсде кор хуьшдеревоз хуьрмет ве гГуьзет гьобул сохде э пушой хэлгь. Шогьир ю хуьшдению шори ве келегеди сохде эз жофой энугьо. Эри эни товун лап хосиетлуьни раче мэгГни энугьо «Эри холибофгьой Дербенд»:

Имугьой диренуьм э шегьер Дербенд,
Товуше золхоне, нуьшдет зенгьо ченд.
Ловгьошу э хэнде, ранг чигьрет очугь.
Бовор сох, диремунд бисдорум очугь.

Десгьошу надуьшменд, мивешенд энгуьл,
Мибисдо зу бегьем нэхчегьой эн гьер гуьл.
Мигун гуьллуь богь кошдиге усдо,
ТэгГрифи Догьисту игьоют, дусдгьо...

Чуьтам иму гуьфдиримге: гьеме фикиргьо, хэьлгьо, хоше ниетгьой шогьир эри Ватани, эри хэлгьни, гГуьзетлуье жофой энунни. У э творческой хуьшде э хэлггьэвоз э е дуьл, э е жун, э е зугьун, э метлеби, э е дилеги:

Чуь бэхдевер гуьлчменди гьер тараф,
Хэлгь Ватанме — вокурдегор гьисд сараф.
Темэхьмени зигьуьм сад сал зиёдтеш,
Бигьил хэйрлуь бу эри хэлгь жофоймеш.

Иллогьки э хубе бемзерлуье зугьуневоз, мигьревуне дуьлевоз нуьвуьсде омори лирически мэгГнигьой энугьо. Ини, меселец, вегирим виним мэгГни энугьо «Гуьзел»:

Дануьсденуьм э рачитуь нисди сер,
Шогь эн гуьлгьош э туь нибошут бемзер,

Гьер энгуыл бенд муйгьой сертуь гьисд гъээл,
Чуьш бисдоге рэхьмлуь миё бу гуьзел.

Онгур Дербенд туьре хуно нисд шири
Дирем туьре, нибу дие дуьл гьемин.
Нисед бире вохурден эз гъээл,
Изму рэхьм бер, сурул мебош туь гуьзел...

Э келе дуьлхоши ве эшгъэвоз нуьвуьсди шогьир Сергей Изгняев эри гъэлхэндчигьой Ватан иму, келе шогьир ве игидлуь гъовхобер э гъэршуй фашизма, куьшде омориго э гитлеровски гъээземет Муса Джалил, эри сегъмсуьзе жоборде танкист э Келе довглой Ватани жун хуьшдере доригьо эри буьзуьрге столицай вилеет иму—Маскове э гъэлхэнд дошдеки Александр Мардахаев, эри шогьир тати Монувзъхь Дадашев, жу хуьшдере эри Ватан суьпердигьо э вэхд довгю.

Зугьун эн нуьвуьсде стихигьой Сергей Изгняев темизуьт, рачуьт, уре асант хунде ве варасире бире. Ижире талантлуье композиторгьойму: Шимшуьн Ашуров, Юно Авшалумов, Бобо Кулиев нуьвуьсдет музыка эри кими стихигьо-мэгИнигьой энү. Мере иллогьки нушу доре воисдени э мэгИни энү «Гюлбогьор», нуьвуьсде омориго э гIуьзет жоборде корсохе зен, дедей эн дуь кук э довгю пуч биригьо, оммо неденишире э ижире дерд, эжоборди, жуьргIэтиревоз кор сохдигьо э колхоз, асарай суьрхи гьобул сохдигьо, Гюлбогьор Давыдова. Эри эни мэгИни энү лап раче мугьумлуье музыка нуьвуьсдебу талантлуье композитор иму Шимшуьн Ашуров. И мэгИни фирегуь мэгIлуьмни э гIэреъ хэлгь.

Эз зиндегуни хэлгь иму Сергей Изгняев нуьвуьсди гьемчун пьесагьо: «ДухдергIэмле», «Кифлет Бинемн», «Жовоне бригадир».

Сергей Изгняев бирмунди хуьшдере гьемчун чуьн фегьмлуье тержуьме сохдегор. Меселен, у э хубе дананиревоз тержуьме сохди мэгIлуьмлуье пьесай эн буьзуьрге композитор ве драматург азербайджанире Узеире Гаджибекове «Лейли ве Меджнун», комики ченд бо бирмунде оморебу э сегьней театр тати, кими стихигьой Лермонтове, Сулейман Стальскире, Гамзат Цадассаре ведиеш. Э хубе усдоетиревоз у тержуьме сохди э зугьун тати гьемчун сборник эн стихигьой Ларает ленински ве государственни премияре, шогьир хэлгьн Догьистуре, Игид жофой социалистире Расуле Гамзатове «Буьлуьнде асдарагьо».

Э е стихотворений хуьшде шогьир нуьвуьсди:

Воисдени бошум мигьмун гьер хуне,
Шуморденуьм, рузгьой гIуьмуьр вес нибу.
Дуьл гьер инсон э гьопуй дусд гьисд хумне,
Унжо бире мэгИни шогьир дервоку.

Сергей Изгняев э нуьвуьсде произвeдениегьой хуьшдеревоз бири дусде мигьмон эн омборе ве омборе кифлетгьой эн одомигьой хэлгь иму, стихигьо ве мэгИниегьой энү бири дервоку э дуьл энугьо.

Э дуьл эн шогьир омборе нетгьо, дилеггьо дебу: нетгьо, дилеггьой энү пок, темиз бируьт дуьл эн хуьшдени шогьире хуно: дире э чум хуьшдеревоз гьемише согьн-саламати, дусди-шолуми, хошбэхди ве мозоллуьи

хэлгээ, тозе мэгИнигьго, шогьйригьго нувууьсде эз зиндегуни энү, дире тозе шоригьго ве барасигьгой Ватане. Бивэхд муьрдеи энү негьишд тевесер эжиге оворде и хубе войгегьго ве ниетгьгой энуре.

Шогьйр ю зинде нисдигеш, мэгИнигьго, ниетгьгой энү зиндеуьт э дуьл хэлгь, гьемише еровурдинуьт эри энү. Омбор дузи гофгьгой эн шогьйр, нувууьсденге у эз товун хуьшде:

Шогьйруьм, нувууьсдем десдонгьго ченд верэгь,
Гьер гофме ниети, дилеги эри хэлгь,
Зиедте нисди бэхд, сох, дусд, туь бовор,
Мирдуьмге мимуну десдон едигор.

Деберье Шаулов,

кандидат гИлим философи, доцент.

ГІЭДОТГЬОЙ ДИН-ДОГІОТИ ЖУГЬУРИ ВЕ ЗАРАЛИ ЭНУГЬО

Еки эз бинелуьбе бэхшгьгой дин-догІот жугьури гьисди гІэдотгьгой дин-догІоти. МэгІэной энү, чуьтам эн гьемей дин-догІот гьисдиге эри муьди сохде э худо бовор сохе одомигьоре э туро, гоморе веруьтгьго гофгьго, дегьишде э зир илгьом дин-догІот, тор сохде муьвэхь энугьоре, пес шенде гьэножогьги энугьоре.

Гьисди, гьейсэгІэт омбордеки хэлгь нисе гирде гІэдотгьгой дин-догІоте, мигІидгьгой энуре, тэгІнитгьоре. Неденишире э и кор, зарали энугьго омборуьт. Дин-догІот ве гІэдотгьгой энү неки тор сохде муьвэхь одомире, мешот бире э у эри варасире законгьгой природаре, обществоре, у гьемчун ихьдиборсуьзи венгесде э гІэрей жугьургьго э де миллетгьгойгеревоз ве-диеш.

Еки эз гІэдотгьго-мигІидгьгой дин-догІоти гьисди шобот. Э гьонун дин жугьуриревоз руз шобот гьич е кориш сохде гІэмел ниёв. Э гуфдирей туреревоз, ки руз шобот кор сохдге у э сер хуьшде келе гІовун вегирде. У одоми э и тегьеревоз келе тэхсиркори э пушой худо. Дин-догІот жугьури талаб сохдени ужире одомире эри сэхд тембихь доре. Уре эри «шоботе хор сохдеи» куьшдеш, гІэмел оморени.

Э иму, э дигьго, мэхьэлегьгой татгьго, дин жугьурире гирдегоргьго, зигьисденбируьтгьго жигегьго руз орине те чуьшме дерафде зенгьго э хуне хьэрекет мисохдут гьеме коргьгой хуне-жигере эри варасде, хурек шевшеботи нен шоботире хьозур сохде гьишде. Мердгьго кор-бор ишуре варасде, шохьонгум мирафдуьт э нумаз. Зенгьгоймуре э нумаз рафде гІэдот небу, не уьгоре э нумаз дегьишдеш нисе дегьишденбу, егІни, зен элчэгьэ худо нэгІлет сохде чини. Зенгьго шохьонгум руз орине миёсдуьт шэгІмгьго дегесунде, десгьоре э пушой шэгІмгьго кешире, нимаз хунде. Э гуфдирей дин-догІот жугьуриревоз, зен гІовункори э пушой худо, у егІни, «куьшди товуш эн гІуьломе, у товуше у вогордундени э дегесундиревоз шэгІмгьгой шоботире».

Э худо бовор сохденуьтгъо зенгъо нисе варасиренуьт, ки дин-догIот жугъури э и коревоз охмури зере гудфире э зен, тэхсиркор. хэтокор хьисоб сохде гудфире уре эпушой инсонгъо.

Руз шобот э дин жугъуриревоз хьисоб бирени — руз форигъэти. Гьелбет, жофокеше одомире э ориней ю е гиле семе руз форигъэти гереки вемунден, хэсдеи хуьшдере эри вегирде. Оммо руз эн шобот э дин жугъуриревоз гъич е кориш сохде гIэмел нисе оmore, гIэтош венореш, э рэхъ ведерафдеш. Бирени ужире коргъой чули-мэхъсуьли эгенер е рузиш эглен сохдиге келе зарали овурде эри одоми, эри жофо ве хэйр эню. Оммо шобот гъэдэгъэ сохде эри эню зимигъо-мэхъсуьльгъо пуч бисдогеш руз шобот эри кор сохде. Унегуьре гъеле э симиуьн салгъош оmore э худо бовор сохденбируьтгъо колхозчигъо татгъойму руз шобот э кор нисе ведерафденбируьт. ГъейсэгIэт омбордеки одомигъо татгъо-иудейгъо дие шобот нисе гирденуьтгеш, оммо гьисдуьт ужире одомигъо комики дошденуьт и гIэдот дин-догIотире.

Эз шобот бэгъдо э дин жугъуриревоз еки эз лап мэгIнэнолуье, вожиблуье мигIид жугъури гьисди «Руш-гъошоно» (тозе сал) ве «Кипур».

Кипур гьисди мигIид эн гIовунгъоре «копоре» сохден, гIовунгъоре эз сер одоми ве эн гъемей хэлгъ вегирден, э худо «лово-тошuvo» хосдеи э товун эни кор. И мигIиде э календар жугъуриревоз гировунде оmoreни э вэхд понз (э сентябрь), э дегъимуьн руз тишири. Э вэхд эни мигIид е шев ве е руз одоми е доне кор ние соху, миё тэгIнит гируь, гъичниш ние хуру. Э и коревоз у миё гIовунгъой хуьшдере э пушой худо темиз соху э гъэд эн е сал у сохдигъоре.

Э гудфирей рабигъоревоз э и рузгъой эн мигIид э хьэшдимуьн тебгъэй асму худо сохдени суд эри гъеме одомигъой хори. У нувьуьсдени э дефдер хуьшде гьисмет эн гьер одомире эри биёвгъо тозе сал, воно-рени э у дефдер муьгъуьр хуьшдере, Э у дефдер гуйге нувьуьсде оmoreни эри гьер одоми у зинде мимунуге, небу мимуьруьге, эгенер мимуьруьге, эз чух мимуьруьге у. Одоми косиб мибуге, небуге гIошир, вегир мибуге, небуге юхсул. ГIовунгъой мерде эри эз сер эню вегирде миёсде куьшде оmore хуруз. У куьшде хуруз миёсде вачарунде оmore э сер эню. Гъеме гIовунгъой энуре, у э гъэд е сал сохдигъоре, егIни, у хуруз э хуьшде вechирени, э и тегъеревоз у одоми эз гIовунгъой хуьшде хилос бирени. Э сер эн зен эри кипурнедово вачарунде оmoreни керг.

Овоми, дургуни, шефди ве руьхшенди эни гIэдот очугъ мэгIлуьми эри е кем семе варасирогоре одоми. Э и гIэдот эн дин-догIотевоз ве-ди бирени, ки одоми чух гIовун сохдегеш э у бэхшире оmoreни, эгенер у эри кипур э сер хуьшде недево вачарундге. Э и коревоз и гIэдот дин-догIот бедкоре, хэтокоре одомире эз ижире усоле, беде хосиет хуьшде хилос нисе сохде, диеш рэхъ вокурде эри тозе бедкоре, хэтокоре коргъой эню. Песде вегирим виним е тарафигей эни кореш. Эри гьер бедкор гьер одоми миё ю хуьшдению жугъобдор бу, тембихъ доре биёв. Хуруз эри недево куьшде оmoreнигъо чух тэхсири эри гIовунгъой эн хэтокор? Песде мибу ми рази бире э у кор: хуруз енебуге керг, э сер комигъоки гъеме гIовунгъо, хэтокоргъой эн одоми э пушой кипур веноре оmoreтгъо, фирсоре биёвт эри хуьрде эри куьнде одоми, бирор-хэгъер?

МигIид эн кипур нен руш-гъошонере гьисди мэгIэной класси. У мигIидгъо ведешенде оmoreт эри терсунде хэлгъэ, сегъм худо нен рабигъо-

ре дешенде э дуыл энугьо, фурмунде угьоре, э пушой гЮширгьо, девлетмендгьо эри муьди сохде хэлгъэ, гьншеде угьоре довом доре э зир муьрс эн огьоеи сохденуьтгьо классгьой эксплуататори.

Пушотейне жугьургьоре бируьт мигИидгьой васали ве поизи эн ранжберьети. Меселен, мигИид нисону эн э у куьгьне девргьо зигьисденбируьтгьо жугьургьо, бу мигИид васали. У мигИид ченд гьозор сали гЭмел оморе. Э жуть-бежутьре деврьо э у мигИид жуть-бежутьре дегишингьо дешенде омори. Э у лап дуре гьэдимие вэхдгьо умогьгьой жугьуригьо бирет мол-гьэре гьулулугь сохденбируьтгьо одомигьо. Э вэхд мигИид нисону (пасха) гЭдот бу эри э гьурбуни овурде суьфдеи балай эн моле. И мигИиде угьо гировунденбируьт э вэхд васал, кейки мол-гьэре сер гирденбу эри бала зенде. Песдегьо жугьургьо сер гирденге эри хори гьулулугь сохде, и мигИид бисдо мигИид эн ранжбери, хоригьулулугь сохи. Эз суьфдеи гендуьм-тэхуьл угьо гЮрд сохде, муьнуьк недерие гьогьолгьо, киличегьо сохде михурдуть э гьуьзет эни мигИид ранжбери.

Песдегьо, ченд сад салгьо гиросше бэгьдо гьулулугьчигьой дин-догЮти э е жирейге чарундет мэгИэной эн мигИид нисонуре. Э гуфдирей энугьоревоз жугьургьо сохдет гьогьоле Миши-рабину угьоре эз Мисраим эз есири-гьульети ведировунденге. Угьо э рэхь, э хоригьой Синай гуйге эз хэми сохдет муьнуьк недерие гьогьолгьо, венорет угьоре э сер сенгьгьо, э зиргерми эн чуьшме э гьечиревоз буржундет гьогьолгьоре, хурдет.

Гьеммей гЭдот эни мигИиде гьулулугьчигьой дин-догЮт жугьури ологьолу сохдет гуйге эз хилос биревоз хэлгъ жугьури эз зир муьрс эн мисраимигьо.

МэгИэной эни мигИид нисону ве гьемчун эн де мигИидгьо ве гЭдотгьой диндогЮтире хуно гьиди мэгИэной класси, реакционни. Эри шев нисону хунде оморенуьтгьо вэгИзгьо, нимазгьо гьиди метлеб ю дур сохде хэлгъ жугьурире эз де хэлгьгьойгей гЮьлом, гумонлуви ве ихьдирсуьзи венгесде э гЭрей энугьо. МигИид нисонуре иллогьки пропагандировать сохденуьт сионистгьо эри сионизм хэйр гьисдигьо коргьо, диеш гужлуь сохде илгьом дин-догЮте э сер эн хэлгъ жуьугьури, лов сохде миллет-перези ве нэхогьере э кин угьэ миллетгьойге, дуьшмени венгесде э гЭрей жугьургьо нен гЭребгьо.

Реакционни мэгИэной эн мигИид нисону ведини эзу кориш, ки э гуфдирей дин-догЮтевоз гьеме жуьгьургьо, зигьисденуьтгьо э де вилетгьойге, эз хори Израиль бэгьэй э голут-есири деруьт. Унегьуре э худо бовор сохденуьтгьо одомигьо шев нисону миэ хунут: «имисал инжонимге, салиге оморенигьо э хори исроил...»

Э гьечиревоз, э гуфдирей сионистгьо ве дин-догЮт жугьуриевоз гьеме жугьургьо, гЮшир енебуге косиб, муьлкедор енебуге батрак, девлетменд енебуге гЮни-юхсул — гьеме э еки бирорут. Унегьуре жофокеше жугьуре э гьэршуй гЮширгьо, муьрсдорогоргьо женг ниэберуьт, иллогьки эн гЮширгьо, девлетмендгьой жугьури. Чуьтам еГни худо жугьургьоре эз голут мисраими хилос сохде ведировундиге э хори ханаан, гьечу худо кумеки мисоху э жугьургьо эри овурде угьоре э «хори «Исроил»».

Роль «Мошиехь бин Довиде», комиреки, э гуфдирей туроревоз, худо ю хуьшдени миэ фуьрсуй, еГни, жугьургьоре эри кура сохде эз гьеме

вилеетгъо, овурде «э хори бебегъо» сионистгъо вегирдет э сер ишу. Э гьечиревоз сионистгъо, комигъоки гьисдуьт дуьшмен эн дусди-бирори э ГӀзрей жофокеше жугьурго ве эн де миллетгъойге, неки дургу, шефдуьт э пушой эн хуьшдени хэлгъ жугьуру, оммо гьемчун э жирейге чарунденуьт гофгъой туроре эри хэйр бишэГре политкай ишу.

Нисонуре гирденуьт э мегъ апрель хьофд руз. Гьер хуней жугьур э ГӀэдот дин-догӀотевоз миё гьогъол соху, восдону «хьэлоле» гушд, дуне, жэГӀ, савзе ведиеш. МигӀид мие гирору э хубе хурекгъо сохдиревоз. Суьфден дуь руз мигӀид нисону дин-догӀот гьэдгъэ сохде эри жугьуру кор сохде. Сер шев нисону мердгъо рафденуьт э нумаз. Эз нумаз вошошденге гьемей кифлет, енебуге е ченд кифлет э е жиге кура бире, гировунденуьт шев мигӀид нисонуре.

Омбордеки одомигъой хэлгъ иму варасиренуьт хэйрсуьзи, дургунигъо, ологъолюь гьисдуьтгъо э гьозней эн мигӀид нисонуревоз. Торих дануьсденуьтгъо одомигъо лап хуб дануьсденуьт, ки жугьурго э у куьгъене девргъо, э товун комигъоки гуфдирени дин-догӀот жугьури, гьич е вэхдиш э хори Мисраим (Египет) не зигьисдет. Унжо угъо незигьисде бэгъдо, гьелбет э голутиш недебирет. Унегуьре э туро веруьтгъо гофго, гуйге Миши э буйругъ худоревоз ведировунди жугьургоьре эз зир муьрсголут эн пергӀуь, мисраимигъо дургуне вэГӀзгъо, овосунегъоют. Дургунут, этъуьл одоми неветовусдение ихдилотгъоют гьемчун э туро веруьтгъо гофго, гуйге Миши пергӀуьй мисраиме эри терсунде десдечуре э мар чарунди, ГӀов нуькерере э хун чарунди, э десдечуй хуьшдеревоз эз гъэе ГӀов-билогъ вокурди, гъе э у десдечуй хуьшдеревоз дерьёгъе пара сохди, кифлетгъо, молгъэре, гереки-дуьрлуьг эн гьемей хэлгъ жугьургоьре гировунди эз гъэд дерьёгъ. Песде гуйге гьеме жугьурго эз хуьшги дерьёгъ ведироморенгӀе Миши гене дес хуьшдере э лой дерьёгъ кешире, ГӀовгъой дерьёгъе э еки вогосунд, пергӀуьре не гъушунгъоьуре гьемере батмиш сохд э гъэд дерьёгъ.

Гьозие-гъэдер э товун мигӀид нисону, ве «муьгӀуьжуьзгъой» эн Миши гьисди дургуне, фантастически овосуне, гуьнжунде оморигъо э десдин гьуллугъчигъой дин-догӀотевоз хэлгъэ эри фурмунде, э зир сегьм ве илгъом ишу, эн эксплуататоргъо эри дегьише.

Неденишире э и коргъо, и ГӀэдот эн мигӀид нисонуре гирдеи гьелеш демунди э ГӀзрей омборе одомигъой хэлгъ иму. Гьисди омборгъой энугъо бовор нисе сохденуьт э туро нуьвуьсде оморе нэгъуьлгъо-ихдилотгъо э товун мигӀид нисону. Кимигъо сохденуьт гьогъол, гирденуьт «мигӀид» нисонуре э хотур эн э хуне деруьтгъо келе мердгъо, келе зенгъо, кимигъо гьечи э «традиция» гуьре. Оммо неденишире э и кор очмиш сохде гереки реакцинни мэгӀэной эн мигӀид нисонуре, варасунде э дин-догӀот бовор сохденуьтгъо одомигъо ки, э товун эни мигӀид нуьвуьсде оморетгъо дургуне гофгъо, ихдилотгъо, ГӀэдотгъой энугъо гьисдуьт гуфдире эри сер энугъоьре пучунде, фурмунде, э зир терс ве сегьм илгъом дин дегьише угъоре.

Дуьимуьн бэхш эни статьяре хунит э альманах эн салиге.

Эз уруси э зугьун тати тержуьме сохди Борис Гаврилов

ЭРИЧУЬНИ ИЖИРЕ УСОЛЕ ГІЭДОТ?

Гьер хэлггэ гьисди ГІэдотгьоу, традициягьоу. Имуреш гьисди ченд жире ГІэдотгьо, традициягьо. Эзи ченд салгьо пушоте ме нуьвувьсдебируьм э товун эн кими ГІэдотгьойму.

Те е гиле биней гофе сер гирде, мере воисдени гуюм: иму, коммунистгьо, одомигьой совети э гьэршуй эн гьеме куьгьне ГІэдотгьо нисдим эз бебегьо-келебебегьо мундетгьо эриму лоигг, верзирени гьисдуьтгьо ГІэдотгьош деруьт, оммо эриму зарал, лоиггсуьз гьисдуьтгьо ГІэдотгьош деруьт, Унегуьре иму хубе ГІэдотгьоре гирденим, гьоим дошденим, хьэрекет сохденим эри вомухде, тербие доре жовонгьоре э руьхь, э хосиет эн у хубе ГІэдотгьойму. Оммо иму женг берденим, охмури шенденим э лоиггсуьзе, эри хэлгг заралг усолн, бедн оворденуьтгьо ГІэдотгьо.

Омборе хубе ГІэдоти, меселен, эз бебегьо-бебегьо мундигьо эриму: келете одомире хуьурмет гирде, э руй эн у непоисде, герек бисдоге гьемише эз дуьли кумек бире эри эн у. Э у хуне, кифлет, жэгІмет, эжеки хуьурмет, обур эн пире, огьиле одомигьоре нисе дошденуьт, унжо хуби, шолуми, хьэьменди ве дусди нибу. Унегуьре иму хубе ГІэдотгьой эн бебегьо-келебебегьоре неки миё гьемише э ёр гирим, оммо диеш гьоим, зиёд, гужлуь сохим э ГІэрей хэлгг.

Хубе ГІэдоти гьемчун эз бебегьо-келебебегьо мундетгьо эриму эри дусди, хьэрмэхьи гировунде э хубе одомигьоревоз, неденишире чуь миллетиге у, чуьнки хуби ве дуьруьсди эн одоми э миллети эн у кор невери, э хуьшдени эн у кор вери.

Омбор хубе ГІэдоти эз бебегьо мундетгьо эриму: гьер одомире, екем семе минкин бирегоре, э сер муьрдей эн шинох, дигьи-жэгІмети, эн дуре енебуге куьнде одоми эри рафде, эри сер кешире э одомигьой муьрдегор, жунсогьи, ГІуьмуьрдубрази хосде эри ГІэилгьо, куьнде бирор-хэргьер эн у.

Имогьой мере гуьфдире воисдени э товун эн е усоле, элчэггэ ГІэдот э и песини салгьо ведироморигьо. Гуьфдире герекн, ки и ГІэдот эз бебегьо-келебебегьо не мундиэриму. Не ижире ГІэдот эслогг э дин турош невери. И ГІэдоте, эз товней комики мере воисдени гуьфдире, ведешендет е пара одомигьо, неденишире э у кор, ки эзи ГІэдот эз зарал, бедн бэггэй е хэйр нисди эри хэлгг, эз елойге руьхшендиэ ГІэдоти, охмуруни эри муьрде.

Меселен, кими одомигьо ведешендет ижире тозе ГІэдоте: сэхьибгьой эн муьрде эри муьрдегор миё э гьэд хьофд рузи, иллогьки э хьофдимуьн ве чуьлимуьн рузгьо, одомигьоре келе гьуногьлуггьингьо сохут э ГІэруьсихунере хуно, эри энугьо восдонуьт э ешикгьоревоз эрэггн, каньяк, сохут ГІошгьо, егънигьо, дулмагьо, хьозур сохут жуьр-бежуьре закускагьо э сер суьфрей энугьо эри туькуьлмиш сохде.

Омборе одомигьо, комигоки э дес жофой хуьшдеревоз эдете гьэзенмиш сохденуьт нун не партал кифлет, ГІэилгьой хуьшдере э шуькеет ве

келе дуylesди деруьт эз товун ижире элчэгъэ, бигIэдотие, номуссуьзе ве инсофсуьзе гIэдот. И лонгъсуьзе гIэдоте ведешендет гьемин у одомигьо, комигьоки э жофой дес хуьшдеревоз нун ве хурек пули эн гIэйлгьошуре гъэзенмиш сохденуьтгьо нэгI, у одомигьо, комигьоки э дургуни, шефди, алишвериши, дуьздиреиревоз пул-суьрх кура сохдегоргьо, эз ижире э шефдиревоз кура сохде пул-мол гъудурмиш биретгьо. Угьо э ижире келе хэржигьоревоз э номус венгесденуьт фэхълее, жофокеше одомигьоре, э и тегьеревоз межбур сохденуьт угьореш э вьхд овил эри гIэруьсире хуно гировунде овиле. Эри зну одомигьо, э дуьзди-шефдиревоз пул-девлет кура сохдегоргьо, гьелбет, е четини нисди ижире хэржигьо эри сохде. Ижире одомигьо е войне хэржи сохдере э сер хьофд рузи ве чуьл рузи эн муьрдешу, песе гене ченд войне сер мигируьт эз хэлгъ, эз хьуькуьмет эри дуьздире, уьсделуьге эз дуьздире пулгьо сике, келегеди сохде. Оммо жофокеше фэхълее одомигьо э номус эни элчэгъэ гIэдот офдоре, межбур биренуьт песини пул ишуре эз гIэйлгьошу, кифлет ишу векенде, енебуге э келе гъэрдгьо, дуьлесдигьо офдоре ижире келе хэржигьо сохде эри овил муьрдешу. Кимигьой энугьо э салгьоревоз доре эз сер сохде нисе дануьсденуьт эри эни кор э гъэрд вегирде пулгьоре.

Унегуьре ижире гIэдот, чуьтам иму гуьфдиримге, неки лонгъ нисди э гIэдотгьо-весиетгьой бебегьо-келебебегьойму, и гIэдот — беде суруле гIэдоти эри жофокеше одомигьой хэлгъ иму, иллогьки эри етимгьо, бие зенгьо. Хэлгъ хуьшдере хосдегоре одоми, эри зну дуьл сукхундегор миё охмури, нэгIлети шенуь э у одомигьо, ижире шефде, лонгъсуьзе гIэдоте ведешендегоргьо, мейл энугьоре гирденуьтгьо.

Гьери вегируьгу гуьугу эз ме е раби, е туро дануьсдегор: э коми туро, э коми гоморе вери, ки сэхьиб муьрде хэлгъэ миё э вьхд овил эрэгъи енебуге каньяк дуь гуьфдире? Нум эн коньяк нен эрэгъи эслогъ не э туро не э гоморе невери. Унегуьре неки эрэгъигьо не каньякгьо хурде э сер овил эн муьрде, гъудишиш сохде э сер эн каньяк енебуге эрэгъи э вьхд овил э гIэдот диндогIот гуьнжуьсдение, лонгълуье кор нисди. Ижире гIэдот неки пой зерени э гIэдотгьо бебегьо-келебебегьойму, гьемчун охмури эри э дин-догIот бовор сохденуьтгьо одомигьо, гIовуне кори, чуьнки и элчэгъэ гIэдоте ведешендетгьо одомигьо неки пой зеренуьт э гIэдотгьой бебегьо-келебебегьойму, гьемчун сохденуьт э туро неверие коргьоре.

Эгъуьлсуьзе, дургуне гофгьоют, гуйге ченгъедер эрэгъи, каньяк нухорушгьо, закускагьо доре омогое э сер суфрой овили, унгъедер гуйге эри муьрде хуьрмети. Энжэгъ овоме, суке одомигьо бовор мисохут э ижире гьирьетсуьзе, руьхшендие гофгьо. Эз ичку, нухоруш омбор хурде э сер суфрей овили муьрдере хуьрмет нисе бире, энжэгъ руьхшени эри муьрде. Э сер мито, э овил одоми миё биёв эри эрэгъи, каньяк, лезетлуье чигьо, закускагьо хурде нэгI э гIэруьснхунере хуно, эри могъбули кешире эри муьрде, чуьтам буге э гIэдотгьо бебегьо-келебебегьойму.

Гьисдуьт ужире феремезе ферзендгьо, комигьоки э зинди пире мердгьо, пире зенгьоре — бебегьо-дедегьошуре унгъедер э гуш нисе гирденуьт, дуь э сер еки вешенденуьт, песе муьрденге ченд е гIэруьси овил нушунденуьт эри энугьо, егIни, винишит, чуьтам иму бебе-дедеймуре хуьрмет сохдимге. Хуьрмет э бебе-деде э зинди миё бирмунут кукгьо, духдергьо, э овиле э гIэруьси чарундиревоз нэгI.

Э товун эни усоле, бишерке элчэгъэ гӀэдот гереки гуфдире эри терг сохде, женг берде э уревоз гуфдиребу гьемчун управляющий эн коргьой дин-месеби э кин Совет Министргьой Догъисту э пушой актив шегьер Махачкала. Гереки эри варасунде э гьеме, гьемчун э дин-догӀот бовор сохденуьтгьо одомигьош эри и э бебегьо-келебегьойму лонгъ нисдигьо элчэгъэ гӀэдоте ведешенде эз гӀэрой эн хэлгъ.

БОВОРИНЛУЪ Э ШОВГӀОЙ ВАТАНИ

Еки эз пушолуье ве тэгӀрифлуье корхоней эн республикайму гьисди фабрик холифбофи эн шкгьер Дербенд. И фабрикаре эри вокурде ве гьечи пушово берде омборе жофо кешири коммунист, активлуье бэхшвегир эн довгӀой Ватани э гьэршуй талавурчигьой фашисти Мугъдоши Хизгилов. У ченд салгьо директор эни фабрик бири те э пенсия рафде.

Оммо мере гьейсэгӀэт гуфдире воисдени э товун игидигьо ве мердъетигьой эн Мугъдоши Хизгилов, комигьореки у бирмунди э вэхд Келе довгӀой Ватани.

Пушой довгӀо э Финляндияревоз М. Хизгилов бу редактор эн гозит тати «Гьирмизине асдара», комики дофус зере оморембу э Дербенд.

ДовгӀо э Финляндияревоз варасденге Мугъдоши Хизгилов гуллугъ сохдени э жергегьой Армией Совети э хоригьой Белоруссия.

22 июнь 1941 сал талавурчигьой фашисти э хогъиниревоз шишире оморенуьт э сер вилеет иму. Суьфдеи рузгьо ве мегьгьой эн довгӀо омбор гурунд бируьт эри лешгер иму. Неденишире э гьэзоблуье женггьо, гьинорменди эн одомигьойму эз сер те ве пой сэхд ергэгуьлуь бируьтгьо гьушунгьой фашистгьо эденбируьт шишире вегирде хоригьо, дигьгьо, шегьергьоймуре. Э еки э и женггьо э фашистгьоревоз Мугъдоши Хизгилов суьфдеи гиле гурунд яралуь бирени э август 1941 сал э хоригьой Смленск ве гьемчун бирени контузия. Оммо эз е мегьнимиге бэгъдо у гьеле томом хуб небиреки, дорени рапорт эри вогошде э довгӀо.

Дуьимуьн гиле Мугъдоши Хизгилов гурунд яралуь бирени э женггьо эри Вязма, кейки немцгьо э омборе гьувотгьошуревоз эденбируьт рафде э сер эн Масков. Мугъдоши и дес неки гурунд яралуь бу, оммо эз зэхьмет сэхде ярай хуьшде у э хуьшде недебу. Э и тегьеревоз у офдорени э дес фашистгьо э есири. Уре суьфдеи гиле овордени э лагерь есиргьо э Могилёв. Фашистгьо недануь гуфдире ю киниге, чь миллетиге, Мугъдоши гуфдирени ю Мигъдор Абдулалиевни гуфдире.

Э мегь январь 1942 сал Мигъдор Абдулалиев вирихдени эз лагерь есиргьо. Дуь мегь зидте у гешдени э вишегьо, юре имид бире э партизангъ мивохуру гуфдире. Оммо уре э нэхэбереки гирденуьт гьуьлпочегьой фашистгьо — полицайгьо, гене берденуьт э лагерь есиргьо э Молодчено. Эзунжо уре берденуьт э сэхде вагон э Польша э июль 1942 сал. Эз Молодчено э Елдинь (Польша) э бердеки Мигъдор Абдулалиеве э де есиргьойгеревоз подпольни комитет эн лагерь норени э пушой энужгьобдорлуье везифе. Э жиге оворде и жугьобдорлуье везифере, Мигъдор Абдулалиев дерафдени э Кавказски легион, комиреки гуьнжундебируьт немцгьо эз есиргьо-кавказигьо эри гьовхо берде э гьэршуй лешгер иму.

Оммо метлеб эн Мигъдор Абдулалиев (Мугъдоши Хизгилов) бу эри э ихъдибори немцго дерафде, оммо эз зир дес эри зарали зере э уго, э и тегъеревоз кумеки сохде э лешгер иму, э Ватан хуышде. Э лап четине вэГдогхой хуышдеш Мигъдор Абдулалиев гнч фурмуш ние сохденбу, ки у шовГло дори гуфдире Ватане чуын солдат, командир совети, чуын дуьруьсде коммунист эри доре гъеме хъэрекети, фегъм, гъувот хуышдере, эгенер герек бисдоге — жун хуышдереш эри эн.

Неденишире э четини, секонеи Мигъдор не е ченд хъэрмэхъгой ю, гуьнжунде подпольни комитет э пэхъники агитация гировунденбируьт э ГЗрей легионергхой эн батальон, варасунденбируьт э уго чуй суруле, вэхъшие дуьшимегъютге фашистгъо эри хэлгъгой вилеет иму, эри зиндегуни ве азади энугъо. Эзи кор агитация бэгъэй членгхой эн подпольни комитет дуьздиренбируьтерэгъ эрэгъ эз складгхой эн лагерь, эри антифашистгхой Польша, э комигъоревоз ологъо гирдебируьт. Э ГЗрей эн легионергъо членгхой эн подпольни комитет гьемчун э пэхъники лов сохденбируьт мэГлуметгхой Совинформбюоре.

Еки эз журналистгхой Польша А. Волжанский э польски гозит «Зиндегуни литератури» э 20-муьн апрель 1975 сал нуьвуьсдебу э товун Мугъдоши Хизгилов гъечи: «...эз увэхдине коргъо ве гъозиегъо, гирошдетгъо э зиндегуни Мигъдор Абдулалиев мибисдо гуьнжунде е ченд сериягхой кинои «Ставка эз жун зиеди».

Э у рузгъо э тен Мигъдор Абдулалиев формой эн капитан армией гитлери вебу. Оммо и форма энжэгъ лигъоб бу эри пэхъни сохде эз фашистгъо киниге у, чуьтам келенге, гъэзоблуьнниге дуьшмени энугъо э кин талавурчие гъушунгхой фашисти. Ченд фашистгъоре у куышди э хъэрмэхъгой хуышдеревоь, хилос сохде антифашистгхой полякире.

Инжо э Польша гъисдики Мигъдор шинох бирени э е зен полякиревоь — Любомиревоз. Э десдин энуревоз у шинох бирени э антифашистгхой Польшаревоз. Э гъечиревоз Мигъдор ве хъэрмэхъгой энугъо гирденуьт пэхъникие ологъо э партизангхой Польшаревоз, э пэхъники фирсоренуьт эри энугъо эрэгъгъо, дермуго ве мэГлуметгъо э товун сургъой довГлои эн фашистгъо. И келе кумеки бу эри антифашистгхой жиген. Эз елойге немцго омбор дуьлпесо бируьт, чуьнки легионергъо, еки эз комондиргхой комигъоки бу капитан Мигъдор Абдулалиев, гъетте э фронт рафде гъеусэГэт гирошденбируьт э тараф эн лешгер Совети.

Эхириш фашистгъо варасире чуй одминиге Мигъдор ве хъэрмэхъгой энугъо: Мирза Алиев, Георгий Гогешавили ве Ибрагъм Мамедов, дусдогъ сохденуьт угъоре, дешенденуьт э гъээмет Демлине. У лап сэхде гъээмет — гъэлебенди бу. Эзунжо эри вирихде омбор четин бу. «Сиегъе капитане»—ижире лэгъэм норебируьт Мигъдор Абдулалиеве ве хъэрмэхъгъоюре — членгхой подпольни антифашистски комитете гестаповцигъо омбор кудебируьт, куышдебируьт эри сургъой комитете ве ологъогхой энугъо э польски антифашистгъоревоз дануьсде эзугъо. Оммо Мигъдор не хъэрмэхъгой ю э мердъетиревоз ветовусдугъе гъеме жире синемиишгъоре, оммо е доне сура недоругъ э фашистгъо. Фашистгъо гъер чор энугъоре э гуниле зерени бисдоругъ. Оммо мэхътели гестаповцигъоре гъэдер небу, кейки угъо дануьсденге, ки Мигъдор э хъэрмэхъгой хуышдеревоь вирихди гуфдире эз гъээмет-гъэлебенди.

Мигъдор ве хъэрмэхъгой энугъо вирихдебируьт э кумеки эн полякго-

ревоз. Антифашистгьой эн Польша, э комигьоревоз ологъо бу Мигъдоре ве хьэрмэхьгьоюре, тапшуърмиш сохдебируът э гъэземет коргъой ремонтуре гировунденбируътгьо полякгьо, дуът гуфдире э пэхъники э Мигъдор ве хьэрмэхьгьо ю огъун бурранигьо мушарлего ве огъун бурранигьо гъэйчи. Гьеме э Демблин дебируътгьо гестаповцигьо э пой вэхизунде оморебируът эри эз дуьдлогъи вирихдегортьоре гешде. Оммо угьоре офде недануьсдуът. Антифашистгьой Польша угьоре пэхъни сохденуът ве гьечи эз пэхъники эн оккупантгьой фашисти доренуът угьоре э десдей партизангьо. Энжэгъ э вирихеки эз гъэземет эз гунилей гестаповцигьо муьрдени е хьэрмэхъ энугьо Ибрагъим Мамедов.

Э гьечиревоз эз гьеминон 1943 — муьн салевоз сер гирдени зиндегунни ве гьовхой партизани Мигъдор Абдулалиев. Мигъдоригьо суьфде гъэриш биренуът э десдей партизани, рэхъберчи эн комики бу э Армией Совети пушоте политрук бугьо Константин Сафарьян. Э десдей энугьо те Мигъдоригьо гъэриш бире э угьоревоз дебируът энжэгъ шеш одоми. Угьоре чор туьфенг зиедте де ерэгъиге небу. У туьфенггьореш доробируът угьоре антифашистгьой Польша. Суьфдеи акцией партизани энугьо бу куьшдеи гъэреулчигьой фашистуре э тэхде-гъит бурранигьо корхоне. Э и тегьеревоз угьоре бирени чор туьфенгигеш.

Десдей энугьо рафденуът э Восток э тараф серхъэд эн Польша ве Союз Совети. Эз нуькерей Буг гирошденге увэхди э десдей энугьо омборе партизангьо дебируът. Угьо бируът эз есиригьо, вирихедебируътгьо эз лагергьой немцгьо. Десдей энугьо гьечи келе биренге, бэхш сохде оморбу э се группагьо. Э Мигъдор дебугьо группа партизангьой энугьо вихдени уре рэхъбер ишу. Десдей энугьо э рэхъбери Мигъдор Абдулалиевоз дироморенуът э хоригьой Совети. Инжо у э десдей хуьшдеревоз ченд гилегьо гьовхо бердени э фашистгьо ве бендергьоревоз. Десдей партизани эн Мигъдор оморе расиренге э хоригьой Брест у гъэриш бирени э десдей партизани э нум Жуков, комики бу е бэхш эн келе бригадай партизани э нум Сталин. Изму партизангьой десдей Мигъдоре бирени минкини эри бэхш вегирде э келете операцнегьо. Мигъдор Абдулалиев норе оморени жигегир эн командир десдей разведкаи. Э рэхъбери энуревоз дербедогъун сохде оморенуът гарнизонгьой фашистгьо э Шацк, э станцией рэхъгьовуни Домачево, э Олтуше ве ченд жигегьогеш.

Начальник штаб партизани э нум Волков бугьо Кирил Александрович Шлиховский руй бире э кин Мугъдоши Хизгилев э десдин гозит «Дагестански правдаревоз», нуьвуьсдебу 28—муьн феврал 1968 сал:

«Эдее хьозур сохде оморе книг э товун игидигьой партизангьой эн бригадай Флегентов, э комики дебу десдей партизани э нум Волоковниш. Авторгьой эни книг, гьемчун меш хьисоб сохденим, ки у книг омбор гьиметлуь мибисдо энжэгъ умэхъэли, кейки э у нуьвуьсде омоге э товун гьозиегьо, оморотгьо э сер ишму э салгьой Келе довгьой Ватани ве э товун ишму ве де партизангьойгьей десдешму сохде игиде коргьо. Хосденуьм эз ишму, нуьвуьсит ёровурдигьошмуре, сер гирде эз гьозией суьфдеи рузгьой довгьо те песнини рузгьо.»

Э мегъ декабрь 1943 сал дивисд партизангьо, э Мигъдор Абдулалиев гуьнжундебугьо план гуьре, гирошденуът серхъэд Польшаре, куьшденуът гъэреулгьой лагерь есиргьоре э шегьер Гежухве ве хилос сохденуът омборе есиргьоре, э гъэрей комигьоки дебируът полякгьо ве граж-

дангьой эн де вилеетгьойгей Европа. Эз е ченд мегьиге бэгьдо разведчикгьой эн десдей партизани Мигьдор Абдулалиев гировундени рейд э хоригьой Польша. Угьо гировунденуьт э рейда э буйругь командованчеревоз. Э вэхд эни рейд угьо оmore расиренуьт е сер те нуькереи Висла, кура сохденуьт омборе мэглуьметигьой разведкаи э товун гьувотгьо ве оборнай эн фашистгьо, герек бируьтгьо эри нуботлуье операциегьо э гьэршуй гьушунгьой гитлери э хоригьой Польша.

Э мегь апрель 1944 сал десдей Мигьдоре доре оморени келе тапшуьрмиши хьуькуьмети эри гировунде жугьобдорлуье рэхьбергьой движением Польшаре эз район Белоподлязка эри фирсоре э Масков. И операциере угьо э жиге оворденуьт э жобордиревоз. Э десдин эн еки энугьоревоз Мигьдор (Мугьдоши Хизгилев) фирсорени когьоз э Дербенд эри бебе-дедей хуьшде э сирот ве гозитевоз. Энжэгь увэхди дануьсденуьт угьо, ки кук ишу, эз товун комики и ченд салгьо хэбер небу, согьн, эдее э жобордиревоз женг берде гуьфдире э гьэршуй хунхуре фашистгьо. Гьелбет, шори энугьоре гьэдер небу.

Гьеминон 1944 сал бригадай партизани, э жерегьой комики дебу Мигьдор Абдулалиев гьэриш бирени э лешгер Совети. Э жергей эн лешгер Совети у женг бердени э талавурчигьой фашистиревоз те руз бесгьуни.

Э гьеме зиндегуни, игиде коргьой хуьшдеревоз Мугьдоши Хизгилев бирмундени нишон эз дуьли-жуни дусд дошден Ватан советире, доре эри мозол, азади ве гьэлхэнди энугьеме хьэрекетигьой хуьшдере, жун хуьшдере гьимиш несохде эри Ватан. Еровурдигьо, ихдилотгьой энуре э товун гирошдигьо Келе довгьой ватани, игиде коргьой эн солдатгьо, партизангьойму э вэхд довгьо э гьэршуй фашистгьо э келе хьэвесевоз гуш веноренуьт шинохгьо, жовонгьо. Чуьн холясе патриот совети, лонгьлуье интернационалист у чендбогьо эз трибуна э собранией жофокешгьой шегьер Дербенд очмиш сохди шефдигьо ве дургунигьой сионистгьоре, провокациегьой энугоре э гьэршуй вилеет иму, эн дусди бирори омборе миллетлуье мемлекет иму.

Э лонгьлуье коргьой энугьоре — уре лонгьлуье хьуьрмети.

ФОЛЬКЛОР

ШИР, ГУЪРГ НЕ ТУЪЛКИ

Шир-аслан э чул ведиромореху. Э у вохурд е гуърг не туълки. Шир жумунд энгуъшде, огол зе гьердуъй энугьоре. Гуърг не туълки гье усэ-гIэт оморут, сер зеруът э шир-аслан, гуфдируът лерзире-лерзире:

— Гуъллугътуъ, огъойму!

Шир-аслан жогъоб до:

— Метерсит, ме ишмуре эй хурде огол незерем. Биъйт гьерсееки хьэрмэхь бошим, вадарайм э чул э ов хьэрмэхьн, ов зеним, биёрим хурим, межлуъс зере э е жиге.

Игъо хьэрмэхь бисдорут, ведарафдуът э чул. Вохурд э игъо е келкуъгьи. Шир-аслан атланмиш бисдо, эз бугъоз кеклуъгьи тасунд, оворд но э мейду. Гене гешдуът, винируът е марале. Шир дес шенд — уреш гуърд оворд. Гешдуът, гене офдут е буъзкуъгьи. Уреш шир гуърд оворд.

Ове норут э мейду. Шир мугу:

— Эй гуърг! Бэхш сох игъоре, нуьшим хурим!

Гуърг омо нуьшд э пушо, мугу:

— Огъойме, ебо эз гьемейму пушо и кеклуъгьи туъре. Ме эз туъ чуъклеуьм, марал мере...

Гье и гофе гуърг гуфдире мунде: «и туъре, и мере», шир-аслан дес шенд э сер гуърг, сер юре пучунд, бурри шенд э хори. Мугу эз туълки:

— Э туълки, туъ чуътам бэхш сохде!

— Огъойме падшоъ.— мугу туълки,— туъ гьувотлуъни эз гьеме хьэйвугъо. Падшоъ эн гьеме хьэйвугъо гьисди. Келкуъгьи нашдовитуъре, марал — пишнитуъре, бизкуъгьи — шохьнгуминейтуъре. Эн ме жендекме чуъни, хурекме бу: мере гье эз пушойтуъ мунделегъош весси.

Шир мугу:

— Э туълки, чуъ хубе раче шеригIэт бурри туъ! Туъ и дерсе. и эгъуъле, туъ, эз же вегирдей?

Туълки мугу:

— Э жунтуъ, падшоъ, эз сер гуърг вегуърдем.

Туълкире шир-аслан эзуновле гьемише э хуьшдеревоз гердуьнд.

Дофус зере омори эз сборник «Фольклор тат 1940 с.

БУЪЛБУЪЛ НЕ ГЪИЛОГЪ

Буълбуъл нуьшдебу э сер суьмбуъл эдембу раче гьово хунде. Гье и вэхди гъилогъиш омо нуьшд э сер гьовогъдор. Гъилогъ мугу:

— Эй хэре буълбуъл. Туъре гIэйб нисе оморе э пушойме ведиромо-

рени э и хэре сестуьревоз и хэре мэгҠнигьойтуьре хундени? Туь гьич утанмиш, хьэл-Гов бирени?

Буьлбуьл мугу:

— Хок вараво э сертуь! Эз сесме инсонгьо хьэз сохденуьт, мере э гьэфесгьой суьрхи дошденуьт, э пушойме хуб-хубе хурекгьо декуьрденуьт, гушдмере гӀэселе хуно хурденуьт. Вой герде эричуьтуьни хэр. Сестуьш туьре хуно хэри, гушд туьш гуьшд сег нен хэре хуно хьэруьми. Туьре инсонгьо диренге эри хьэзиш зерени куьшде. Вой эри сер буьлбуьл гердо эри туьчуьни хэргьош руьхшенди биренге.

Гьилогь мугу:

— Гьечуниге кеш бурайм э шеригӀэт э ки келей эгьуьлмендгьой шеригӀэтсохгьо. Игьрол имуш бугу ижире; сес эн гьерки усол ведиромо-е чум юре векендени.

Буьлбуьл рази бисдо. Рафдуьт расд оморут э е хуг.

Хуг сохд шеригӀэт энугьоре. Э шеригӀэт хугевоз гьобул бисдо сес гьилогь. Е чум буьлбуьле векендуьт. Буьлбуьл омо нуьшд э сер ю суьфде мэгҠни хунедмбугьо суьмбуьл. Гьилогьшиш омо нуьшд э сер энугьовогьдор. У мивинуь буьлбуьл эдей гирисде, мугу:

— Эй буьлбуьл! Возирем э туьревоз — бердем туьре, дие гирисде эйчуь гирисде туь?

Буьлбуьл мугу:

— Эй бедгӀэсуьле хэре гьилогь! Бегем ме эри чумме гирисденуьм. Ме эри энугьо рузме эдее гирисденуьм, шеригӀэтме э дес хуг офдори гуьфдире.

Дофус зере омори эз сборник «Фольклор тати», 1940 с.

ОВОСУНЕГЬОЙ МАЛЛА НАСРАТДИН

МАЛЛА НАСРАТДИН НЕ ГЪУНШИЮ

Гьунши малла Насратдине е руз хэр герек бисдо эз више эри хьуьзуьм овурде. Диромо гьунши э ки малла Насратдин, мугу:

— Жон, малла, хэртуьре е сэгӀэт мэхьэл ди, бурам эз више е борле хуьзуьм биьрум.

Малла мугу эз гьунши:

— Э жунтуь, гьунши, хэрме э хуне недери, небуге мидорум. Гье и туьтем э говду хэр малла гӀэрини мизенуь. Гьунши мугу:

— Эй малла, туь гуьфдири, хэр э хуне недери, хэр э говду дерики?

Малла Насратдин гӀоси мибу, мигую:

— Туь чуь аннамезе одомини, гьунши. Туь э ме, э и сипре руш, э и маллаетиме бовор нисе сохде, э гӀэриней хэр бовор сохде?

КИЛЭХЪ ЭН МАЛЛА

Малла Насратдин е килэхь восдоребу эри хуьшде э хьэшд аббаси. Сер ебо у э куче ведироморе, жэгӀмет визор энуре миберд. ЖэгӀмет, худо мебуру — омбор, малла ки — тек, эдинончов. Эз келей эни шегьер гуьрде. те чуьклею ведарафде, диругор малларе поюндени, килэхь юре эз сер ю вегуьрдени, хуб иловлей килэхьэ фегьм сохдени, песде гуьфдирени:

- О, омборекбу, малла!
- Шор дураш, малла!
- Э ченд бири, малла?
- Эз же восдорей, малла?

Э гьечиревоз согъ руз малла э беди-гьовои мирафд. Эхир малла эз дес жэгмет визор оmore, мугу эз зен хуыште:

— Зен!

Мугу:

— Гьой!

Мугу:

— Э жун бебейтуь, зен, гьой нисди, хьэрон. Ме эдее э хуне дегешденуьм муьрде. Туь вадара э куче шивен сох, гуки, малла эз нокуми офдори муьрде. Хэлгъ шегьер гьеме э хьэёт кура бисдо омоки, дино э гушлейме гу, мэглуйьм сох, мере гофи.

Зен малла ведарафд э шивеневоз э куче. Хэбер малла муьрдеи лов бисдо э гьемей шегьер. Жэгмет гьеме кура бисдо омо э хьэёт малла. Зен малла диromo э хьижле, гуфди э гуш малла, ки жэгмет шегьер гьеме кура бири гуфдире.

Егилейге малла Насратдин килэхь э сер вери медиров мипою э пушой жэгмет. Жэгмет гьеме мэхьтел мимуну. Малла мугую:

— Эй гьозорет! Ме немурдебируьм, энжэгъ гушгьойме кар биребу эз дес ишму. Ишму мере динж нисе гьишденбирит. Гуш венит! И килэхьме бири э хьэшд аббаси. Восдорем уре эз тукун Мешеди Келбелон. Омборекбу сохдегор мере гье инжиге омборекбу сохугу. Де мере э кучегьо гирде, инжимиш сохде. визор меэрит — гьо!..

ЧУЪТАМ МАЛЛА НАСРАТДИН Э ЕРХ ОФДОРЕБУГЕ

Малла Насратдин эз сер ерх э луьнг шендеки, пой ю суьрт рафд, офдо дерафд э гьэд ерх Малла гье у сэглэт эй хуыште фикир мисоху: «Бобо вой! Биёбур бисдорум, кидан мере диногор — чи бириге?»

Гье эз гьэд ерх малла е келе хьэрой мегируь, мугую:

— Эй гьевелине девргьойме, гиросше вэхдгьойме, э буьлдурчиневоз борж берде рузгьойме: Чуь сохум, гиросшд глэемете жогьилигьойме, гьуьлепене огьил бисдорум!

Малла глэйбе-глэйб медиров эз ерх, туьр-туьр сохде бел чухой хуышдере, миденуьшуь э иловлей хуыште, мивини екиш нисди, мугую:

— Эгъ, одоми хьисоби хуышдере э ён хуыште бие буру. Гьевелиш, гье э у жогьилигьош, е гугьь небирум ме — о!..

«БЭХШЕЙТУЬРЕ ЖУМУН, БЭХШЕЙМЕ МУНУГУ».

Шев э гуфере гиризд глэйл. Зен хэбер сохд малларе, мугу:

— Хуьрд бисдо и гьулгьойме эз глэйле э гуфере жумунде. И дедей муьрде соил эн ме гьисдигьоре хуно, эн туьш гьисди эхи. Екем туьш жумун дне!

Малла мугу:

— Туь духдер, негьогъ гIоси эричуь бире? Нисе воисде туьре: бэх-шейтуьре жумун, бэхшейме мунугу буравгу гьечу.

ШОВГIОЯ МАЛЛА НАСРАТДИН

Е гиле хэр малла Насратдин вир мибу. Малла согъ руз те вомунде мигердуь хэре, оммо ниёфу. Малла гIоси мибу, эз хуьшде мадарав, мугу:

— Э жун мере офиригьо худо, ме у бедгIэсуьле хэрмере офдумге, медеберуьм уре э базар, гьечи э гьовои, э е аббаси, э гьимет эн е керг-вече мифурухум, эз серме и болоре рэгIд мисохум.

Малла гешд гене е гьэдер, офд хэр хуьшдере. Омо бисдо руз база-риш. Малла эри хуьшде гуфди:

— Ме э сер гьэгьр, э сер гIов-гIэтош шовгIо сохдем гуфдире, биё и сад монети жейроне хэрмере ведеберуьм фурухум э гьимет е вечей хэлгъ?

Малла гене фикир сохд эри хуьшде, мугу:

— НэгI, ме маллае одоминуьм, шовгIойме батул бире гIэмел ниёв.

Малла Насратдин вегуьрд е дуразе расере, бесд э сер эн хэр, э се-ригей эн расе бесд назуре. Хэр не назуре дешенд э пушо, берд э базар.

Муьшдеригьо кура бисдорут, пуьрсуьруьт эз малла гьимет эн хэре. Малла жугьоб до:

— Гьимет хэрме е абасини, оммо ме хэре назусуьз нисе фурухде-нуьм. Гьимет эн назу сад монет кемте нисди. Ки муьшдериниге — куьнд биёвгу!..

РАСЕЯ ЭН МАЛЛА

Гьунши мидиров эз малла Насратдин расе михогьу. Малла мугую:

— Туь мунош, гьунши, расе э дес дери, э сер расе гендуьм вокоши-рем эри хуьшг сохде.

Гьунши мугую:

— Эй малла, э сер расеш бегем гендуьм вокоширени?

Малла мугую:

— Доре невоисденге, жон гьунши, э сер расеш мокошу.

ДУХДЕР ЭН МАЛЛА

Малла Насратдине е оморе расире духдер бу. Малла миденишуь мивинуь сие мосдиле духдерлегьой гьуншиш эдее хосде оморе, оммо и ала-гуьзеле жейроне духдер ю мунди рафде нехосде. Малла фикир мисо-ху эри хуьшде, мугую:

— Э иш фенд дери.

Руз базар марав малла э базар, мивинуь е мерд эдее е гов фурух-де, эдее гуфдире:

— И говме омбор хубе гови. Э сал ю е бала доре. Гьич гьуьсуьр

нисе мунде. Сер ебо дуьшире у е бедире шир доре. Не э ю е гъилигъиш недери.

«Имугъой ле дануьсдуьм, чуьтам хэлгъ мол хуьшдере э кес фурухдениге»,— мугую малла эри хуьше.

Малла миёв э хуне. Гье у шев эз хуней гІэсуьллуье, вегирлуьуе одомигъо эри духдер энун илчи мидиров.

Малла мугую эз илчигъо:

— Гуш венит. Те игърол-модор сохде ебо хосиетгъой эн духдермере э ишму гуюм. Духдерме — омбор хубе духдери. Э сал ю е балаш зендени. Гъич гъуьсуьр нисе мунде. Шириш хуб доре. Дира-гъилигъиш недери э духдерме. Гъисмет гъисдиге э рэхъ мирайм.

Илчигъо омбар мэхьтел мундут э и гофгъой малла, мугуют:

— Гьечу буге, бэхшлемиш сох малла, эри туьре инжимиш сохден: имуре ужире духдер герек нисди.

Гуфдире и гофе, илчигъо мадаравт эз хуней малла. Малла мугую:

— Гьеме мол хуьшдере тэгІриф мидуь, деш ширин, гъиметлуь мибу. Ме тэгІриф доренге диеш хуьрд-хок бирени мунде.

Э ТУЬ ЧУЬНИ?!

Егиле еки эй хьэз мугую эз малла Насратдин:

— Эй, малла, дениш ебо, киниге эдее е ленгери гІош берде!

Малла жугъоб мидуь, мугую:

— Беруьгуь, э ме чуьни!

— Эдее э хунешму берде — е! — мугую шинох.

— Хуб, э туь чуьни? — мугую малла.

ЧУЬТАМ МАЛЛА НАСРАТДИН ГІОШИРЕ ХЭР СОХДЕБУГЕ

Лап косибе вэгІдогъой малла Насратдин бу. Е гиле малла э ён кинле нуьше, сере тик гуьрде, э худо лово хосде, мугу:

— Эй худо, эгенер туь э гІуьлом гъисдиге, фуьрс эрме е сад монет пуьл суьрхи и десме лап тенг гъисдигъо вэгІдо.

Зен малла, шинире и ловой энуре, мугу:

— Эй мерд, сад монет суьрхи омбари, гу, кемтеш бисдоге гІэмел миёв.

— НэгІ, — мугу малла, — ме диё ловоймере гуфдирем э худо. Эгенер эз сад монет е монетиш кем бисдоге, ме пуле нивегируьм.

И гоф эн малла нен зен юре шиновусд гъунши энугъо е гІошире одоми. Малларе эри синемиш сохде у доно э кисе навад нуьгъ монет суьрхи. себэхьмунде верафд э сер бун хуней малла дешенд кисей пуле э тов энун

Малла вини эз тов чуьнге офдо э кинле. Фегъм сохд, мивини е пура кисеи. Кисере лов мисоху, мивинуь э кисе навад нуьгъ монет суьрхи дери.

— Гъэйгъу нисди, — е мугую мулла гье усэгІэт. — Кисе эврьюшуьмини, э зар-суьрхэвоз духде оморен. Гъимет энун эз е монет кемте нисди.

Хысоб сох, ки худо э ловоyme гуш венори, сад монет суърхи фирсори эрime.

Гошир и гофгъой малларе шиновусденге, гье у сэгIэт дуьллесо бие, муфурав эз бун, мидиров э ки малла, мугую:

— Кисей пуле ди! У пулгъо эн мени. Ме ди шиновусдебируьм чьтам туь эз худо лово хосдебириге эритуь сад монет суърхи фуьрсуь гуфдире, эгенер эз сад монет е монетиш кемте бисдоге туь у пуле нивегирн гуфдире. Ме навад нуьгъ монет суърхи дешендем э тов эри туьре синемиш сохде.

Малла сер гуьрд эри хьэшо зере.

— Эрime эз тов пул не чи не офдори. У мере гьисдигъо навад нуьгъ монет суърхи эз фэгьире бебей зенме мунди эри эню. Не ме эз худо ловош не хосдем...

Игъо мофдонуьт э хуьжет. Гошир омбор мугую, малла кем мишинову. Гошир миденуьшуь мивинуь, э дуьл малла пулгъоре вогордунде недери, мугую:

— Гьечу буге, вэхиз бурайм э суд э ки гъози, бигьил у шэгIр имуре буругу.

— Бошгу, — жугъоб мидуь малла. — Оммо ме келе мердуьм, ме э ки хьуьрметлуье гъози э пееде рафде нидануьм, гъувотме нисди. Биёр хэртуьре, венуьшуьм э кул эню, бурам.

Гошир рафд овурд хэр хуьшдере. Малла гене мугу:

— Зенме ди гIэбоймере шуши, тари, э расе вери. Ме таре гIоборе вокурде оmore нидануьм.

Чорей гIошир-гъунши небисдо, рафд тозе гIобой хуьшдере овурд, до э малла. Малла тозе гIобой гIошире э тен хуьшде вокурд, венуьшд э кул хэр эню, омо э ки гъози.

Гошир гуфди гьеме гъозие-гъэдер эн ихдилот хуьшдере. Гъози мугу эз малла:

— Туь чьуь гуфдире э и гоф?

— Эй гъози,—мугую малла. — Туь мунош, туь эзи гъуншиме пуьрс: э сер эню эгъуьл вери, небуге невери?

Гошир гIоси мибу, мугую:

— И чьуь гофи?! Гьелбет, вери!

Малла мугую:

— Хуб, гьич эгъуьл э сер вебугъо одоми э тов эн кес навад нуьгъ монет пуьл суърхи мидешенуь?

Гошир гене гIоси бие, мугую, чььтам уре воисдембуге э и тегьере-ревз эри синемиш сохде малларе, дуз медировге у э гоф хуьшде, небуге дургу.

Малла мугую эз гъози:

— Эй огъо гъози! И навад нуьгъ монет суърхи эз хуьсуьрме мунди эри зенме. Гъуншиме э хьисобовоз имбуруз себэхьмунде эз пенжерей бун хунейме дири ме и пулгъоре э шумордеки, имугъой эдее гуфдире, ки и пулгъо эн юни, пулгъоймере эри хуьшде эри вегуьрде. Ижире темэхькоре, гIорсуьзе одомини у. Ме терсиренуьм у гьейсэгIэт чаруьсде негуь, ки э хэр, ме оmoreмгъоревоз — уш эн юни гуфдире.

— Дие энкини?! Гьелбет, эн мени!— хээрэй мисоху гҮошир.
— Диририт, жон гъози, чуй одминиге у? Ме э ишму гуфдируьмки.
Чорей энү буге, у эз худо-бенде нетерсире, гҮэйб-гҮор неоморе юре мича-
руу мугую: и гҮэбош э тенме веригьо эн юни гуфдире.
— Гьелбет эн мени!— ченд е буруж хээрэй мисоху гҮошир.
Малла эз зир лов хэндуьсде, э саламатиревоз мугую эз гъози:
— Туь эдее дирe, шиновусде, чуй одоминиге и. Бур шэгҮр имуре э
дин, э худо лоигъ гьисдигьо гуьре.

Гъози эз расдиш гьерчуь мидануь гҮошир жингири, эз жингири, э
эгьуьл недерий хуьшде эдее гуфдире и гофгьоре. У гҮошире пиш мисоху
медекуьнуь. Малла э олхогьиниревоз пулгьоре вегуьрде, э кул хэр гҮо-
шир венуьшде, тозе гҮобой гҮошир э тен ю вери, дуьлшор, лов хэнде мо-
гошду э хуне.

ЧУЪТАМ МАЛЛА Э ДУЪЗДИ РАФДЕБУГЕ

Е гиле шев малла э ширине хов дерики, э хуней энү дуьзд диromo-
ре, хуней энуре вале бердебу. Малла хэбер мибу, миденуьшуь миви-
нуь э хуней ю гьичиш недомунди, гьемере дуьзд берди, э хуне дуьзд пол-
хол э полхолиреш негьишди.

Шев нимешев биренге малла мегируь нердуире мурав э дуьзди э ху-
ней эн гьунши хуьшде, эн е гҮошире севдегер. Нердуире э пенжере ве-
норе, малла марав э сер нердуи, эз пенжере мидарав э хуней севдегер.
Эз куче гиросдогор нердуире невинуь гуфдире, малла микешуь мидебе-
руь нердуире э гьэд хуне. Эз сес нердуире кеширеи, гҮоширсэхьиб хуне
хэбер мибу, мивинуь малла нердуи э душ вери поисди э минжи хуне.

— Эй малла,— туь шев-нимеше инжо чуй сохде?

Маяла миденишуь мивини коргьо шулухи, юре дири, хуьшдере э
хэри веноре, мугую:

— Ме эдее нердуире фурухденуьм.

ГҮошир гҮоси бире, мугую:

— Инжо беге базари эритуь? Бура э базар фурух!

Малла мугую:

— Э жунтуь севдегер, нердуире э гьеме жиге фурухде мибу, токи
муьшдери оф биьв эри энү.

«БИГЬИЛ ЕБО МЕШ МУЬРУЬМ...»

Е гиле малла Насратдин миьв э гьуногьлугьги э хуней эн е одоми.
Шохьонгум зен шинох суфре дешенденге, миьру минуь э пушой энугьо
е нун тонун, е гьэзе гҮэсел не е лэгьэ. Сэхьиб хуне мегируь лэгьэре, сер
мигируь э лэгьэревоз эз гьэзе зри гҮэсел хурде. Сер ебо у пура лэгьэй
гҮэселе э лэглэ берде, э вогьнеки мугуфди:

— Ой, муьрдуьм!

Малла миденуьшуь мивинуь сэхьибхуне лэгьэре эз дес нисе веде-
шенде, э ю гҮэсел нисе расире, у дие тоб недоре, мекенуь лэгьэре эз дес
сэхьиб хуне, мугую:

— Туь мунош, бигьил меш туьре хуно егиле муьруьм!..

ГЪЕЙБЕГЪОЯ МАЛЛА

Малла Насратдин рафд э е куьнде шегъер гереки-чи хунере эри восдоре. Э базар лутигъо дуьздируьт гъейбегъой малларе. Малла Глоси-диври бисдо омо э мечит, варафд э сер мембер, мугу эз жэгIмет:

— Эй жэгIмет! Имбуруз комини гъурумсогъиге дуьздири э базар гъейбей холинчеимере. Дуьзд-дургуй шегъер ишмуре ишму миданит. Ме хосденуьм эз ишму офит гъейбегъоймере, расунит э ме, небуге меш дануьсдеймере мисохум!

Малла гуфди и гофгоре, вадарафд эз мечит. Гъелебулей малла э жэгIмет сэхд кори сохд. Э жэгIмет офдо гудме-гуд. Екигъо мугу:

— Кидан чуй усоле кор мисохуге у!

Екигъойге мугу:

— У омбордане маллаи, эз худо лово хосде, сенгъ-тегерг неёру э сер богъгъо, мэхъсуьлгъойму?

Кимигъойге э хуьшде демунде, гуфдируьт:

— Чуй сохденини малла?

Эхирки, жэгIмет гъэрор сэхд е тозе гъейбей холинчеи эри восдоре доре малларе. Восдоре дорут. Оммо у э хуьшде демундебируьтгъо одомигъо оморут э ки малла, гуфдируьт:

— Э малла, туь гуфдири эхи, эгенер гъейбегъоймере офде э ме нерасундигте меш дануьсдеймере мисохум. Генеш, чуй мисохди туь гъейбе-гъойтуьре нирасундигме э туь?

Малла мугую:

— Чуй мисохдум? Мибурурум э хуне деригъо песини куьгъне полхолмере гъейбе мисохд.

Дофус зере омори эз сборник «Фольклор тати», 1940 с.

СЕ ХЭГЪЕР

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз е тожир. Тожир хуб моллуье, девлетлуье одоми бу. Се гуьзеле духдергъо бу уре, эз рачишу э сифет ишу денишире ине биренбу. Менг медиромоге — э менгевоз бэхъс мигирдуьт, чуьшме медиромоге — э чуьшмеревоз.

Рузгъой е рузгъо тожир эденбу э рэхъ ведарафде, дуре жигегъо рафде э кервугъо хуьшдеревоз эри севдегери сохде. Пушой рафде у огол зе духдергъой хуьшдере, хэбер вегуьрд эз угъо:

— Гъеркишму гуит, гIэллгъойме, войгей дуьл ишмуре: чуй бэхш биёрумге эришму?

Келеи духдер мугую:

— Эриме биёр эз пилкей пиэз духде булши.

Миглеи духдер мугую:

— Эриме биёр е раче гузги.

Чуьклеи духдер мугую:

— Эриме, бебе, эзу хоригъо е назуле биёр.

Тожир мофдону э рэхь, мирав тожирьети хуьшдере мисоху: дорени хуьшдере мидуь, восдорени хуьшдере мивосдону. Пушой э хуне вогошде эри миглеи духдер е товуше гузги мивосдону, эри чукклеи—е раче назуле. Оммо эри келеи духдер у булши эз пилкей пиёз духде нисе офде. Дуьл хуьрд бире, тожир ведироморени э рэхь хуне эри вогошде. Пушой э хуне расире, тожир минишуь е кем рэхьэти эри вегуьрде. Гье и вэхд э пушой эну миёв медиров е девруьш. Девруьш е жогиле гIэили, чумгьбою гьечи эдее денишире, гуйге гье и дэгъдэгъ метлеб тожире миверовуну. Мигую эз тожир:

— Туь, леле, э фикир демунде одомире хунои? Гу эриме, белки ме е чоре сохде дануьсдуьм.

Тожир ихдилот мисоху эри эну, духдергьбою эз ю чуй жире бэхшгьбо хосдетге, чуьтам у эри келеи духдер хуьшде булши эз пилкей пиёз духде неофдиге.

Девруш мугую эз тожир:

— Биё ме не тувни е игьрол сохим. Эгенер туь келеи духдертуйре э ме дориге, ме эри эну ужире булши миёрум.

Тожир е кем э хуьшде демунде, поисдени, песеде гуфдирени:

— Туьре воисдениге жугьоб мере дануьсде, себэхь гье ижире вэгIдо бош инжо.

Тожир миёв э хуне, бэхш миглеи нен чукклеи духдере мидуь. Э келеи духдер мугую, чуьтам у э девруьш расд омориге, чуьтам девруьш уре имид дориге эри эз пилкей пиёз духде булши эри овурде, эгенер келеи духдер разиниге э у эри э шуьвер рафде. Келеи духдер мугую:

— Булши эз пилкей пиёз сохде войгей мени, эзу хотур ме эри э девруьш рафдеш разинуьм.

Себэхьимуьн тожир рафдени гьемин гье у жиге, мивинуь, девруьш поисди. Угьо э еки игьрол сохденуьт, кей гIэруьсире нишунутге.

Руз гIэруьси девруьш э раче враюнде тебэгьгьборевоз, э сер энугьо веноре булшире эз пилкей пиёз, оморени э хуней одохлу. ГIэруьсире эз сер сохде, бердени зен хуьшдере э хуне. Э хуне дироморенки, девруьш гуфдирени эз духдер:

— Биё имугьгой хунегьо-жигегьгоймуре виниш.

Девруьше э хуне чуьл утогь дебу. Сивнуьгь утогьэ мибурмуну э духдер. Гьеме сивнуьгь хуне суьрх, нуьгьре, эршефи, девлет пури. Оммо чуьлимуьн утогьэ у э духдер нибурмуну. Гьечи э духдер хуьм-хэзиней хуьшдере бирмунде бэгьдо, девруьш мугую эз духдер:

— Имугьгой жунме туь, жигерме туь, эзу догьле веги екем кобоб биёр хурим гьердуьйму!

Духдер мунугу э жигей хуьшде, хэбер дуьм ишмуре эз девруьш. И девруьш бу одомихур. Ченд сали е метлеб бу уре—эз гIэрей инсонгьо е той хуьшдере эй офде.

Духдер оморе кобобгьоре винуь гуфдире, буй эн гушд жендек одоми варафдени э вини эну. Духдер варасирени, оммо сес ние сохде. Овурдени кобобгьоре норени, оммо ю ние хурде, э ён лэгIэ овурдени эдее хурде гуфдире, песеде эз нокуми дешендени э ехэн хуьшде. Девруьш и коре синемиш сохдени, гуфдирени эз духдер:

— Вэхиз, жун ме туь, жигерме туь, гье э у догьле шороб дери. У шоробеш биёр хурим.

Духдер вэхуышдени. Эз ехэн энү э вэхуышдеки гьеме гушдгьо тигьи бирени. «НэгI, иш тойме, боб деадуyme нисди»,— гуфдирени эри хуышде девруыш. Гуьрдени духдере, кешире-кешире дебердени э чьюльимуьн хуне, эз дуь бенд муй ю асмиш сохдени э мих.

Игьо мунутгу инжо, хэбер дуьм ишмуре эз хуней бебей духдер. Хэ-гьергьо нуышде э еки меслэхэт сохденуьт. Миглеи мугую:

— Дуь-се руз гиросди, иму хэгьере недирейм. Ме бурам сер кешуьм э у.

Миёв мивинуь домор тиб-тэхьно нуышди э хуне. Мугую:

— Гьечи эйчуь? Туь тэхьно дери э хуне?

— Эгь,— мугую девруыш,— хэгьертуь эз себэхьэвоз э гешд вадараф-дигьо, гьелемиш неомори. Мереш лап гиснеи. Туь мунош, биёр суьфре деше, е лугэ нун хурим.

Сер ишмуре омбор дорд недуьм, э сер келеи хэгьер чую гезиро омори-ге, э сер минжиш миёв.

Игьо инжо мунутгу, хэбер дуьм ишмуре эз чуюклеи хэгьер. Чуюклеи хэгьер эз бебешу мугую:

— Дуь-се рузи, бебе, миглеи хэгьер рафди э хуней домор иму, омбор мэхьтелуьм эйчуь теимогьой неомориге. Белки келеи хэгьерме нечоги, бурам сер кешуьм.

Чуюклеи хэгьер назулей хуышдере вегуьрде, оморени э хуней девруыш. Мивини домор ишу тэхьно нуышди, оммо хэгьергьо веде нисди. Девруыш мугую:

— Хэгьергьойтуь и дуь рузи э гешд ведарафдегьо, гьелеш неоморет. Мере эз кеэвоз гиснеи, э тэхьной эз бугьозме чи нисе рафде. Биёр суьфре деше, эзу догьле е кем кобобиш биёр, нуышим хурим.

Духдер сер догьлере вокурденге, э винию ваврафдени буй гушд эн одоми. У гье у сэгIэт э сер офдорени, гуфдирени э дуьл хуышде: «Э и кор е кор дери!» Оммо варасиреи хуышдере духдер мэгIлуьм нисе сохде. Овурдени кобогьоре хэнде-хэнде норени э сер суьфро юш нуышдени. Сер гуьрденуьт эри хурде. Духдер гушде э лэгIэ элее берде гуфдире, эз пэхьники шендени евош э хори. Духдер шенде-шенде, назу хурдени.

Девруыш гуфдирени эз духдер:

— Имугьой вэхиз эзу догьле шоробиш биёр, хурим.

Духдер э пой вэхуышдени. Девруыш мивинуь: эз духдер тикегьой гушд нерихди. У шори сохде, мугую э дуьл хуышде: «И тоймени!..»

Себэхьимуьн девруыш мугую эз духдер:

— Ме эдем э ов вадарафде. Белки хэгьергьойтуь гьеле неоморут. Эри дорихмиш небирентуь ги и очоргьоре, гешд эритуь эзи утогь э у утогь — гьеме сивнуьгь утогьэ Оммо оммони-муьрвет, дер чьюльимуьн хунере мовоку. У тилисимлуье утогьи. Гьетте дер энуре вокурде, туьре биренгьине мизенуь менгенуь.

Девруыш э рафдеки э дуьл хуышде гуфдирени: «Нефс эни духдер эн меревоз екнини. Ме ире эз хуышде рэхьо нисохум».

Девруыш рафденге, духдер сер мигируь хунегьоре эй гешде. У эри хуышде фикир сохдени: «НэгIо — о, хэгьергьойме и ченд руз э гешд вадарафдеи дургунни. Девруыш ёгьин е кор э сер энугьо овурди».

У гьечи э шек офдоре, зури-зури рафдени э лой чьюльимуьн утогь. Терсире-терсире дер энуре вокурдени. Дениширени дирени, хэгьергьо

гьердуйшу эз дуь бенд муй асмишуьт э мих. Зури-зури угьоре мивекенуь ,мидегердуну э хьэлов, сер мигируь эри хуб хорунде, мугьоег бирс. Угьоре у э жу дировунденге, мегируь е хэйли суьрх, мирав э ки заргер. Мугую эз заргер:

— Е келе гьути эриму гьуьч сох эз суьрх се одоми дорушдени. Пенжереш мисохи эз буру вокурде неев. Черхгьош гьуьч мисохи эз хуьшде рэхь рафдени. Ченггэде суьрх герек бисдоге эри энун сундугь иму мидим. Эри жофойтуьш хубе гьэгь мидим.

Себэхьимуьн хэгьергьо оморенуьт э ки заргар е кеше суьрх доренуьт уре эри гьэгь энун. Угьо э хуьшдеревоз эй хурде ширин, эй берде сук вегуьрдунуьт. Гьерссеки дарафденуьт э гьэд гьути, жумунденуьт уре эз жигею.

Хэйли рэхь, хэйли мемзуьл рафде бэгьдо э гьэд више чукклеи духдер мивинуь эзп пенжере девруьш эдее оморе. Духдергьо зури-зури пенжерере сэхд сохде, сессуьз минуьшуьт. Девруьш мугую э дуьл хуьшде: «И чуй раче гьути суьрхуни! Вегируьм беруьм ире эри тозе одохлуйме».

Оммо девруьш ченггэде гуж мизенуь, гьутире вегуьрде нидануь. Девруьш миёв э хуне, мивинуь: «жом тигьини, жигеторик — кес недери. Девруьш э сер миофдону: э гьути хэгьергьо дебире—бебей. Мивируьхуь э песой энугьо.

Девруьш э песой духдергьо вирихде бугу, хэбер дуьм эз духдергьо.

Духдергьо оморе ведироморенуьт э е вилеетиге. Шохьонгум торик бире, гьопучигьо эденбируьт гьопуй шегьере сэхд сохде. Чукклеи хэгьер эз гьэд гьути сес мисоху:

— Жон, леле, имуре имишев э инжиге мегьилит, дегьилит имуре э шегьер!

Гьэреулчигьо миденуьшуьт мивинуьт эз гьэд гьути суьрхи сес духдергьо эдее оморе. Угьоре езугь оморе, дегьишденуьт духдергьоре э шегьер. Себэхьмунде э ён гьути кура бире оморени жэгьмет. Ире дирени кук падшогь эни шегьер. У мугую эз гьуьллуьгьичигьой хуьшде:

— Гьери бурайт данит, жэгьмет эричуй кура бириге.

Гьуьллуьгьичигьо миёвт мивинуьт — гьути суьрхини, эз гьэд гьути эдее сес духдергьо оморе. Миёвт мугуют э кук падшогь. Кук падшогь э кук везир нен векилевоз миёвт эри томоше сохде. Гье н вэхди духдергьо мугуют эз жэгьмет:

— Эй жэгьмет! Э зен-зорел Миданитге, е лугь, е тике сэгьбу не е шуне венит э сер эни гьути!

Кук падшогь буйругь мидуь:

— Биёрит венит, песде гьери виним песой эни кор чуй бирениге.

Лугь, тикей сэгьбу не шуне э сер гьути воноре оморенге, гьути эз жиге жуьмуьсдени, рафдени расирени э гьироьгь эн е чой. Духдергьо ведироморенуьт. Кук падшогь э хьэрмэхьгьой хуьшдеревоз пэхьники-пэхьники оморенуьт э песой гьути. Духдергьо руй шушдеки, угьо куьнд оморенуьт. Духдергьо угьоре диренге, зури-зури дарафде пэхьни биренуьт э гьути.

Кук падшогь угьоре винире сэгьлэт ошугь бирени э чукклеи духдер. У э ён гьути поисде, гуьфдирени:

— Эйчуй пэхьни бирейт? Ведиройт, иму э ишму зубуни нисохим!

Духдергьо ведироморенуът. Кук падшогъ бердени угьоре э ки бешу. Э чуклеи хэгьер бирмунде, кук падшогъ мугую:

— Бебе, мере эзи духдер хьэз оmore, ире эйме миxогьи.

Падшогъ мипуърсуъ эзугьо угьо кинуътге, эз же оморенуътге. Чуьк-леи хэгьер гьеме э сер ишу оmore гьози-гьэдере ихдилот мисоху эри падшогъ. Падшогьеш омбор хош омо эз духдер. Эз кук хуьшде гуфдирени:

— Хэлефме, и духдер э вихдейтуъ верзирени.

Чуьклеи хэгьер гуфдирени эз кук падшогъ:

— Ме дануьсденуьм, у девруьш э песой ме миёв. Туъ мере гьич э хуне тэхно ние бигьили. Э пушой хунеймиш биё гьэреулчигьо ни. Ишуш эз хьэйвугьой више — еки шир аслан биё бу, екиге—пеленг.

Кук падшогъ рази бире, гуфдирей духдере сохдени. Нуьшунде оморени се глэруьси. Келеи хэгьере хосдени кук везир, миглеире — кук велик, чуьклеире — кук падшогъ.

Игьо мунутгу инжо, хэбер дуьм ишмуре эз девруьш. Девруьш гье гешде-гешде шегьергьоре, вилеетгьоре сирогъ бе сирогъ оморени ведироморени гьемин э и шегьер. Хэбер вегуьрдени эз хэлгъ э товун гьути суьрхи нен се хэгьер, хэлгъ гьемере ихдилот сохдени эри эню.

Девруьш восдорени тирьек, восдорени гушд. Оморени э ён гьопуй падшогъ. Э вини гьэреулчигьо, э ён гьопу поисдегоргьо, вонорени тирьеке. Чум энугьо гье усэгIэт э хифлет рафдени. Девруьш гирошдени эз гьопу, дироморени э хьэNет. Э пилоконгьо э варафдеки ведешендени эз гьейбе тикегьой гушде, шендени э пушоъ шир вен пеленг. Угьо гушдгьоре хурде вэгIдо оморени расирени э дер. Гьэьгри-гьэзоб кук падшогъ э хуне недебу э и сэгIэт, песеде эз хуне ведарафдеки фурмуш сохдебу эри гьэдэгъэ зере дер хунере сэхд сохут гуфдире.

Девруьш мидиров мивини духдер э гьэриш хьэловгьо, луьхуьфгьой эвруьшуьми хисири. Миёв куьнд, хэбер мисоху духдере, мугую:

— Вэхиз, духдер, вэгIдойтуъ омори! Эгенер сес сохдиге гье игIэре макуьшуьм туьре.

Духдер сес несохде ведироморени эз хуне э девруьшевоз. Миёвт мисасуьт те пилоконгьо. Девруьш мугую эз духдер:

— Фура!

Духдер гуфдирени:

— Бовор сох, ме дне эз туъ э е жигеш нивируьхуьм. Оммо мере кук падшогъ эзинжо э гьужогъ воровунди. Ме тегьер эни пилоконгьоре нисе дануьсденуьм. Туъ фура э пушо, э песойтуъ ме мифурам.

Девруьш суьпле хэнде сохде, гуфдирени:

— Мемзири туьре ме дануьсденуьм. Егиле фурмундей мере, дуьмуьн бо нифурмуни. Туъ хуьшденитуъ фура э пушо!

Чорей духдер нисе бире, ю фураморени э пушо. Э ён шир нен пеленг куьнд биренки, девруьш донорени десе э гьейбей хуьшде эри тикегьой гушде ведешенде. Гье и туьтем духдер шендени хуьшдере э ки шир, хьэрой сохдени:

— Шир, ги уре! Пеленг, ги уре! Тике-тике сохит!..

Шир не пеленг шенденуьт хуьшдере э сер девруьш, тике-тике сохденуьт уре.

Духдер эз девруш хилос бире, дуьлдинж зигьисдени э шуввер хуш-
деревоз, ники хэлгэ фурмуш нисе сохде, бирмунде э хэлгъ хубе рузгьо.
Меш э хуней энү бирем, шоригьо-никигьо винирем.

И овосуне нуввуьсде омори эз гофгьой
Мине Ханукаева э ш. Дербенд э январь
1982 сал. Нуввуьсди кук энү Борис Хану-
каев.

СЕРНОМЕ

СТИХИГЬО

Яков Ильягуев	4
Ватан Совети	4
Нигъилим дуборе довго буре	5
Монувэхъ Дадашев	6
Кавказ	6
Мэгъини э товун Ватан	8
Шэгъимелей Октябрь	8
Сергей Изгняев	10
Чуь бэхдевер	10
Еровурдлуье руз	11
Мебош сүрул	11
Суьбет дуьлевоз	12
Боворин ве имид	13
Александр Семендуев	14
Октябрь	14
Эй чуьккеле	15
Бинеми Сафанов	15
Э ён гъоврей мэгълуьмсуьзе солдат	15
Мидорум	15
Буй юш бигъил нисд бошу	16
Борис Гаврилов	
Себэхъ	16
Тэхуьл	16
Зимисду	17
Лазарь Амиров	
Сер васал	18
Чой	19

Яшор Мошняхов	
Десгьой фэхъле	19
Шимшуьн Сафанов	
Гуьльгьо хэбер биренге	20
Хъэвесуьлуьт Гилядова	
Жовони бофде омори эз гуьльгьо	20
Семен Садыков	
Солдат совети	20
Борис Ханукаев	
Стихигьо	21
Мирсаид Миршакар	
Суьмуьргь	22
Аминджан Шукухи	
Ватан	23
Улкейме	24

ПРОЗА

Хьизгьил Авшалумов	
Муьрде э гIэрей зиндегьо	26
Михаил Дадашев	
Гьисмет	44

ОЧЕРКГЬО, СТАТЬЕГЬО

Нисон Гилядов	
Э гьэрхунди солдатн гуьре	58
Эловлуье гоф коммунист	61
Хьизгьил Авшалумов	
Талантлуье шогьир татн.	64
Деберье Шаулов	
ГIэдотгьой дин-догIот жутьури ве зарали энугьо	68
Хьэнуьх Аннисимов	
Эричуьни ижире гIэдот?	72
Воворинлуь э шовгIой Ватани	74

ФОЛЬКЛОР

Шир, гуьрг не туьлки	79
Буьлбуьл не гьилогь	79
Овосунегьой Малла Насратдин	80
Се хэгьер	85

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

Сборник татских писателей

На татском языке

Составитель *М. Дадашев*
Редактор *Х. Авшалумов*
Художник *В. Черемушкин*
Худож. редактор *В. Черемушкина*
Техн. редактор *С. Рабаданова*
Корректор *Б. Гаврилов*

ИБ № 1043

Сдано в набор 13. 10. 82. Подписано в печать 24. 01. 83. Формат 70×90¹/₁₆. Бумага тип. № 2. Гарнитура «Литературная». Печать высокая Усл. печ. л. 7,02 Усл. кр. от. 7,16. Уч.-изд. л. 6,0. Тираж 500. Заказ 2862. Цена 40 коп.

Дагестанское книжное издательство Государственного комитета Дагестанской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли 367025, Махачкала, ул. Маркова, 55.

Типография им. С. М. Кирова Государственного комитета Дагестанской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли 367025, Махачкала, ул. Маркова, 51.

40 коп.

СОВЕТСКАЯ РОДИНА
Сборник татарских писателей
На татарском языке